TIIT PRUULI PEETER VÄHI

Tuhandenäoline
budism

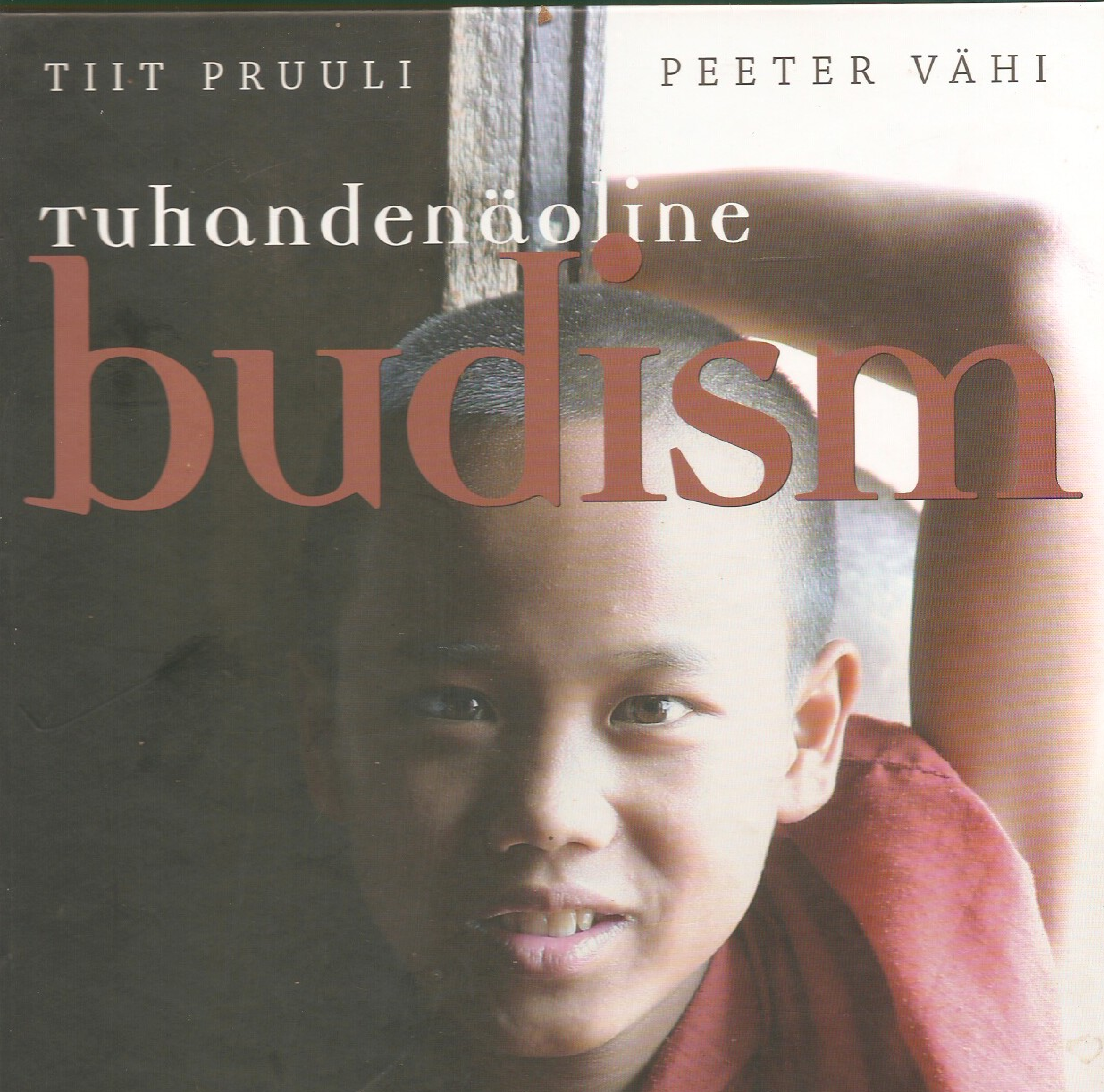

tiit pruuli peeter vähi

tuhandenäoline

budism

REISIRAAMAT

saateks

Küllap peame tegema tänukummarduse heldele saatusele, mis on meid viinud hästi erinevatesse ning eriskummalistesse budismiga seotud paikadesse Indias, Nepalis, Sri Lankal, Kesk-Aasias, Hiinas, Vietnamis, Kambodžas, Birmas, Tais, Laoses, Indoneesias, Koreas, Jaapanis, Tiibetis, Bhutanis, Mongoolias, Burjaatias, Tõvas, Kalmõkkias. Oleme saanud väisata budistidele nii olulisi kohti nagu Bodhgaya, Sarnath, Lhasa, Dunhuang, Nara ja paljusid teisigi.

Tavaliselt on meil reisidel kaasas olnud fotokaamera, et jäädvustada nähtut, kuid kuuldu ja kogetu jääb sageli talletamata. Tegime selle raamatu tarvis oma fotoalbumeist ja arvutifailidest valiku, et anda võimalikult lai geograafiline ja sisuline ülevaade meie kogetud budistlikust maailmast. Paljud fotod oleme varustanud pildiallkirja mahtu ületavate kommentaaridega. Seetõttu võib kerkida küsimus, on's õige tegemist pildialbumiga, reisikirjaga või rikkalikku fotomaterjali sisaldava lühiülevaatega budismist. Oleme siiski fotograafina asjaarmastajad, samuti pole me elukutselised rännumehed, ka mitte kirjanikud ega kõrgestiharitud budoloogid. Üks meist on ajakirjanikust ettevõtja, teine helilooja, ent meie mõlema kirg on Aasia, budism ja kõik sellega seonduv. Seega pole mõtet otsida järgnevatest kirjaridadest süsteemset teavet *Dharma*-õpetuse kohta, samuti mitte ilukirjanduslikust loogikast lähtuvat teemaarendust. Leppigem spontaansete märksõnaliste mõttekatkete ja fragmentaarsete ülestähendustega, mida täiendavad fotoobjektiiviga fikseeritud hetked.

Suur osa kommentaarides sisalduvat faktilist materjali põhineb isiklikult nähtul ja kogetul, samuti vestlustel munkade, tõlkide, teejuhtide ja muude huvitavate inimestega. Võimaluse korral oleme suuliselt saadud või kahtlasena tunduvat teavet püüdnud kontrollida ja võrrelda erialakirjanduses leiduvate andmetega. Nagu üldiselt idamaadele omane, on isegi kontrollitud faktide puhul piir ajaloolise tõe ja müütiliste lugude vahel kohati üsna ähmane. Oleksime rõõmsad, kui lugeja ei püüaks seda udu hajutada ega üritaks vägisi eristada tõde legendidest. Enamasti pole sedalaadi püüdlused kuigi edukad.

Tahtlikult ja teadlikult pole me toimetamise käigus püüdnud kõrvaldada järgnevatest tekstilõikudest teatud vastuolulisust. Autoreid ongi ju kaks ja meie kokkupuuted budismiga, ettevalmistus ja huvidki on olnud erinevad. Vaid ühel korral, aastal 2002, sattusime reisima üheskoos, ümbermaailmareisi Rolling Estonians Aasia etapil. Pealegi, tekstilõigud on kirja pandud erinevatel aegadel: valdav osa 2006. aasta detsembris, aga märkimisväärne hulk juba 1990. aastatel.

Täname südamest abivalmeid institutsioone, rännukaaslasi ja kõiki häid inimesi, kes ühel või teisel moel meie reiside teokssaamisele ning selle raamatu ilmumisele kaasa aitasid. Need on Tema Pühadus XXXVII Drikung Kyabgon, Druwang Rinpoche, Sönam Jorphel Rinpoche, Phiyangi klooster, ulualust ja auravat teed pakkunud lahked mungad paljudes kloostrites, Nature Expeditions India Ltd, vennad Altaf ja Bilal Chapri, teejuht Tsewang, khmeri kultuuri spetsialist Frank Ludwig, hobusepoisid, muula- ja jakiajajad, Sherab Dölma, Drikung Kagyu Ratna Shri Keskus, Eesti Keele Instituut, Märt Läänemets, Martti Kalda, Mait Talts ja paljud teised.

TP & PV

SUURE BUDDHA KOOBAS.
SHAANXI, HIINA. 2003. TP

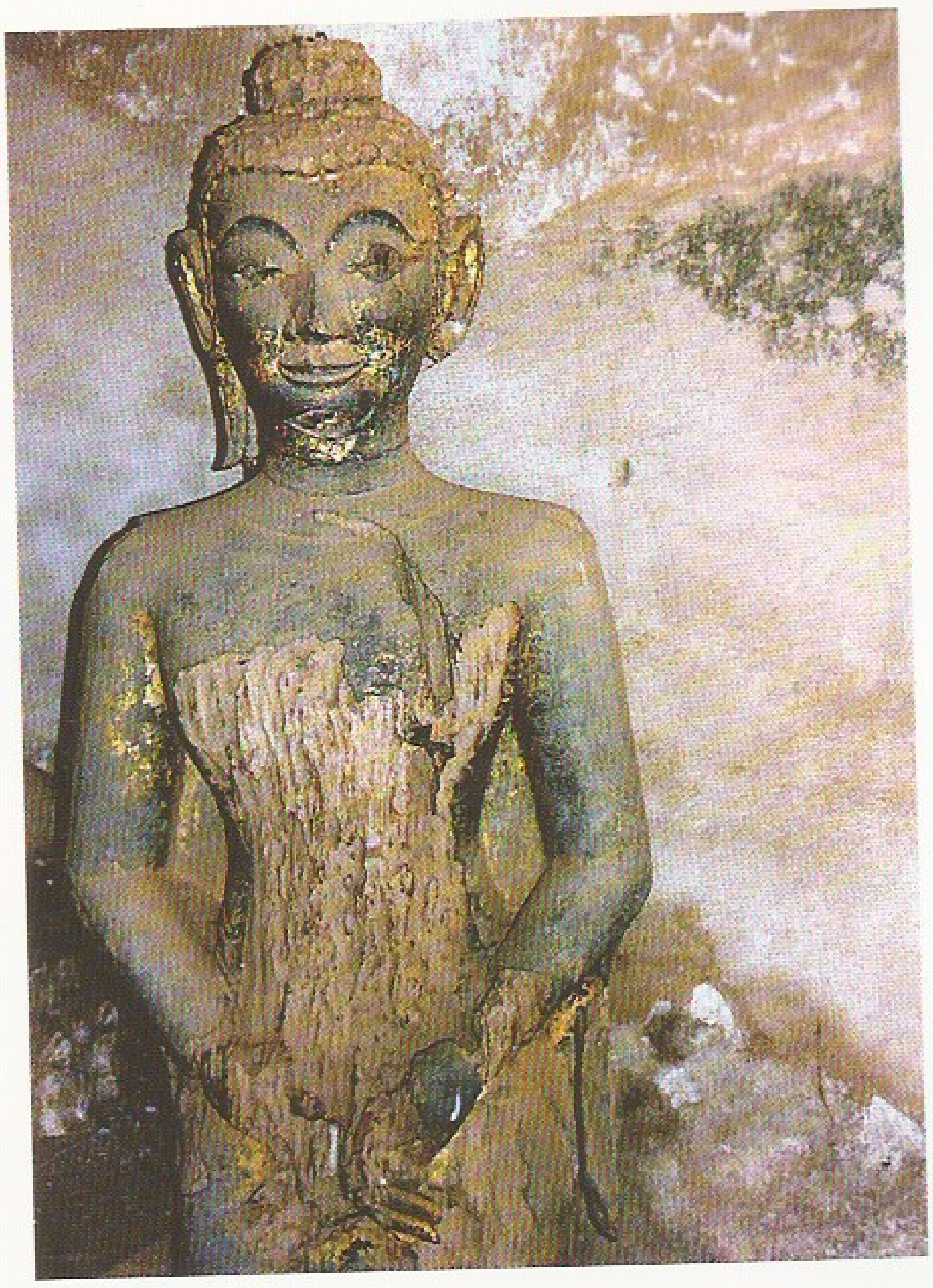

Buddha

Om Muni Muni Mahamuni Shakyamuni Svaha
(Buddha Shakyamuni mantra)

Kas Buddha on täiuse saavutanud inimene või hoopiski jumalik olend? Sarnased küsimused kerkisid esile ka katoliku kiriku raames. Kas Kristus on inimene või Jumala Poeg? V sajandil pakkus Chalkedoni kirikukogu välja kompromisslahenduse – ta on mõlemad korraga. Hea tahtmise korral võiks ka kristliku *una sub stantia, tres personae* dogma puhul leida mõningaid sarnasusi *mahayana* budismis levinud *trikaya* ehk Buddha kolme keha doktriiniga.

Fotol kujutatud Buddha-kujude rea kõrval vestlesime noore tailasest mungaga. Tema jaoks sääraste probleemi Buddha inimlikust või jumalikust päritolust ei eksisteerinud. Kõik on ju selge – Siddhartha Gautama oli India kirdeosast pärit prints, kes võttis naise, sai lapse, põgenes kodust, saavutas täiuse, sai Buddhaks ja lahkus nirvaanasse.

PV

VALGUSTUNUD.
BANGKOK, TAI. 1998. PV

SHAKYAMUNI.
LAOS. 2000. PV

virgumine

Virgunu või valgustatu on keegi, kes on taibanud olulisimaid tõdesid elu kohta. Siddharthast sai Buddha ehk virgunu pärast pikki otsinguid. Tema virgumispaigaks, kus ta päevi meditatsiooniasendis istus, oli Uruvela, praegune Bodhgaya-nimeline koht Põhja-Indias, kuhu ta jõudis oma rännakute ja äärmusliku askeesi järel.

Siin tuli tal läbi teha heitlus Maraga, kes kehastas kurjust ja himusid. Nii Mara kui ta tütred (Janu, Rahulolematus ja Lõbu) kiusavad *bodhisattva*'t. Kiusajad veenduvad aga, et Siddhartha on vabanenud nõmedusest, uhkusest, egost, eelarvamustest, tuimusest, argusest ja muust taolisest. Lõpuks küsib Mara, kes võiks olla tunnistajaks, et Buddhaks püüdlev on olnud oma eelmistes eludes pühendunud ja suuremeelne. Siddhartha Gautama puudutas parema käega maad, kutsudes nii endale võimsaima tunnistaja, maajumalanna Prithvi.

Virgumisöö jooksul meenutas *bodhisattva* oma eelmisi elusid, sõnastas karma seaduse ning *Dharma* kolm põhikomponenti: Neli Õilsat Tõde, olemise kolm tunnust ja põhjuslikkuse seaduse.

Bodhipuu ehk püha viigipuu (*Ficus religiosa*) on püha nii hindudele kui ka budistidele. Hindud kummardavad teda kui jumal Vishnuga seotud elupuud, budistidele tähistab ta aga puud, mille all mediteerides Gautama virgus ja jõudis Keskteele, mis välistab ihadele järeleandmise ja äärmusliku askeesi.

TP

KÄEGA MAAD PUUDUTAV BUDDHA.
SUKHOTHAI, TAI. 2003. TP

AED ÜMBER BODHIPUU. BODHGAYA.
BIHAR, INDIA. 2003. TP

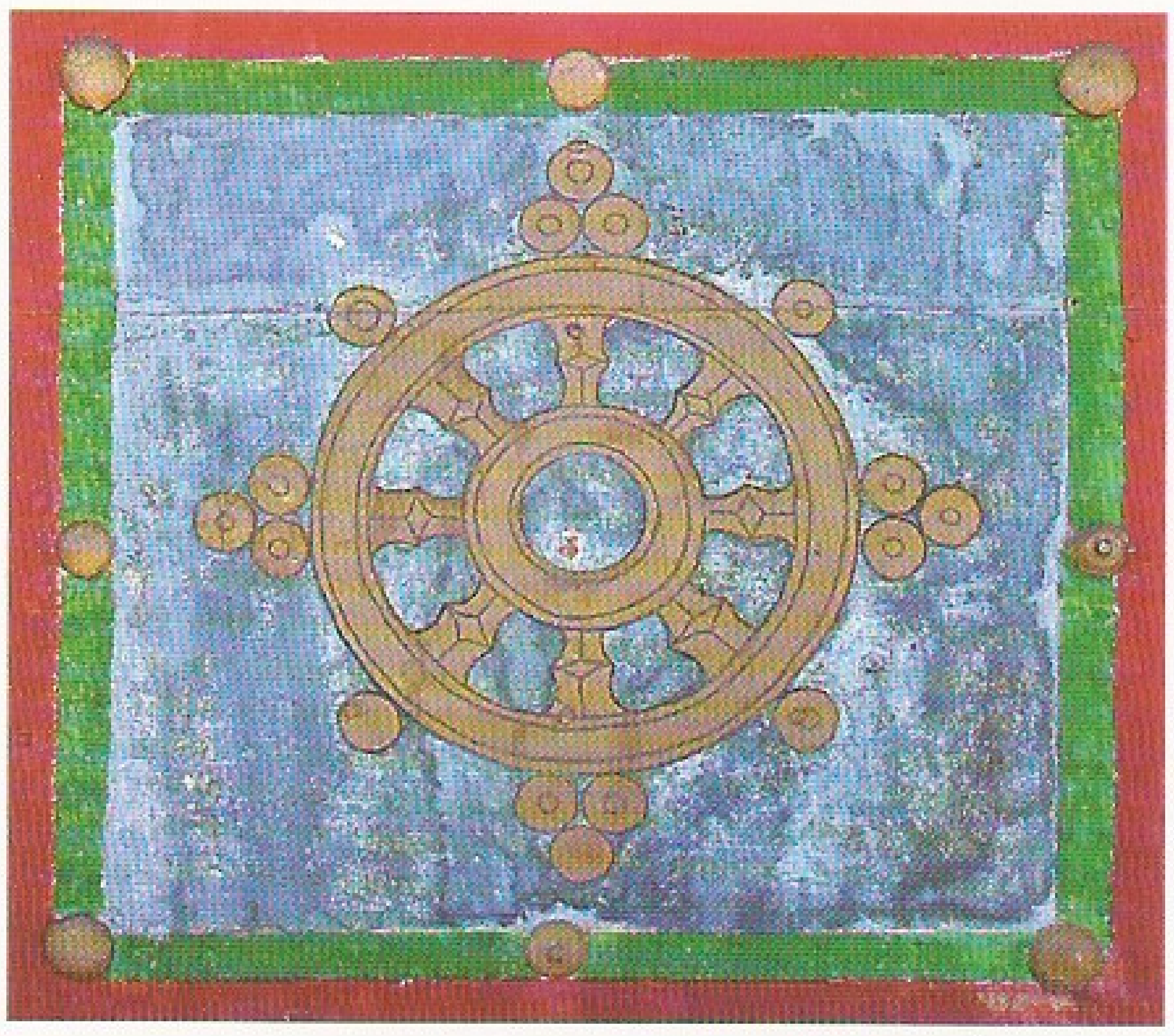

Dharma-ratas

Saavutanud valgustumise, see tähendab saanud Buddhaks, tahtis Gautama kõigepealt selgitada uut teadmist oma endistele gurudele Arada Kalamale ja Rudraka Ramaputrale. Kuid selgus, et mõlemad on vahepeal sellest ilmast lahkunud. Oma esimese, nõndanimetatud Benaresi jutluse pidas Buddha linna südamest kümnekonna kilomeetri kaugusel asuvas paigas, mida hiljem on hakatud nimetama Hirvepargiks. Kuulajaiks tema viis endist jüngrit ning kaks hirve. Buddha formuleeris lühidalt oma õpetuse põhiseisukohad, esitades muuhulgas ka Neli Õilsat Tõde, Kesktee printsiibi ja Kaheksaosalise Vabanemise Tee.

Jutluse lõpusõnad olid: "Enam ma ilmale ei tule, see oli mu viimne sünd." Kõike seda on kirjeldatud "Dharmachakrapravartana-sutras" ("Õpetuseratta veeremapanemise suutra").

Paljude kloostrite ja templite sissekäikude kohal võime kaunistuste ja sümbolitena näha kahte hirve ning kaheksa kodaraga *dharma*-ratast, mis meenutavad toda aegadetagust sündmust.

PV

ÕPETUSERATAS ERDENE ZUU KLOOSTRIS.
MONGOOLIA. 2006. TP

DHARMA-RATTA VEEREMAPANEK.
LHASA, TIIBET, 2002. PV

Nirvaana

Nirvaana – oh, kui ma vaid teaksin, mis see on! Ma pole seal kunagi viibinud, ent loodetavasti oskan vääriliselt hinnata neid väheseid kordi ja hetki, mis mul on olnud võimalik veeta koos Tema Eminents Druwang Rinpochega, tiibeti joogiga, kes tundub olevat juba ühe jalaga nirvaanas.

Küllap on nirvaana kirjeldamine maistes parameetrites peaaegu võimatu, seepärast on budistlikus kaanonis seda seisundit kirjeldatud enamasti eituste kaudu. Mõnikord püüavad teoreetikud selgitada nirvaanat ka substantsiõpetuse läbi. Nimelt, tegelikkuses pole ju olemas sansaarat, kannatusi ega maailma – see kõik on vaid *maya* (sanskr k "illusioon"), mille on teadvuses tekitanud substantsiaalsete algosakeste, *dharma*'de lainetus. Toetudes Buddha juhistele ning praktiseerides õigesti psühhotehnikaid, on võimalik see lainetus täielikult ja igaveseks hajutada. Kui *dharma*'d on saavutanud rahu seisundi, on indiviid saavutanud nirvaana. Tema jaoks on lakanud eksisteerimast sansaara, kannatused, meid ümbritsev maailm.

Tahaksin siinkohal tsiteerida ühe kõigi aegade suurima budistliku filosoofi Nagarjuna teost "Mulamadhyamakakarika", täpsemalt selle XXV peatükki, mis kannab pealkirja "Nirvaana analüüs". Kahjuks pole terve peatüki esitamine käesolevas raamatus võimalik, seetõttu piirdun vaid Nagarjuna pika arutluse lõpuga: "Pole mingisugust erinevust sansaara ja nirvaana vahel. /.../ Nirvaana piirid on sansaara piirid. Nende vahel pole vähimatki erinevust." See on kaunis ja sügav mõte. India *mahasiddha* Virupa (VII sajand?) ning tiibetlasest tõlgi Drogmi Yeshe (X–XI sajand) kaudu jõudis see õpetus Tiibetisse ning seotuna "Hevajra-tantraga" on *lamdre* ehk "teekond-resultaat" doktriin kuni tänaseni sakya koolkonna olulisimaks teoreetiliseks lähtepunktiks. Nirvaana ja sansaara olemuslikku ühtsust, nende sisaldumist teineteises pole lihtne mõista. Karta on, et selleks ei piisa üksnes raamatute lugemisest.

pv

NIRVAANA.
TIIBET. 2001. pv

SIIRDUMINE NIRVAANASSE. NEFRIIT-BUDDHA TEMPEL.
SHANGHAI, HIINA. 2003. TP

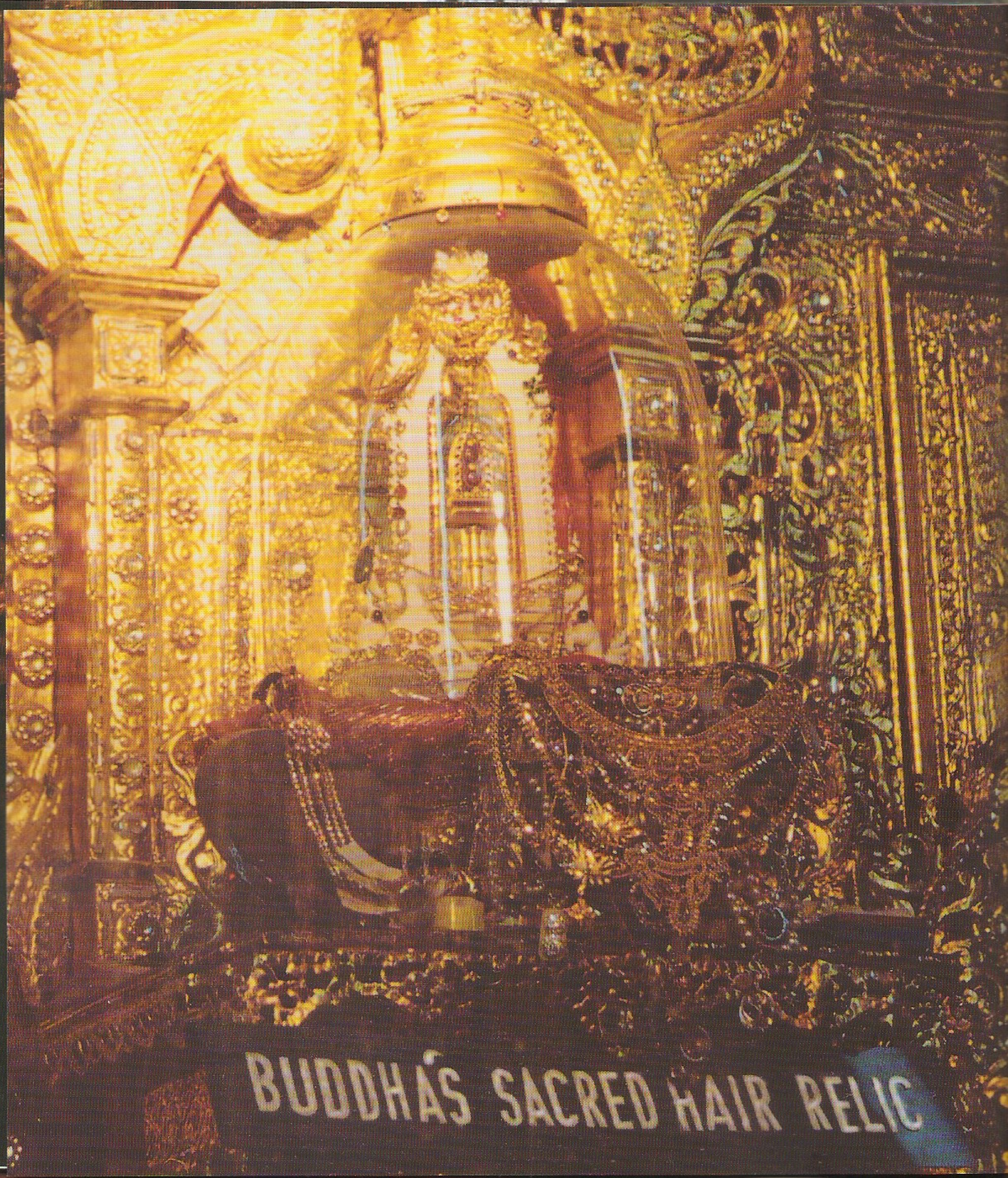
BUDDHA'S SACRED HAIR RELIC

Buddha säilmed

Varsti pärast Buddha Shakyamuni (umbes 560–480 eKr) lahkumist siitilmast põletasid naabrid eesotsas Birudhakaga shakyate pealinna Kapilavastu ning hävitasid tuhanded inimesed. Ellujäänud põgenesid Himaalaja poole ning mujale, kuhu aga said. Buddha hõimukaaslased ei suutnud iial oma valdusi enam taastada. Sellega lõppes shakyate ajalugu, tänaseni on hõimust säilinud vaid hulk legende.

Buddhast jäid peale *Dharma*-õpetuse ja legendide järele veel reliikviad, tema kasutatud esemed ja keha säilmed, nagu hambad, luud, juuksed ja tuhk. Eriti pühaks peetakse hammast, mis võis sattuda II sajandil eKr Indiast Tseilonile ja mille säilitamiseks ehitati hiljem Kandysse spetsiaalne Hamba Tempel. Birmas on erilise au sees Buddha Shakyamuni juuksekarv, mida säilitatakse hoolega klaassilindris ning näidatakse rahvale vaid läbi raudsete trellide.

PV

BUDDHA JUUKSEKARV.
BIRMA (MYANMAR). 1998. PV

HAMBA TEMPEL.
KANDY, SRI LANKA. 2002. PV

Tuleviku Buddha

Om Maitri Mahamaitri Maitriye Svaha
(Buddha Maitreya mantra)

Maitreya (sanskr k "sõbralik") kuulub *mahayana* budismis Alg-Buddha emanatsioonide, samuti kaheksa olulisema *bodhisattva* hulka. Maitreya kui tuleviku Buddha saabumist oodatakse mitte varem kui kahe ja poole tuhande aasta pärast, ent tiibeti, mongoli ja burjaadi kosmoloogilistes tekstides esineb ka palju kaugemaid ajamääratlusi, näiteks 576 miljonit aastat peale Buddha Shakyamunit. Siis tuleb Maitreya, tabab inimkonna vaimse degradeerumise viimaselt etapilt ning asub maailma vaimse valitseja kohale. Siinkohal tahaksin juhtida tähelepanu asjaolule, et Idamaades, eelkõige Indias, puudus sageli täppisteaduslik lähenemine ajaarvestusele ja hulkadele. Sestap võime budistlikust kirjandusest leida selliseid määratlusi nagu *576 miljonit aastat, 4800 jumalikku aastat, 265 miljonit tähte, samapalju kui Gangese kallastel liivateri*. Need on pigem allegoorilised väljendused, mida võiks tänapäeva eurooplase keelde tõlkida lihtsalt sõnadega *väga palju*.

Pärimus kõneleb, et IV sajandi lõpus elanud kuulus õpetlane Asanga saanud *yogachara* filosoofilised õpetused just Maitreyalt. Olgu siin toodud üks tähendusliku sisuga lugu inimese ja jumaluse kohtumisest.

Palju aastaid Asanga elust kulus koopas elades ning tuleviku Buddhale mõeldes. Viimaks hakkas temas maad võtma tundmus, et kõik püüdlused saavutada budalik transtsendentaalne tarkus on luhtumas. Ühel päeval märkas Asanga, et kaljule, kuhu linnud alatasa laskuvad, on nende tiivad lohukese kulutanud. Seejärel kuulis ta vihmapiiskade tilkumist kivile ning nägi, et tilkhaaval kogunenud vesi on uuristanud kalju sisse vao. See tähendab, et järjekindlus viib sihile. Asanga jätkas mediteerimist ning palveid Maitreyale, endiselt tulemusteta. Mõni aeg hiljem kohtas ta ühel toiduotsimisretkel meest, kes hõõrus puuvillatükiga raudvarrast. Küsimusele, miks mees nõnda teeb, tuli üllatav vastus – käsil on nõela valmistamine. Mehe sihikindlus andis Asangale uut indu edaspidisteks püüdlusteks.

Eesmärgile jõudmata otsustas Asanga aastaid hiljem lõplikult koopast lahkuda ning pöörduda tagasi inimeste sekka. Teel kohtas ta üht valu käes vaevlevat koera, kelle lahtine haav oli kaetud ussidega. Kuigi Asangal oli koerast väga kahju, teadis ta, et kui ta eemaldab ussid haavalt, sureksid need nälga. Selleks et säästa koera, oli Asanga nõus pakkuma neile toiduks omaenda keha. Kartes, et võib ussikesed näppudega lömastada, otsustas ta need keelega koera haavalt eemaldada. Ja hetkel, mil tema keeleots puudutas usse, oli koer äkitselt kadunud ning tema ees seisis täies hiilguses Maitreya.

Asanga küsis, miks ei ilmutanud Maitreya end varem, kõigi nende meditatsioonis veedetud aastate jooksul. Too aga vastas, et kuigi Asanga on kaua püüelnud, sai tema meeleseisund täielikult puhtaks alles käesoleval hetkel, sügavaimast kaastundest sooritatud teo läbi. Seejärel palus Maitreya, et Asanga võtaks ta selga ning viiks linna, sest kõikidele teistele inimestele tuleks ka anda võimalus näha tuleviku Buddhat. Asanga tegi, nagu kästud, ent mitte keegi ei näinud Maitreyat. Vaid üksainus vanamutike märkas küsida, miks mees koera seljas kannab.

PV

MAITREYA.
LADAKH, INDIA. 1997. PV

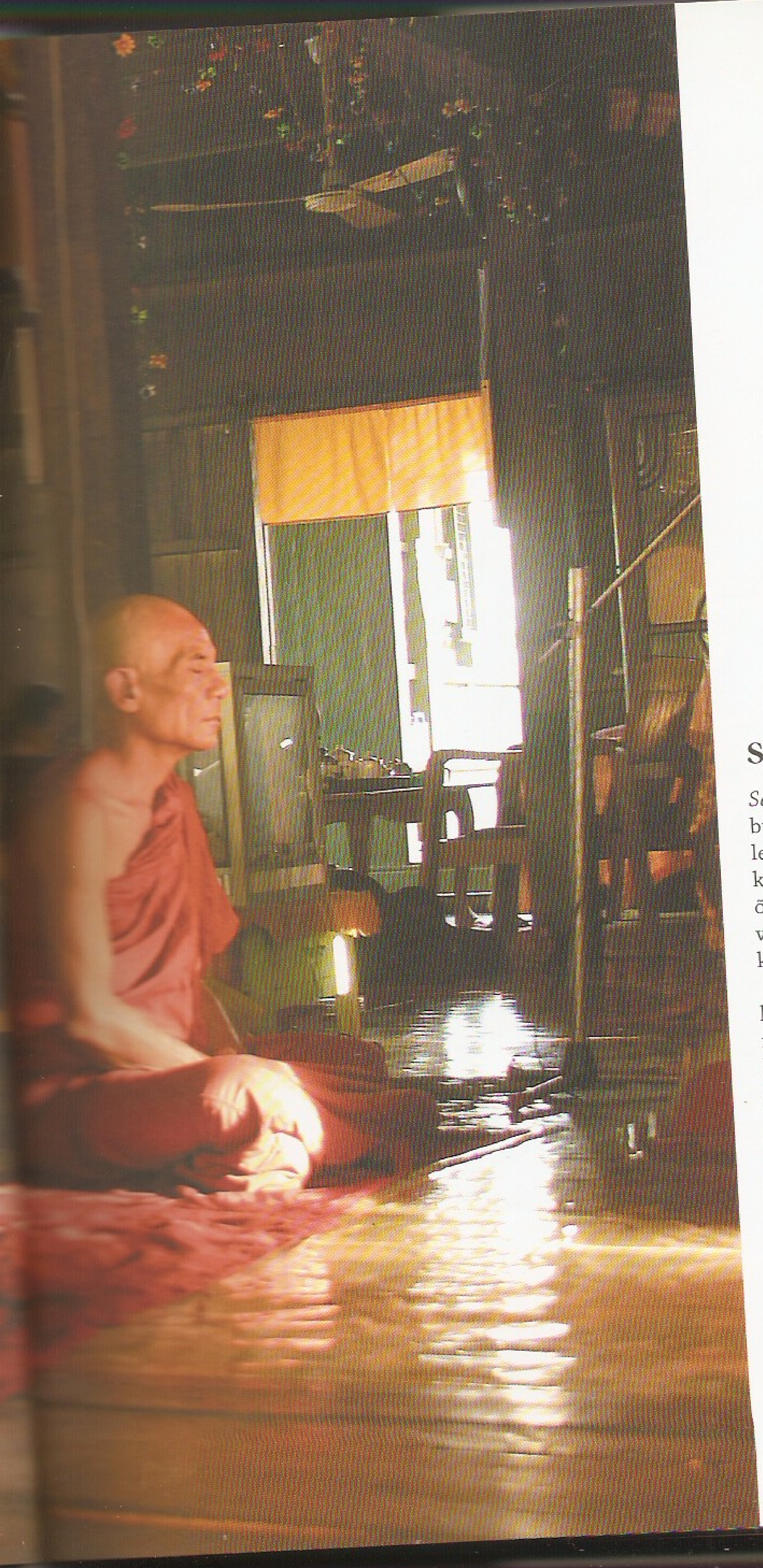

sangha

Sangha on Buddha ja *Dharma*-õpetuse kõrval üks budismi kolmest juveelist. Need on kolm asja, mille poole inimesed peavad pöörduma, kui tahavad käia Kaheksaosalise Vabanemise Teed – mööda õige vaate, õige mõtte, õige kõne, õige teo, õige eluviisi, õige püüdluse, õige tähelepanelikkuse ja õige keskendumise teed.

Otsetõlkes tähendab *sangha* "see, mis on hästi kokku põimitud". Sisuliselt tähendab ta kogudust, mis koosneb nii munkadest-nunnadest kui ilmikuist. Koosneb neist, kes võtavad endile pelgupaigaks Buddha, *Dharma* ja *sangha*.

Sangha on budistlik vennaskond, kes Buddha viimaste sõnade kohaselt "taotleb innukalt täiuslikkust".

TP

HOMMIKUNE PALVUS.
RANGOON, BIRMA. 2005. TP

Jumalad, jumalused

Meie, eurooplased, keda on sajandite jooksul harjutatud monoteistliku maailmapildiga, arutleme enamasti selle üle, kas Jumal on olemas või teda pole. Ei Aquino Thomase ega teiste õpetatud meeste jumalatõestused pole meid suutnud Jumala eksistentsis küllaldaselt veenda – enamasti teeme lõpliku otsuse oma südamehäält kuulates. Aga rohkearvulised jumalused – neist räägime mõnikord justkui mingitest muinasjututegelastest või eeposekangelastest. See on loomulik, sest meie side animistliku või antiikse polüteismiga kui maailmavaatega on muutunud peaaegu olematuks.

Aasia maades, kus on levinud budism, elab paralleelselt edasi polüteistlik või vähemalt henoteistlik traditsioon. Nepali igapäevaelus on aukohal Veda-panteoni jumalad, jaapanlased kummardavad šinto *kami*'sid. Birma templites võime altaril Buddha kõrval näha ka *nat*-vaimude kujukesi, Tövas on šamanistlik usk vaimudesse endiselt elujõuline. Kuidas budism üldse suudab kõige selle keskel säilitada oma autentsust? Ei suudagi. Iseäranis kohanemisvõimelise ja dogmaatikavaba õpetusena assimileerib ta endasse kohalike usundite elemendid, kohalikud jumalad, jumalused, kaitsevaimud, nendega seotud pühapaigad ja pühad mäed. Kohati tekib õigustatud küsimus, kas me saamegi näiteks tiibeti või jaapani koolkondade puhul enam kõnelda budismist või on tegemist hoopis uue sünkretistliku religiooniga. Eksisteerib siiski mingi sõnulseletamatu vägi, mis ei lase algkodust kaugele rännanud Buddha õpetusel täielikult lahustuda lokaalsete uskumuste ja jumaluste virr-varris.

Igatahes, kohalike jumaluste omaksvõtmine on paisutanud budistliku panteoni tohutult suureks. Lisaks jumalatele ja jumalannadele on veel kõikvõimalikud budad, meditatsioonibudad, *dharmapala*'d (sanskr k "budismi kaitsjad"), *bodhisattva*'d. Paljudel neist on oma naissoost paariline, samuti esineb arvukalt erikujusid ja emanatsioone. Niisiis, loendamatu hulk taevaseid ja mütoloogilisi olevusi. Peale selle, ka õpetuse alusepanija Buddha Shakyamuni on vastu enese tahtmist tõstetud jumaluse, mõnikord isegi – julgeksin nõnda väljenduda – budistliku peajumala positsioonile. Samuti on aegade jooksul omandanud inimese ja jumaliku olendi vahepealse staatuse Tiibeti budismi rajaja Padmasambhava.

PV

PADMASAMBHAVA ÜMBRITSETUNA JUMALUSTEST.
LADAKH, INDIA. 1997. PV

Bodhisattva

... võtan kanda kõikide elusolendite kannatuste koorma.
... olen andnud tõotuse päästa kõik elusolendid.
("Vajradhvaja-sutra", fragment *bodhisattva* tõotusest)

Bodhisattva (sanskr k "valgustumisolend") kuulub nagu *dharma* ja mitmed teisedki nende mõistete hulka, millel puudub budismis ühene tähendus. Kõik oleneb kontekstist, koolkonnast, mõistmisvõimest. Näiteks *hinayana* ja *mahayana* arusaamades leidub olulisi erinevusi.

Vastavalt pärimusele usutakse, et enne Siddhartha Gautamana sündimist oli tulevane Buddha maa peal mööda saatnud umbes 550 elu *bodhisattva*'na (Paali kaanonis *bodhisatta*). Ta on sündinud askeedina, preestrina, jutlustajana, valitsejana, printsina, ministrina, tähtsa isandana, muusikuna, kaupmehena, rikka mehena, pottsepana, elevandiajajana, puusepana, sepana, roojase puutumatuna, jumal Indrana, lõvina, elevandina, müütilise linnu Garudana, hobusena, ahvina, kanana, hirvena, hanena, rotina, konnana, jänesena kalana, puuvaimuna, puuna. Kõik need elulood on kirjas kogumikus pealkirjaga "Jataka", mille arvatavaks autoriks on India skolastik, tõlkija ja kommentaator Buddhaghosha.

Theravada budismis eksisteerib siiski üks *bodhisattva* ka väljaspool "Jataka" elulugusid, see on Maitreya, tulevane Buddha.

Suursõiduki koolkondades on *bodhisattva* mõiste üks kesksemaid. *Mahayana* praktiseerija annab enamasti *bodhisattva* tõotuse, mille sisu võib lihtsustatult kokku võtta järgmiselt: saavutada valgustumine võimalikult kiiresti, ent mitte lahkuda lõplikult nirvaanasse, vaid sündida ikka ja jälle sansaaramaailma, et aidata kõiki olendeid budaseisundi saavutamisel. Selline mõtteviis ning valmisolek teiste hüvanguks loendamatuid kordi taas läbi elada sansaara kannatusi annab tunnistust ennastohverdavast altruismist ja ülimast kaastundest.

Mida primitiivsem on inimese arusaam eetikast, filosoofiast ja religioonist, seda enam vajab ta eespool toodust kujundlikumat ettekujutust *bodhisattva*'st. Küllap seetõttu on *mahayana* raames tekkinud tohutu hulk mütologiseeritud isiksustatud kujusid, kes on justkui inimese vaimutegevuse erinevate tahkude antropomorfsed personifikatsioonid. Olgu siinkohal nimetatud üksnes mõned – Avalokiteshvara, Manjushri, Maitreya, Tara, Kshitigarbha, Akashagarbha, Vajrapani.

PV

KAASTUNDEJUMALANNA QUAN-AM.
DANANG, VIETNAM. 2000. PV

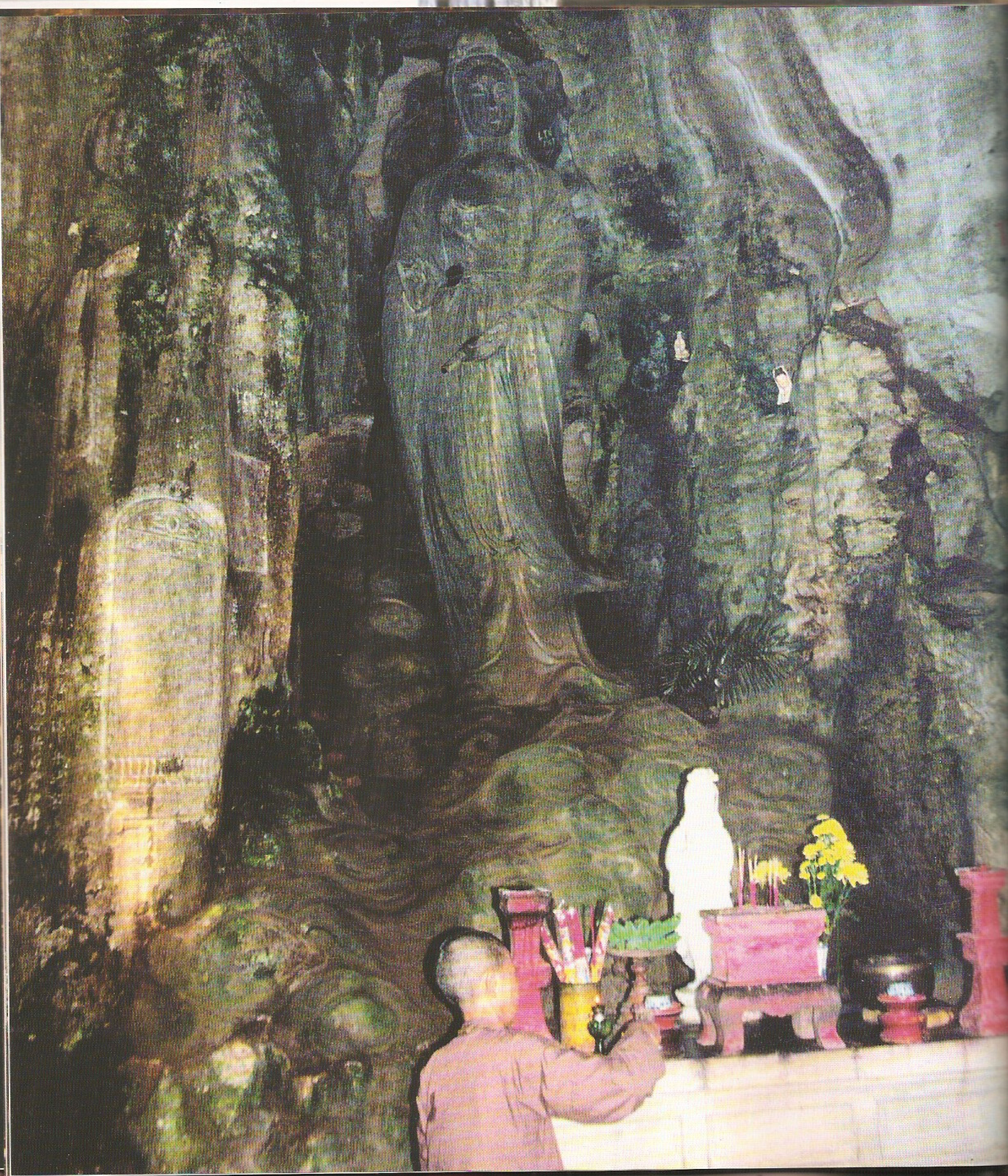

Kaastunde-Bodhisattva

Om Mani Padme Hum
(Avalokiteshvara mantra)

Mahayana budismi üks armastatumaid jumalusi on kaastunde-*bodhisattva*, kes on eri maades tuntud erinevate nimede all, näiteks Indias Avalokiteshvara, Avalokita või Lokeshvara, Tiibetis Chenrezi, Hiinas Guan-yin, Jaapanis Kwannon, Vietnamis Quan-am. Kui Indias ja Tiibetis on kaastundekehastus meesoost, Hiinas ja Jaapanis naissoost, siis Vietnamis esinevad arvukad ilminguvormid võivad olla kas mees- või naissoost ja mõnikord koguni sootud. On ühe- ja üheteistkümnepealisi, nelja- ja tuhandekäelisi, seisvaid ja istuvaid, peakattega ja peakatteta, papagoiga ja ilma.

Rohkesti kõneldakse Avalokiteshvarast ja Chenrezist, vähem teatakse Vietnami kaastundening halastusejumalannast. Vietnamis usutakse, et Quan-am elab kas mägedes või "idameres" paikneval saarel. Kaastundejumalannana aitab ta kõiki hädasolijaid, eriti kui vajatakse abi võitluses üleujutuste, tulekahju, ussimürgi, haiguste, vägivalla või deemonlike jõudude vastu. Lisaks on ta õpetanud inimkonnale riisikasvatamist, muutes riisi eriti toitvaks ning kosutavaks seeläbi, et täitis iga üksiku viljatera omaenese piimaga.

Paljude Vietnamis levinud legendide taga võime ära tunda nende Hiina päritolu. Püüan mälusopist üles kaevata ühe müüdi. Kord sündinud Quan-am Temaa peale suure valitseja kolmanda tütrena. Temast sai budistliku nunnaordu liige vastu isa tahtmist. Valitseja tegi kõik selleks, et tütar ei loobuks ilmalikust elust. Kui sai lõplikult selgeks, et isa sõna ei jää peale, otsustas ta tütre tappa. Surmajumal ilmutas end Quan-amile ja viis ta kaasa oma maa-alusesse kuningriiki. Seal püüdis Quan-am leevendada äraneetud olendite piinu ja muutis viimaks põrgu paradiisiks. Seepeale surmajumal vabastas Quan-ami ja see tuli taas ilmale ühel saarel, kus ta hakkas päästma tormi kätte sattunud meresõitjaid. Ent siis haigestus Quan-ami isa. Kaastundejumalanna asus teda ravima, keetes tervendamiseks tüki omaenese liha. Tänuks tulemusliku ravi eest lasi isa oma tütrest uhke kuju valmistada. Skulptor ei mõistnud aga valitseja juhtnööre õigesti ning tegi kujule 1000 kätt ja 1000 silma. Sest ajast on rahva hulgas austatud Quan-ami tuhandekäelised kujutised.

Kaastunde-*bodhisattva* – see pole fenomen väljaspool meie maailma, kusagil määratlemata taevastes sfäärides. Avalokiteshvara on tõotanud ikka ja jälle ümber sündida ning mitte lahkuda siitilmast enne, kui on aidanud valgustumiseni kõik olendid. Ümbersündide ja taaskehastuste süsteem on eriti peenelt välja töötatud tiibetlastel. Väidetavalt on praegune Tema Pühadus XIV dalai-laama Chenrezi kuuekümne neljas kehastus, samuti on Tema Pühadus XXXVII Drikung Chetsang Rinpoche kaastundejumaluse emanatsioon. Vaadakem enda ümber hoolikalt ringi, võib-olla on neid meie hulgas enamgi.

PV

QUAN-AMI ALTAR
HUYEN KHONGI KOOBASTEMPLIS.
MARMORMÄGI, VIETNAM. 2000. PV

Kaitsejumalused

Budismis, eriti Tiibeti kultuuriruumis, eksisteerib suur hulk raevukaid ja õudustäratavaid jumalusi. Tantrismi ikonograafia tundub olevat justkui vastuolus Buddha rõhutatult rahumeelse õpetusega. Isegi jesuiidid, kalvinistid ja hugenotid on läbi saanud leebema rituaalatribuutikaga. Milleks ikkagi nii palju õudust? Kelle vastu on suunatud kaitsejumaluste teravad küüned, esileküündivad kihvad ja põletavad tuleleegid? Kurjade vaenlaste vastu? Kes need on – kas kohalikud jumalad, IX sajandil tapetud *Dharma*-vaenulik kuningas Langdarma, tänased budismivastased ideoloogid või hoopis vaimud väljastpoolt inimeste maailma? Või on lihtsalt tegemist tantristliku panteoni formeerumise perioodile iseloomuliku nähtusega?

Mahakala, tõlkes suur must, kuulub enam austatud *dharmapala'*de ehk budismi kaitsjate hulka. Ta on Tiibeti budismi, iseäranis kollasemütsiliste koolkonna üks populaarsemaid kaitsejumalusi, teaduste müütiline alusepanija, Mongoolia budistide soosija, ühtlasi kaastunde-*bodhisattva* Avalokiteshvara raevukas aspekt. Teatud kontekstis nähakse Mahakalat kui hindu jumala Shiva hävitavat ilminguvormi. Maalingutel kujutatakse teda üpris hirmuäratavana, enamasti tulipunaste turris juustega, ümbritsetuna inimkolpadest, irevil hammastega. Kaitsejumalusel on 75 ilminguvormi, neist tuntumad on neljakäeline Trakshad Mahakala, kuuekäeline Ayushpati Mahakala, kollasel tiigril ratsutav Vyaghravahana Mahakala, kaljujumal Shailadeva Mahakala.

PV

KAITSEJUMALUS VAJRAPANI.
AMBARBAYASGALANTI KLOOSTER.
MONGOOLIA. 2005. TP

IDAKAARE KAITSJA DHRITARASHTRA
JA LÄÄNEKAARE KAITSJA VIRUPAKSHA
AMBARBAYASGALANTI KLOOSTRIS.
MONGOOLIA. 2005. TP

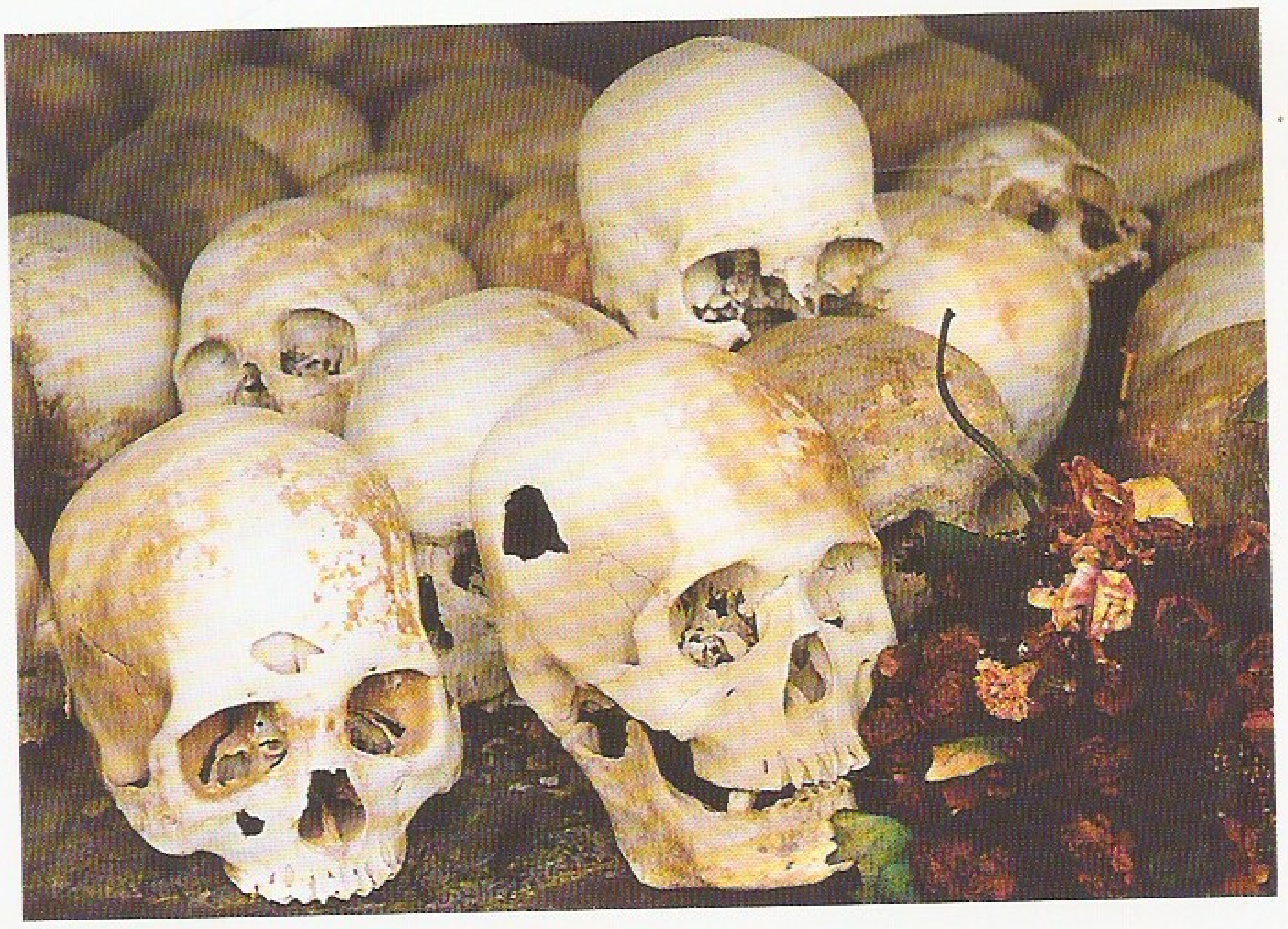

vägivallatus

Loobu vägivallast kõige elava vastu...
("Sutta-nipata", "Khuddaka-nikaya", Paali kaanon)

Teadaolevalt on budistliku eetika üks alustalasid *ahimsa*, vägivallatuse printsiip. Enamasti kehtib *ahimsa* mitte üksnes inimeste, vaid ka loomade, putukate ja üldse kõigi elusolendite suhtes. Ka taimetoitlus on vägivallatuse printsiibi üks väljendusi argielus. Kambodža oli ja on budistlik maa, ning ometi...

Ultravasakpoolsete punaste khmeride üheks eesmärgiks oli omalaadse utoopilise linnadeta ühiskonna loomine, mida hakati ellu viima kommuunide rajamise, ulatuslike küüditamiste ja sunnitöölaagrite abil. Kurikuulus Pol Pothi ja Ieng Sary režiim võib enda kontosse kanda kaks kuni kolm miljonit tapetut. See kõik ei leidnud aset aastasadu tagasi, vaid meie päevil, hiljutistel 1970. aastatel. Maailma ajalugu näitab, et ükski religioon pole seni suutnud lõplikult vältida kuritegusid – ebainimlikke massimõrvu on toime pandud konfutsianistlikus Hiinas, muhameedlikus Lähis-Idas ja samuti kristlikus Läänes.

pv

SURMAVÄLJAD.
KAMBODŽA. 1998. PV

ETTEVAATUST, MIINID!
POIPET, KAMBODŽA. 2003. TP

Karma seadus

Tema Eminents Druwang Rinpoche ütleb, et kuigi enamik inimesi suhtub karmasse kui pelgalt teooriasse, on see tegelikult absoluutne ning reaalselt toimiv seadus, mida ta võib oma isiklikele kogemustele tuginedes kinnitada.

Karma (sanskr k "tegu") on universaalne seadus, mis määrab meie kõigi, nii inimeste kui muude olendite käekäigu ning järgmised inkarnatsioonid olenevalt sooritatud tegudest. Positiivsed teod tagavad soodsa taassünni. Ja vastupidi, halbadest tegudest tingituna sünnitakse alamates maailmades, näiteks loomana, pidevat nälga ja janu tundva *preta*'na või põrguolendina. Paljudes *Dharma* kommentaarides öeldakse, et karma seadus toimib ühtviisi, olenemata sellest, kas negatiivne tegu sooritati tahtlikult või teadmatusest. Julgeksin selles väites tugevasti kahelda. Kui maailmas üldse eksisteerib absoluutne eetika, siis karma on üks selle universaalse printsiibi reaalseid ja silmnähtavalt toimivaid väljendusi. Kõrgemalt vaadatuna – tähtis pole niivõrd tegu ise, isegi mitte niivõrd selle resultaat, vaid selle sooritamise motivatsioon.

Metafüüsika kontekstis on karma printsiip lahutamatu *pratitya-samutpada* (sanskr k "sõltuvuslik tekkimine") teooriast. Buddha Shakyamuni olevat sõnastanud põhjuslikkuse ahela nõnda: "Teadmatus põhjustab moodustajad, moodustajad põhjustavad teadvuse, teadvus põhjustab nime ja vormi, nimi ja vorm põhjustavad aistingud, aistingud põhjustavad kokkupuute, kokkupuude põhjustab tunded, tunded põhjustavad himu, himu põhjustab sõltuvuse, sõltuvus põhjustab tekke, teke põhjustab sünni, sünnist tulenevad vanadus, mandumine ja surm."

Ka budistlik eetika ei suuda muuta sõltuvusliku tekkimise printsiipi ega karma seadust, küll aga annab ta meile käitumisjuhised, mida järgides oleme võimelised pöörama karma toime enda jaoks soodsas suunas.

PV

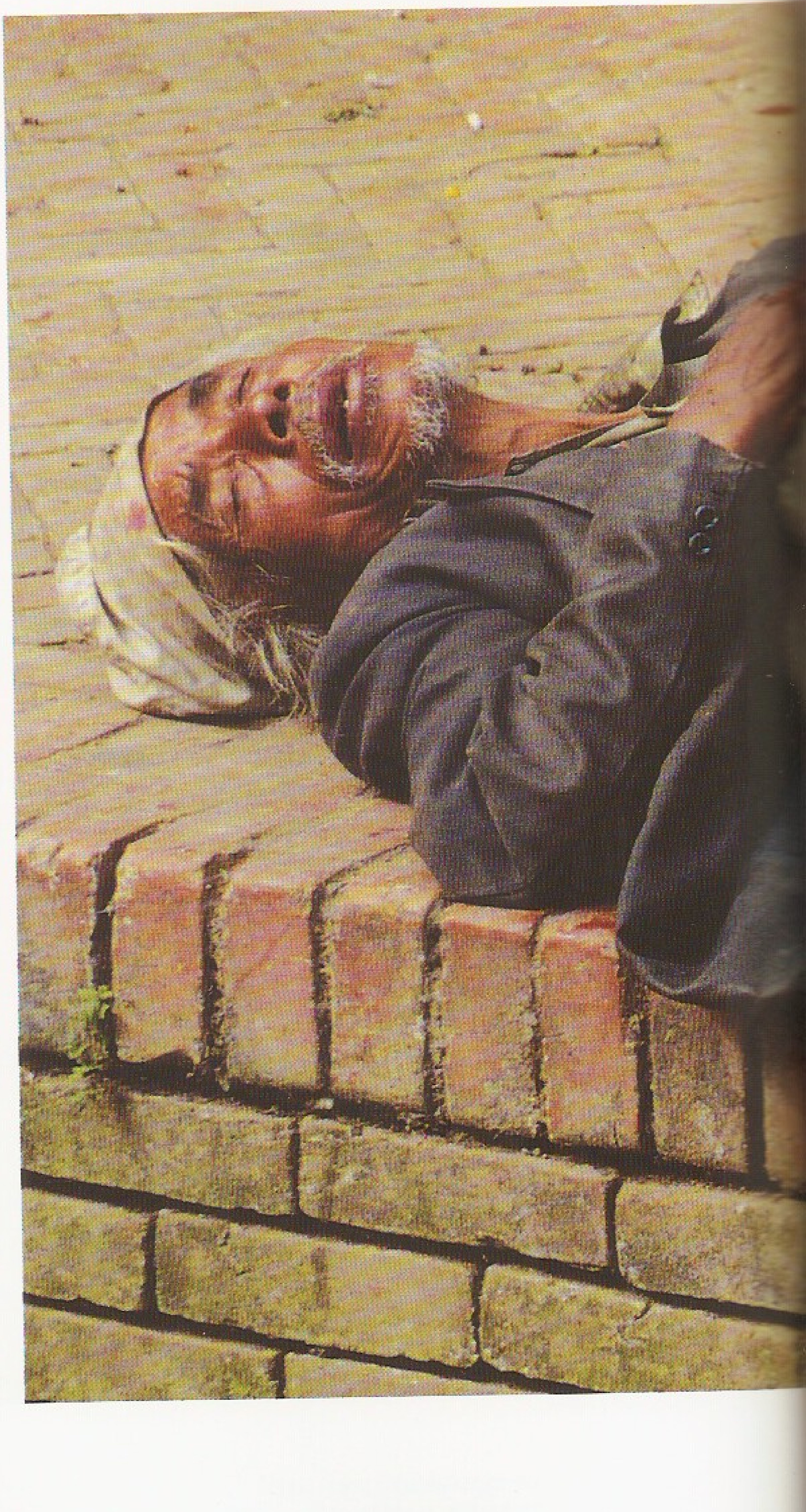

KARMA — JÄRGMISES ELUS LÄHEB PAREMINI.
PATAN, NEPAL. 2003. PV

koolkonnad

Juba Buddha Shakyamuni olevat õpetanud eri meelelaadiga õpilastele erinevaid vabanemise teid: *hinayana*'t, *mahayana*'t ja *vajrayana*'t. Me pole pädevad ütlema, oli see nüüd tegelikult nõnda või on tegemist hilisema lisandusega budismi arengulukku. Igatahes umbes sajand pärast Buddha *parinirvana*'t tekkis Vaishalis toimunud budistide teisel konsiiliumil *sangha*'s lõhenemine. Väidetavalt oli selleks ajaks olemas juba viis grupeeringut, kellest tähtsamad olid *sthaviravada* ja *mahasanghika*. Esimesed püüdsid kaitsta algset Buddha õpetust ning nõudsid ranget distsipliini, teised soovisid tõlgendada doktriini laiemalt ning külvasid sellega tulevase *mahayana* ehk nn suursõiduki seemne. Mõne aja pärast räägiti juba kaheksateistkümnest India budismi koolkonnast. Nüüdseks on sellest ajast möödunud kaugelt üle kahe aastatuhande ning selle aja jooksul on budismil tulnud kokku puutuda mitmete maade kultuuridega, eksisteerida kõrvuti brahmanismi-hindusimi, džainismi, zoroastrismi, Kreeka polüteismi, šamanismi, konfutsianismi, taoismi, böni, šinto, islami, kristluse ja teiste usunditega. Vastastikused mõjud ning filosoofilise mõtte areng on viinud olukorrani, mil keegi pole enam suuteline loendama suuremaid ja väiksemaid budismi koolkondi ning sekte. Lootusetu oleks üritada seda teha ka käesoleval leheküljel. Seetõttu pean hoopis otstarbekamaks vahendada siinkohal ühe metafoorse loo, mille esitas Tema Pühadus dalai-laama Moskva budismihuvilistele umbes 1980. aastatel, kui mälu ei peta...

Ta võrdles budismi kolme põhisuunda majakorrustega. *Hinayana* kui kõige algsem vastab esimesele korrusele, *mahayana* kui täiuslikum õpetus vastab teisele korrusele ja *vajrayana* kui kiiret resultaati võimaldav meetod kolmandale. Paljud budismi teele asujad, eriti läänes, valivad viimase, soovides kiiret tulemust. Ühekorruseline maja pole küll parim, aga ometi täiesti kasutatav. Kuid alustada budismi praktiseerimist *vajrayana*'st, jättes seejuures kõrvale *hinayana* eetilise ja *mahayana* teoreetilise baasi, on nagu majaehituse alustamine kolmandast korrusest. Niiviisi püstitatav ehitis on määratud kokkuvarisemisele.

pv

SAKYA KOOLKONNA PEAKLOOSTER.
TIIBET. 2001. PV

GELUGI KOOLKONNA BAJAJATE KUJUD DREPUNGI KLOOSTRIS.
LHASA, TIIBET. 2003. TP

Tantrism

Kui otsida ilma kindla suunitluseta internetist või populaarkirjandusest infot tantra ja tantrismi kohta, leiame tohutu hulga vägagi erineva väärtusega kirjalikke materjale, millest enamik on seotud hindu religiooniga. Ja muidugi torkab silma kõrgendatud tähelepanu seksiga seotud aspektide suhtes. Jätame hetkel hinduismi kõrvale ning keskendume üksnes budistlikule tantrismile.

Tantrism, *tantrayana*, *vajrayana*, *mantrayana* – kõik need võõrapärased sõnad tähistavad tegelikult esoteerilist budismi, *mahayana* edasiarendust. Ühe või teise mõiste eelistamine tuleneb üksnes soovist rõhutada selle budismisuuna üht või teist külge.

Mille poolest siis tantrism erineb teistest budismi vooludest? Tooksin välja vaid mõned olulised punktid. Esiteks, tuginemine pühadele raamatutele, tantratele. Teiseks, peensusteni väljatöötatud joogaharjutused ja kujustamistehnikad. Kolmandaks, erakordselt rohkearvuline budade, *bodhisattva*'te, *Dharma*-kaitsjate, isiklike kaitsejumaluste ja nende naissoost paariliste panteon. Neljandaks, mantrate, *mudra*'te, mandalate ja kultusesemete laialdane kasutamine rituaalis. Viiendaks, pädeva guru oluline roll õpetuse edastamisel ja väepühitsuste saamisel. Kuuendaks...

Selle loetelu jätkamisest pole abi – see ei aitaks jõuda asja tuumani. Pean tunnistama, et tantra valdkonnas tunnen end ebakindlalt mitmel põhjusel. Eelkõige loomulikult oma piiratud teadmiste ja väheste kogemuste tõttu. Aga vähem tähtis pole ka asjaolu, et mul puuduvad volitused selle teema avalikuks käsitlemiseks. Püüe siinkohal lahti mõtestada tantrat oleks umbes sama, nagu esimese klassi õpilane püüaks selgitada logaritme lasteaiakasvandikule.

pv

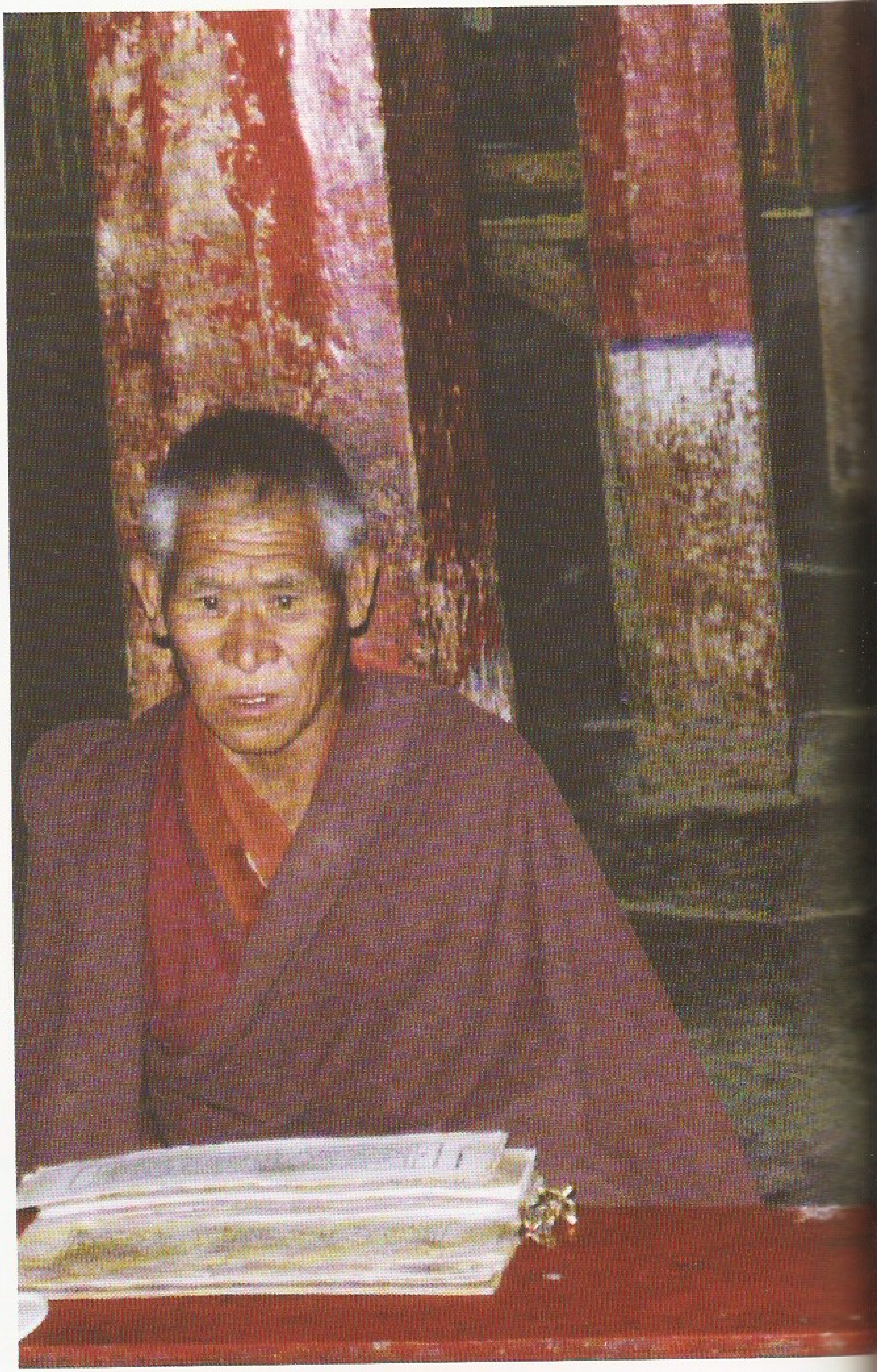

TANTRA TEKSTE RETSITEERIMAS.
HEMISE KLOOSTER, LADAKH, INDIA. 1997. PV

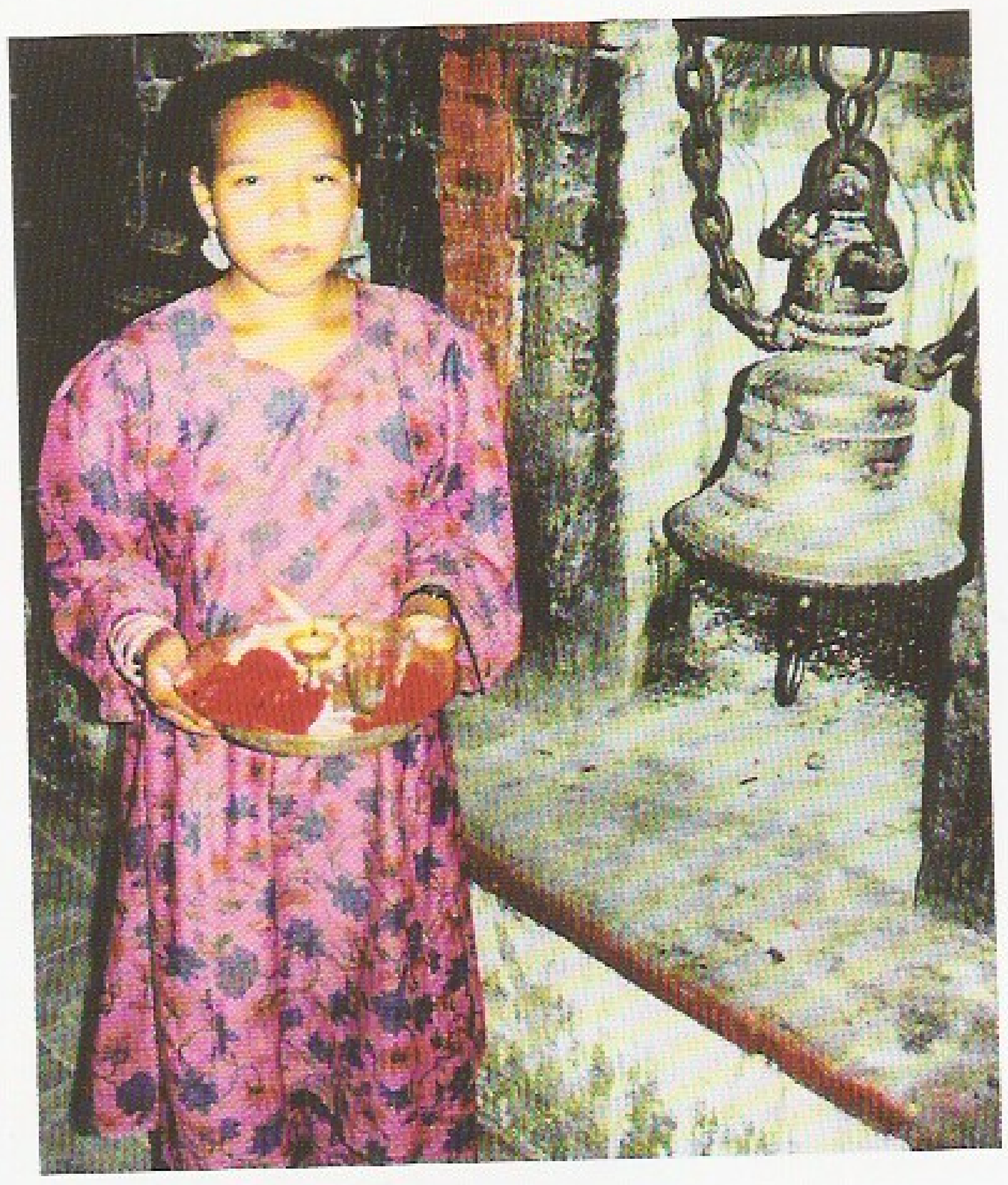

Annetamine

Budistliku elustiili üks väljendusi on annetamine, kusjuures annetada võib kõike, mis on tajutav viie meele abil. Budadele ja *bodhisattva*'tele pakutakse nähtavat, kuuldavat, haistetavat, maitstavat ning katsutavat. Traditsiooni kohaselt täidetakse vähemalt seitse anumat igal hommikul puhta veega, põletatakse küünlaid, õlilampe ja viirukit, tuuakse lilli, loovutatakse osa oma söögist-joogist. Annetused asetatakse tavaliselt altarile, võimaluse korral pisut madalamale Buddha kujust ning teistest altari põhielementidest. Tähtis on, et pakutav oleks puhas, värske ning maitsev. Parem on üldse mitte annetada, kui anda jumalustele see osa toidust, mis on riknemas või endale ei maitse. Oluline pole annetamine ise, vaid pigem teo siirus ja omakasupüüdmatus. Ei jumalused ega pühakud tunne vajadust toidu ja lillede järele – loovutamine on vajalik pakkujale endale.

Aga kui meil pole midagi pakkuda, isegi vett mitte, rääkimata kallihinnalistest lõhnaainetest ja maitsvast söögipoolisest? Loobumine võib toimuda ka mentaalselt. Kena on seejuures retsiteerida annetusega kaasaskäivat sanskritikeelset kaheksaosalist vormelit, aga kui me seda ei oska, siis laskem kõigel toimuda lihtsalt niisama, vaikuses, oma meeles. Tulemusel pole suurt vahet, sest nagu öeldud, tähtis ei ole sedavõrd antud asjad ega nende väärtus, vaid eelkõige annetamise protsess ja selle motivatsioon.

Lambi- ja küünlavalgus altaril sümboliseerib kõrgeimat tarkust, vabanemist vaimupimeduse ja nõmeduse kütkeist. Pidupäevadel võib Kathmandu suurte stuupade ümber näha säramas tuhandeid valgusallikaid. Olles annetanud budadele ja *bodhisattva*'tele õlilampide või küünalde valgust, tuleb pakutu mõttes õnnistada, lausudes kolm korda "Om Ah Hum". Fotol olev tütarlaps on just lõpetanud seemnesilpide lausumise.

pv

VALGUS.
CHENG HOON TENG HIINA TEMPEL,
MELAKA, MALAISIA. 2003. TP

TULE ANNETAMINE.
BOUDHNATH, KATHMANDU,
NEPAL. 1998. PV

Almused

Budistlikke munki, eriti Kagu-Aasias, pole võimalik ette kujutada ilma almusekausita. Läbi varahommikuse udu kollakates või punakates rüüdes mõõdukal sammul astuvad mungad on neile paikadele midagi niisama iseloomulikku kui *muezzin*'i hüüd minaretist islamimaades või tipptunni närvilised autovood Ameerika suurlinnateedel.

Mungad koguvad almuseid, sest nende töö ei ole endale materiaalse elatise teenimine. Almuseringe teevad mungad hommikuti, sest neil, kes nad peavad oskama valitseda oma himusid, on keelatud süüa pärast keskpäeva.

Tuntuima eestlasest budisti Karl Tõnissoni jünger Friedrich Lustig on oma päevaraamatuis uskumatu täpsusega kirjeldanud igahommikusi almuseringe Birmas. Näiteks 10. oktoobril 1959: "Käisin *pindapatr* U Myint Too majas, Col. Hla Aung'i juures ja U Po Wet'i juures. Dayakamagyi Daw Nancy ohverdas meile kakskümmendviis Rupiat. Gunvanthal A. Shah, 102, Mogul St. Ohverdas kaheksateist Rupiat." Ja nii päev päeva kõrval – kui palju ruupiaid, kui palju riisi.

Almuste saamine ja andmine on budistliku eetika olulisi aspekte. Niisamuti nagu see on üks islami viiest alusest ja kristliku elu üks loomulik osa.

Almuste andmine on budismis seotud karma ja taassünniga. Kõik, mida sa teed, mida sa mõtled ja tunned, moodustab su karma. Kui inimene sureb, sisaldab ta teadvus märke kõigist nendest tegudest, tunnetest ja mõtetest. Ja kui sul on olnud hea karma, võid sa loota paremale taassünnile. Karma parandamise üks viise on almuste ja ohvriandide tegemine. Ja almuseid antakse, ohvriande tuuakse nii endast suurematele kui ka väiksematele, tugevamatele ja nõrgematele.

Budist ei anna almuseid ainult mungale või kerjusele. Eelkõige tuuakse neid templialtarile. Tuuakse ülistuse, kuulekuse, alandlikkuse märgiks. Tuuakse raha, toitu, lilli, süüdatakse võiküünal või viirukipulber.

TP

TOIDURETKEL.
BIRMA. 1998. PV

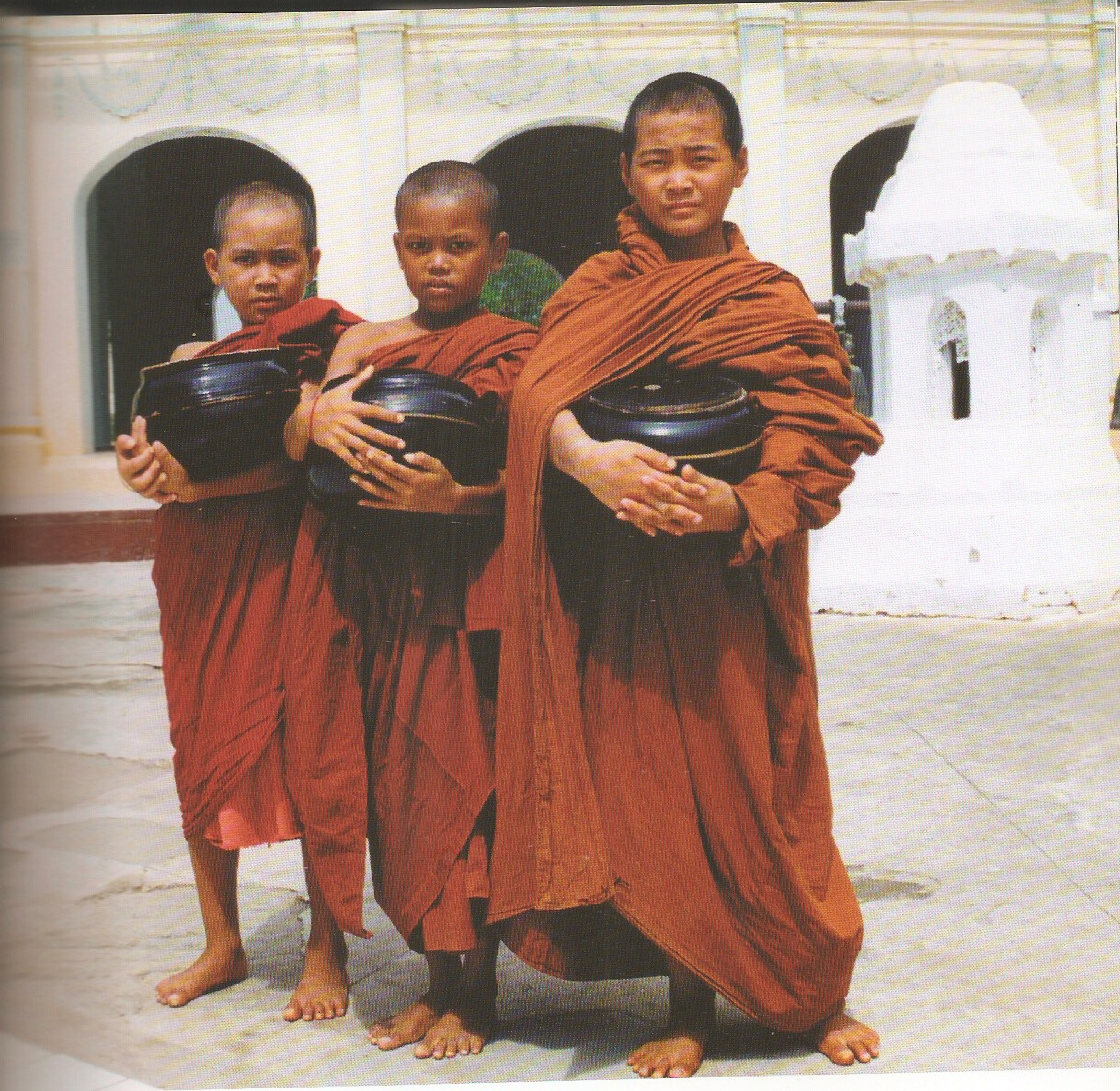

POISS ALMUSEKAUSIGA.
PYAY. BIRMA. 2005. TP

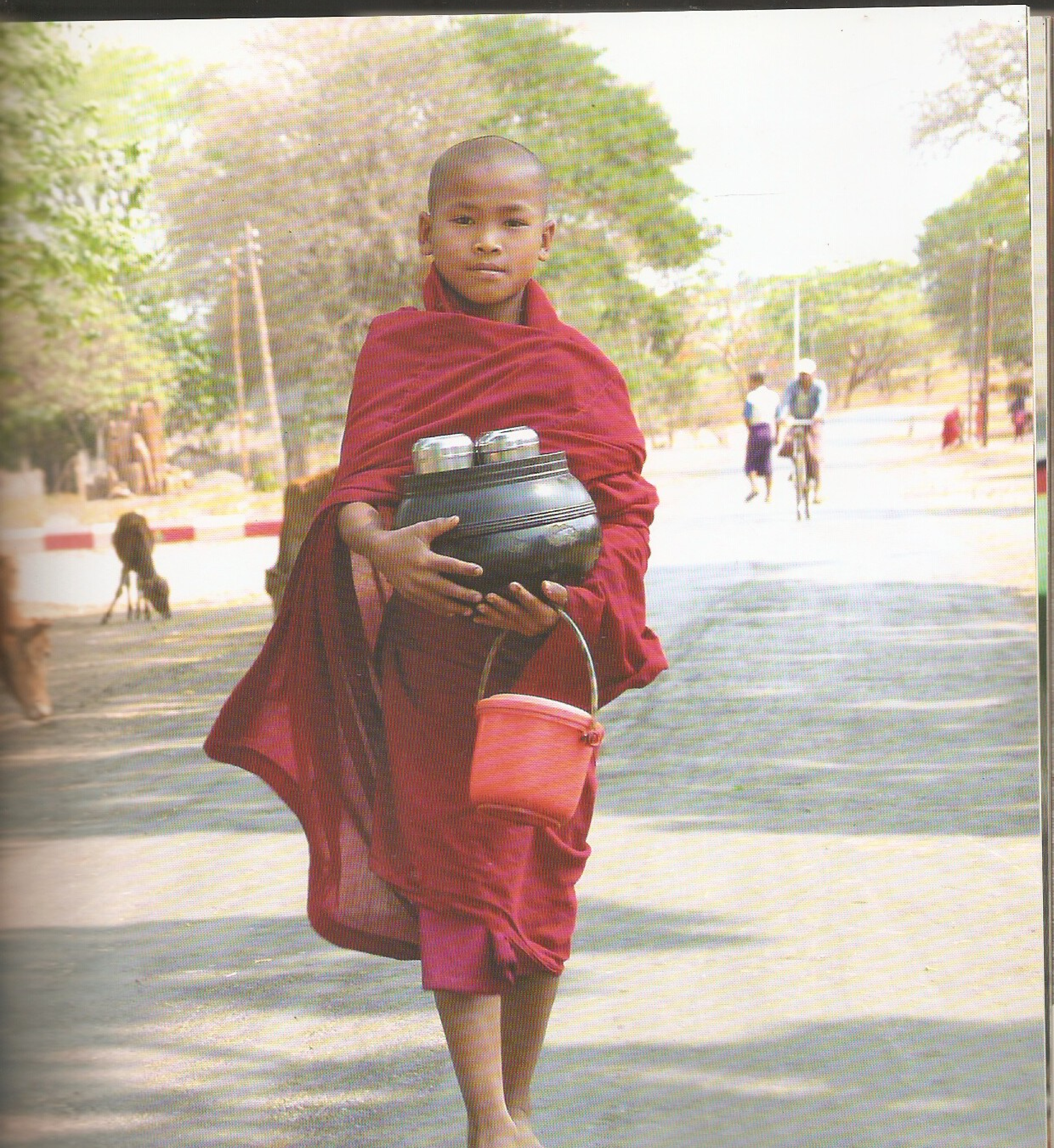

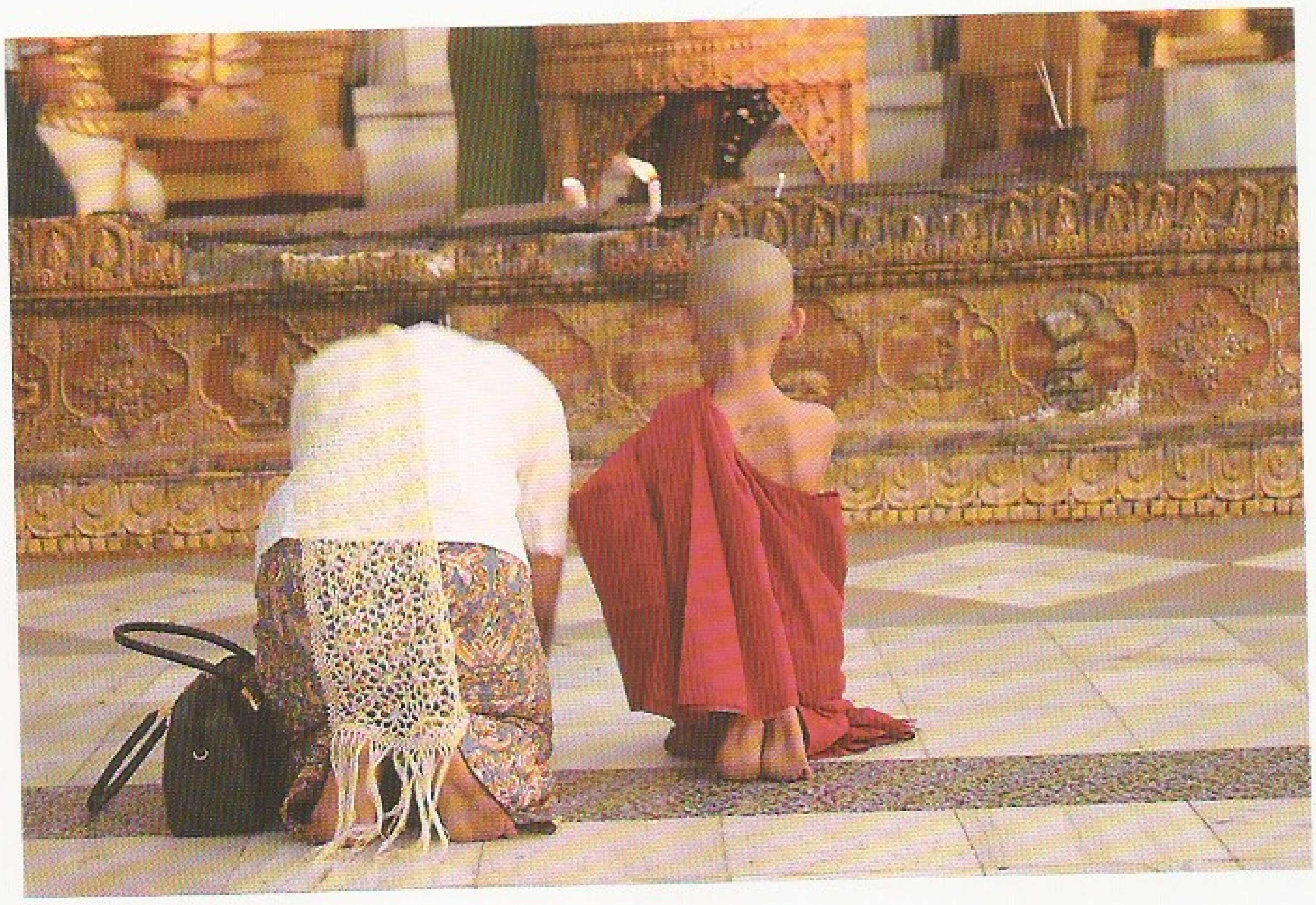

palve

Palvetamine on igale usklikule kõige intiimsem toiming. Isegi siis, kui seda tehakse suures rahvahulgas ja valjuhäälselt. Ometi on palve üldolemus sama enamikes kaasaegseis religioonides. Kõigis suurtes usundites pöördutakse palves kellegi või millegi poole ning ühtviisi on palve tõukejõuks soov saavutada mingit eesmärki. Eesmärgiks võib olla viljakus, rikkus, kaitse kurja eest, äriedu või mis iganes. Budistid võivad paluda abi valgustatuks saamisel, soovida paremat taassündi.

Budistid on kindlad, et palvetamine võib lisaks elavaile aidata ka juba ammu surnud hingi.

Nii nagu hinduismis ja islamis, kasutavad ka paljud budistid (Tiibetis, Jaapanis jm) palvehelmeid. Budistlik palvekee koosneb enamasti 108-st lülist, mis sümboliseerivad 108-t inimlikku iha. On olemas ka väiksemaid palvekeesid, enamasti jagub lülide arv siis kolmega (21, 42, 54). Palvehelmeste abil peetakse arvet retsiteeritud mantrate üle. Palvehelmeid võib valmistada puidust, näiteks sandlipuust, ja kivimitest, aga tänapäeval üha enam ka plastmassist. Tiibetis peetakse eriti võimsaks palvekeed, mille helmed on valmistatud inimese pealuust.

TP

EMA JA POEG PALVETAVAD SHWEDAGONI KLOOSTRIS.
RANGOON, BIRMA. 2005. TP

PALVE.
SAMTENLINGI NUNNAKLOOSTER, UTTARANCHAL, INDIA. 2003. PV

浅草不動尊
交通安全・諸難消除
災難消除・當病平癒
開運・厄除
尚お申込みの翌朝の修行になります
お札は二十日以内にお受取り下さい

palve.
SENSO-JI TEMPEL. TOKYO, JAAPAN.
2006. TP

palverännak

Raske on millegagi võrrelda palverändurite pühendumust oma teekonnal. Läbi kõrbete, üle mägede, läbi sõdade, üle merede. Sadu ja tuhandeid kilomeetreid palvetades, kummardades ja paremaks muutudes.

Vist küll kõigil religioonidel on oma pühapaigad, mida usujärgijad peavad vajalikuks külastada. Muslimid käivad Mekas, hindud tahavad kordki elus väisata mõnd oma püha jõge või püha linna, judaistid poetavad palved nutumüüri sisse Jeruusalemmas, kristlased soovivad külastada Jeesuse eluga seotud paiku Lähis-Idas või keskajast pärit palverännuteid Euroopas, taoistidele on retked pühade mägede juurde sümboolseks matkaks läbi universumi, zoroastristid kogunevad tuletseremooniatele Chak-chaki külakesse Iraanis, ka konfutsiaanlased, kes palverännakut kui sellist ei tunnista, igatsevad külastada Konfutsiuse hauda Shandongis.

Ühed olulisemad palverändude paigad budistidele on Buddha elulooga seotud kohad, mis asuvad Põhja-Indias ja Nepalis: Buddha sünnikoht Lumbinis, tema noorusaegne elukoht Kapilavastus, virgumispaik Bodhgayas, esimese jutluse koht Sarnathis, surmakoht Kushinaras. Et need kohad olid Buddhale eneselegi tähtsad, nähtub ka sellest, et ta andis surma eel ühele lähedasele jüngrile Anandale juhiseid, kuidas tuleb palverännakuil käia siis, kui teda ennast enam ei ole.

Aga lisaks Buddha endaga otseseoses olevatele kohtadele on vaimne väärtus ka paljudel muudel paikadel, mis kannavad mõne pühaku mälestust, on seotud budistliku kultuuri ja ajalooga (Borobodur Indoneesias, Angkor Kambodžas, Bagan Birmas) või tähelepanuväärse kaasaegse praktilise tegevusega (Tiibeti eksiilvalitsuse paiknemine Dharamsalas).

Tiibeti budistide põhilisemaks sihtkohaks on pealinn Lhasa, kus asuvad Jokhangi tempel ja Potala palee. Tiibetlased ise ütlevad, et Lhasa on Tiibeti mandala keskpunkt ja Jokhang on Lhasa mandala keskpunkt. Samas on Tiibetis mitmeid looduslikke pühapaiku, mille juurde viivad palverändurite rajad ei rohtu ega mattu ka lumme: Kailashi mägi, Namtso järv.

Sri Lankal elab bodhipuu (*Sri Maha Bodhi*), mis olevat võetud III sajandil eKr Bodhgayas selle püha puu võsust, mille all aastal 528(?) eKr virgus Buddha.

Kõigil neil paikadel on see *miski*, millele on raske nime anda – aura, pühadus, kirkus. See, mida sa alandliku ja pühendunud teekäijana hardushetkel tunnetad ning mille tabamiseks oled paljustki valmis loobuma.

TP

PALVERÄNDUR JOKHANGI EES.
LHASA, TIIBET. 2001. PV

PALVERÄNDURID JHOKANGI TEMPLIS.
LHASA, TIIBET. 2003. TP

palveveski

Palveveski on midagi nii salapärast, et alatihti tekib poisikeselik soov veskikorpus taskunoa abil lahti kangutada ja piiluda, mis seal sees ikkagi peidus on. Aga pole söandanud.

Palveveskeid on väga erinevat tüüpi ja erinevas mõõdus. Kuid vahet ei ole, kas seda keerutatakse käes või on ta nii suur, et talle tuleb kahe käega hoogu lükata, või ajab teda hoopis vesi ringi, kas ta on silindrikujuline või mitmenurkne, kas ta on tehtud kohrutatud metallist või puidust, kas kirjad on ta peale maalitud või sepikojas vormitud, kas need kirjad on sanskriti- või tiibetikeelsed, põhimõte on üks – palveveskit ringi liigutades hakkavad palvekirjad tema sees elama.

Palveveski sees on paberile või pärgamendile kirjutatud pühad tekstid ehk mantrad. Veendusin selles kord, ilma et ise oleksin pidanud taskunuga kasutama, Elistas Buddha Kuldse Elupaiga templi muuseumis. Palveveskit liigutatakse päikese liikumise suunas ja iga ringiga saab teele saadetud nii palju mantraid, kui palju neid palveveski sees olevale paberile kirjutatud on. Tehnokraatlikult võiks siis öelda, et tegu on mehhaniseeritud palvetamisega.

Palveveskid on enamasti paigutatud kloostri- ja templiväravate kõrvale, stuupade ümber, aga iga pühendunu – kõige enam kasutavad palveveskeid *vajrayana* budistid – võib väikest palveveskit kanda ka oma põuetaskus.

TP

KANDILINE PALVEVESKI AMBARBAYASGALANTI KLOOSTRIS.
MONGOOLIA. 2005. TP

KUMBUMI KLOOSTRI PALVEVESKI.
QINGHAI. HIINA (ENDINE AMDO PROVINTS TIIBETIS). 2003. TP

MEES PALVEVESKIGA.
NANGARTSE. TIIBET. 2003. TP

palvelipud

Värvilised palvelipud plagisevad lumiste mägede taustal. Pole kahtlust, miks nad seal on. Nad tänavad koos mööduva ränduriga jumalaid selle kaitse ja hea õnne eest, mis inimestele osaks on saanud.

Palvelippe võib Tiibeti budismi levialal näha kõikjal. Palvelippe on ka erineva kujuga. Maja- või telgikatustel toovad nad õnne selle paiga asukaile. Külvi ajal loomade otsaette seotuina kindlustavad nad hilisema hea saagi. Kui palverändur liigub koos jakiga, siis on loom tihti ehitud palvelippudega, mis tähendab, et tegu pole ohvriloomaga, vaid ta võib kunagi surra oma loomulikku surma. Traditsioonilised Bhutani palvelipud on tavaliselt kinnitatud pikkade vertikaalsete postide külge. Lipud võivad tähistada püha koobast, järve või muud olulist paika. Palvelipud toovad head õnne ja kaitsevad kurja eest.

Palvelippude värvid (kollane, valge, punane, roheline, sinine) sümboliseerivad viit elementi, viit taju ja viit tarkust.

TP

KOLLASED PALVELIPUD.
ULAN-UDE, BURJAATIA. 2005. TP

PALVELIPUD MÄEKURUL.
BHUTAN. 2003. PV

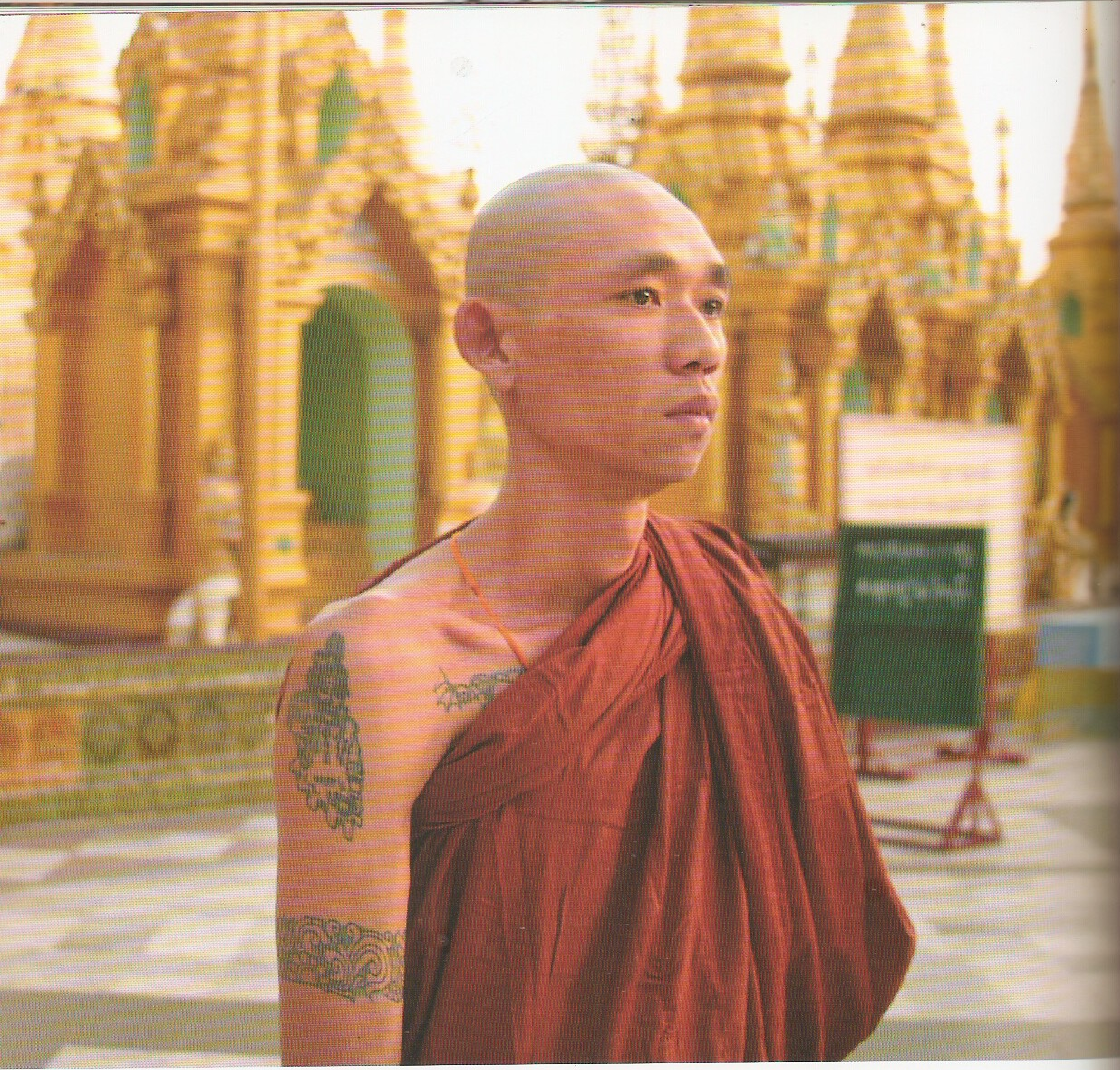

TÄTOVEERINGUGA MUNK.
SHWEDAGON, RANGOON, BIRMA. 2005. TP

Amulett

Kurja eest võib end kaitsta ja endale väge juurde saada väga mitut moodi. Üks üsna kindel viis on amulettide kandmine. Amuletid võivad olla kas pisikesed budakujukesed, pühade inimeste fotod või budistliku sümboolikaga medaljonid, pildid, vutlaritesse pandud tekstid vms. Seal, kus budism ja loodususundid üksteist rohkem sallivad, võivad budistid amulettidena kanda ka loomaluid, -hambaid vms. Tiibetis on enim levinud amuletiks dalai-laama pisike foto, mida salamahti, hoolimata Hiina võimude keelust, taskus või kaelas kantakse. On amulette, mis pakuvad üldist kaitset, ja on ka neid, mis hoiavad kandjat mõne konkreetse ohu, näiteks maohammustuse, perekonna lagunemise, eksamil läbikukkumise või autoavarii eest. Mõne puhul on oluline ka see, kuidas teda kanda – kas kaelas või rinnataskus, ümber käevarre või pahkluu, kas auto tahavaatepeegli või hobuse ratsmete küljes. Amuleti ülesannet võib täita ka tätoveering.

Mõned templid on lausa spetsialiseerunud teatud kindlat tüüpi kaitse- ja jõuamulettidele. Mõned näited Jaapanist: Kyoto lähedases Imakumano templis õmmeldakse padjapüüre, mis aitavad ära hoida seniilsust ja peavalusid; Kiyotaki-sani koobastemplist võib saada spetsiaalselt pühitsetud mulda, mis aitab kaasa viljasaagile; Narita-sani templis pühitsetakse spetsiaalsetel *goma*-riitustel puust amulette, mis kaitsevad liiklusõnnetuste eest.

Amuleti mõju sõltub paljudest asjadest – sellest, kes on ta teinud, kes on teda pühitsenud, milline on olnud tema ajalugu, kas ta on kedagi kaitsnud või päästnud, kui haruldane ta on.

TP

HUNDILUUST TALISMAN.
KÕZÕL, TÕVA. 2006. TP

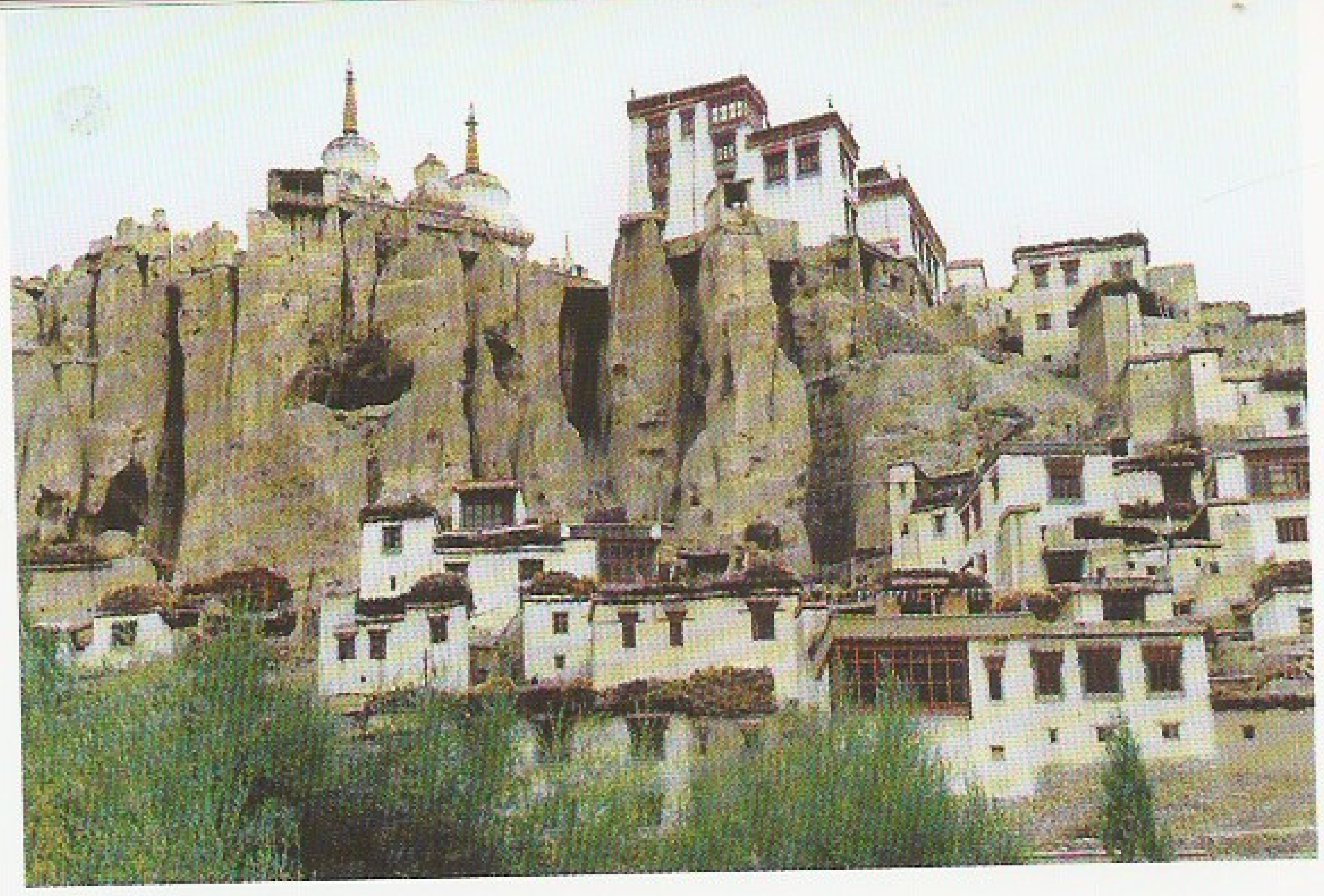

Klooster

Ma ei tea, kust tuleb ettekujutus, et klooster on midagi sünget ja rusuvat. Võib-olla tuleb see kurbus meile juba kreeka algupäraga sõnadest *monostyr* ja *monos* ("üksi, üksik"). Budistlikud kloostrid ei ole tegelikult mitte midagi sellist – mungad ei ela pimedais kloostrinurkades endassesulgunud eraklikku elu, vaid on üsnagi sotsialiseerunud, suhtlevad aktiivselt omavahel ja välismaailmaga.

Kloostrid tekkisid ajapikku, kui rändmungad jäid paikseks, esmalt vihmaperioodideks, hiljem püsivalt. Kloostrid on olnud ja on veelgi usu, teaduse ning ka võimu keskusteks paljudes budistlikes ühiskondades.

Munkade-nunnade tegevuse saab jagada nelja jaotusesse: õppimine, meditatsioon, rituaalide läbiviimine, kloostrielu korralduslike ülesannete täitmine. Lisaks sellele on kloostrielanikud tihti keskendunud mõnele heategevus- või aateprogrammile, nad õpetavad kohalikke elanikke, annavad arsti- ja hingeabi.

Klooster kui rajatis koosneb kahest suurest osast: *vihara*'st ja *chaitya*'st ehk eluruumidest ja palveruumidest.

Budistlike kloostrite arhitektuur on üle maailma nii erinev, et imetlusväärseid hooneid jätkub igale maitsele. Küll aga ei saa ma mööda minna oma lemmikkloostreist. Midagi nii sooja, värvi- ja valguseküllast kui Bhutani kloostrid – *dzong*'id – ei ole ma sakraalarhitektuuris mujal kohanud. Bhutanis on tegelikult kahte tüüpi kloostreid. *Dzong*'id täitsid lisaks religioossetele funktsioonidele ka kindluste rolli.

Tihti on kloostrid ehitatud mäenõlvadele, nii et ehitised on paigutatud mitmetasandiliselt. Kloostrikompleksi keskel asub *utse* ehk tornikujuline hoone, milles paikneb *lhakang* ehk tempel. Munkade eluruumid asuvad sisehoovi servades olevate müüride sees. Kloostrite kõrgetes seintes paiknevad aknad ja väljaulatuvad rõdud on kaunistatud värvitud puidust ornamentidega. Bhutani kloostrid ja templid on – võib-olla mahedamast kliimast tulenevalt – palju suuremate akendega kui Tiibetis. See loob rõõmsa meeleolu kloostriruumides, mis on erksavärviliselt dekoreeritud ja kus alati levib jakivõi magus lõhn.

Kõikjal Aasias, kus on budiste, on ka budistlikke kloostreid. Lisaks oli neid omal ajal Ida-Turkestanis (praegune Xinjiangi provints Hiinas), Kõrgõzstanis, Usbekistanis, Kasahstanis, Tadžikistanis, Türkmenistanis. Nad hävisid koos budismi hääbumisega, mille põhjustas eelkõige islami pealetung. Mujal püsivad kloostrid budistliku elustiili olulisimate osistena tänini ja nende hääbumist pole kuidagi märgata.

TP

LAMAYURU KLOOSTER.
LADAKH, INDIA. 1997. PV

BUMTHANGI KLOOSTER.
BHUTAN. 2003. PV

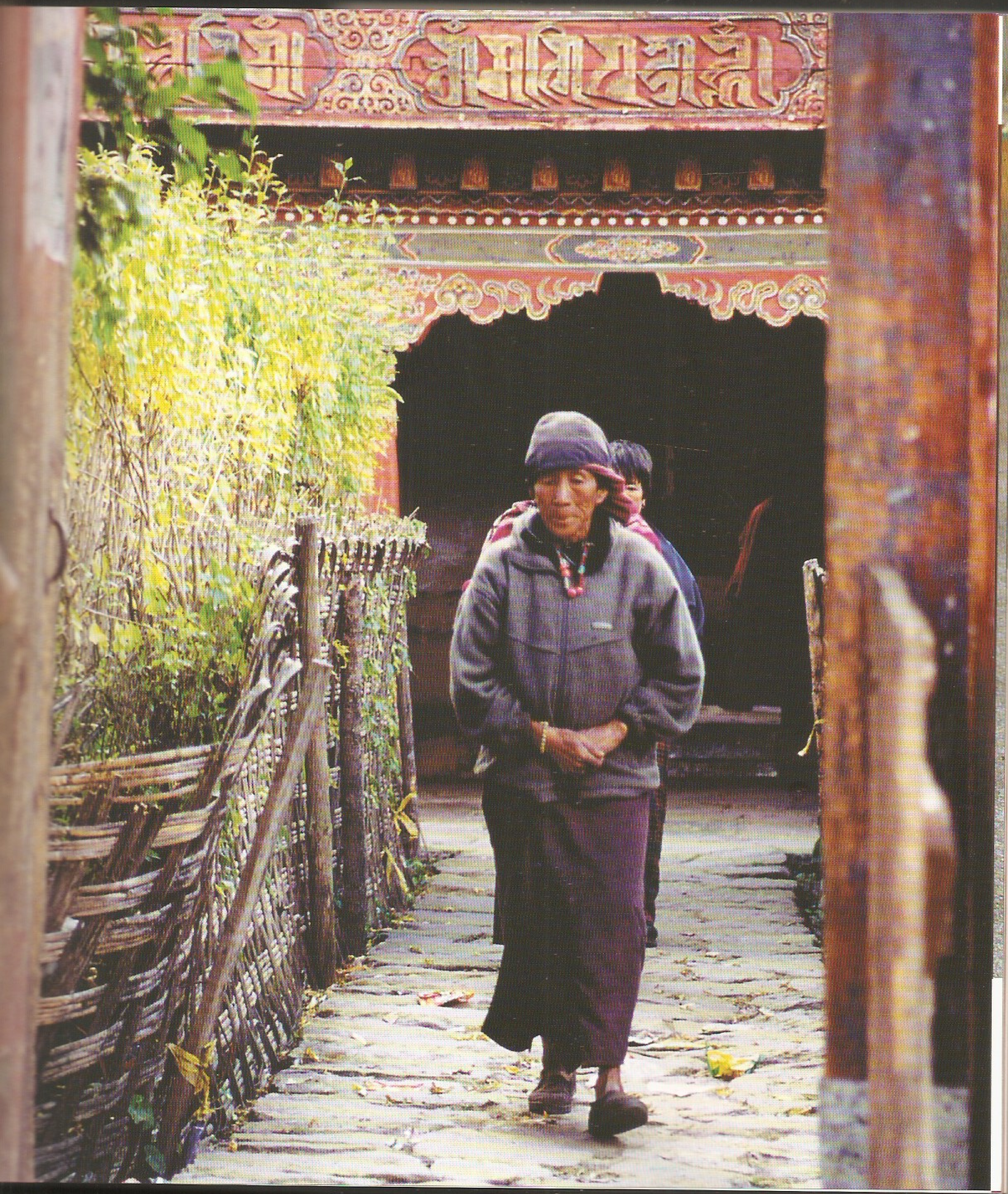

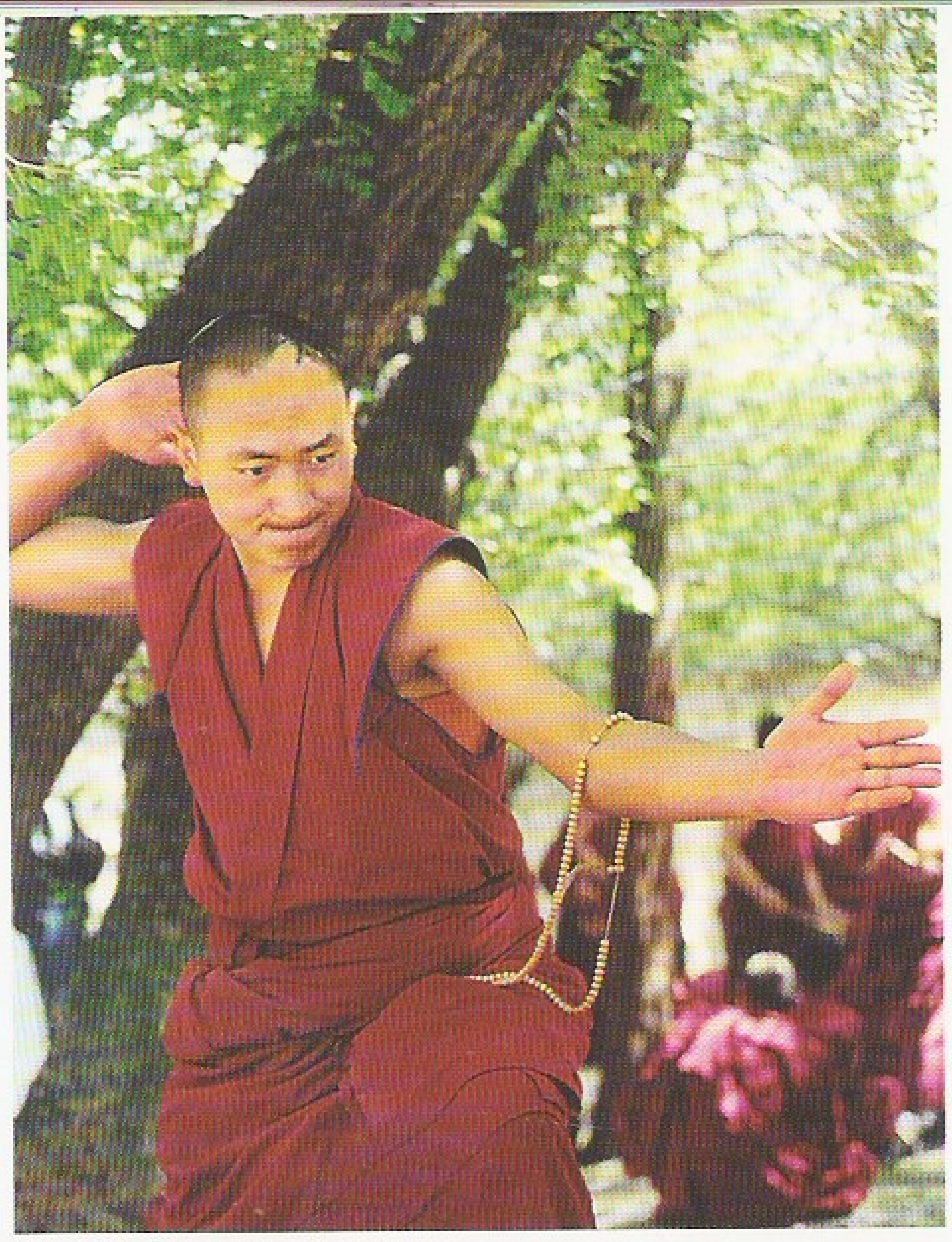

Dispuut

On etendusi, mis on nauditavad isegi siis, kui sa nendest midagi aru ei saa. Üht sellist vaatemängu võib jälgiga Tiibeti kloostreis, kus õpetuse juurde kuuluvad ka vaidlused munkade ja õpetajate või vanemate ja nooremate munkade vahel. Debateeritakse usulistel, filosoofilistel ja teaduslikel teemadel. Dispuut ise, mille juured on iidsetes Indiast pärit traditsioonides, on kaugel õhtumaisest hillitsetud akadeemilisusest. Küsimuse esitaja (neid võib olla ka mitu) seisab püsti, ütleb oma küsimuse, tõstab siis parema käe pea kohale ja lööb sellega plaksu vastu ettesirutatud vasakut kätt, lüües samal ajal vasaku jalaga vastu maad. Vastaja istub maas küsitleja vastas.

Regulaarsed vaidlusharjutused, mida iga kloostrikülaline nautida võib, on meeleolukad ja lõbusadki. Palju rängemad on aga munkade igaaastased eksamid, mille hulka kuuluvad lisaks mälutreenitust nõudvatele distsipliinidele ka erineva tasemega dispuudid.

Lisaks teadmistele ja loogikale arendab debateerimine laamade sõnul ka kontsentratsioonivõimet, mis on oluline õige meditatsiooniseisundi saavutamiseks. Nii suudavad mungad hiljem mediteerida sama lärmakates paikades nagu kloostriõued, kus ühekorraga kümned ja sajad väitlejad häälekalt jõudu katsuvad.

Üks ilus aspekt on tiibeti dispuutidel veel. Eesmärgiks ei ole mitte vastase põrmustamine, vaid kui sa tunned, et sinu väited on loogilisemad ja täpsemad, pead aitama ka oma partneril nende tõdedeni jõuda.

TP

DISPUUT.
SERA KLOOSTER, TIIBET. 2002. PV

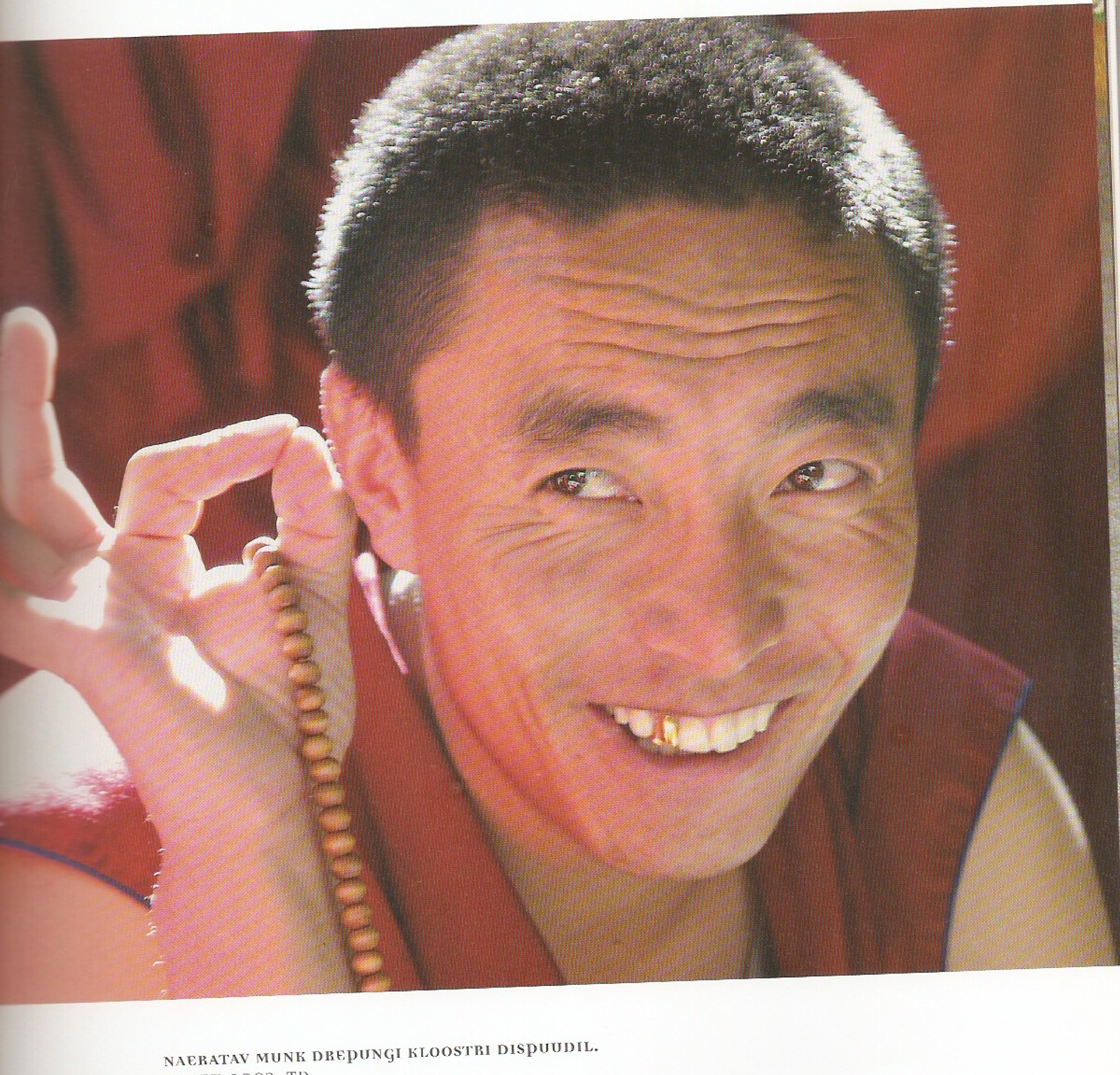

NAERATAV MUNK DREPUNGI KLOOSTRI DISPUUDIL.
TIIBET. 2003. TP

Munk

Nii nagu askeedid ja eremiidid, liikusid mungadki Aasias ringi ammu enne budismi sündi. Kerjusmungana liikus isakodust lahkudes ringi ka Siddhartha.

Hermann Hesse kirjeldab seda nii: „Siddhartha kinkis oma rüü ühele vaesele braahmanile tänaval. Ta kandis nüüd vaid niudevööd ja mullavärvi õmblusteta ürpi. Ta sõi ainult kord päevas ja üksnes keetmata toitu. Ta paastus kaks nädalat, ta paastus kuu aega. Liha kadus ta reitelt ja palgeilt. Kirglikud unistused leegitsesid vastu tema suurtest silmadest. Tema kuivetutel sõrmedel kasvasid pikaks küüned ja lõual karm sakris habe. Jäiseks muutus ta pilk, kui ta naisi kohtas. Põlglikult tuksatas ta suu, kui ta läks läbi linna, kus olid ilusasti riietatud inimesed. Ta nägi kaupmehi kaubitsemas, vürste jahile minemas, leinajaid surnuid taga nutmas, hoorasid end pakkumas, arste haigete eest hoolitsemas, preestreid külviaega määramas, armastajaid armastamas, emasid lapsi rinnaga toitmas – ja kõik see polnud tema pilku väärt, kõik valetas, kõik haises, kõik haises valest. Kõik oli mõtte, õnne ja ilu teesklemine ja oli vaid kõdunemine, mida ei tahetud endale tunnistada. Kibedalt maitses maailm. Elamine oli piin."

Kõik need, kes on ordineeritud budistlikuks mungaks ehk *bhikshu*'ks, peavad järgima ranget kloostridistsipliini. Mungad ärkavad juba enne päevatõusu. Äratusest annavad märku kella- või trummilöögid. Pesemisele ja riiete korrastamisele järgneb hommikune kogunemine palvesaali, kus retsiteeritakse pühasid tekste. Söömine on lubatud vaid enne keskpäeva ja pärast päikeseloojangut. *Zen*-mungad tegelevad mediteerimise kõrval palju ka aiapidamisega, mitmed *theravada* mungad osalevad ka ilmalikus tegevuses, abistades kloostriümbruse inimesi nende kogukondlikus elus.

Kes on saanud mungaks, on loobunud suguelust, alkoholist, parfüümidest, laulust ja tantsust, kui see pole seotud rituaalidega. Kokku on munkadele-nunnadele kehtestatud enam kui 200 reeglit.

Tai mungad võivad enda juures hoida vaid kaheksat eset: kolme komplekti mungarüüd, üht vööd, üht vihmarõivast, üht almusekaussi, nõela ja habemenuga, lisaks vajalikke medikamente, prille, hügieenivahendeid.

Munkade ülesannete hulka kuulub mitmesugustest tseremooniatest osavõtmine: lapse sünd, nimepanek, esimene juukselõikus, noormeeste noviitsiks pühitsemine, surm, matused, surma-aastapäevad. Munk võib olla ka oraakel, ennustaja, ravitseja.

Mungaks ei pea jääma igavesti, mitmes Kagu-Aasia riigis läbib enamik mehi mungaaja, aga see võib kesta vaid mõne päeva. Enamasti kestab mungastaatus neis paigus siiski vähemalt ühe vihmahooaja.

Pühas mõttesalmide raamatus "Dhammapadas" öeldakse: "Mungaks nimetan ma seda, kes valitseb kätt, kes valitseb jalga, kes valitseb juttu, kes valitseb ennast ülenisti, sest on sisemiselt rõõmus, keskenduv, üksik ja rahul."

Paljapäi ja paljajalu, aga õnnelikud – sellest tunned munka.

TP

MUNK AJALEHTE LUGEMAS.
MALAISIA. 2003. TP

GANDENI KLOOSTRI MUNK.
TIIBET. 2003. TP

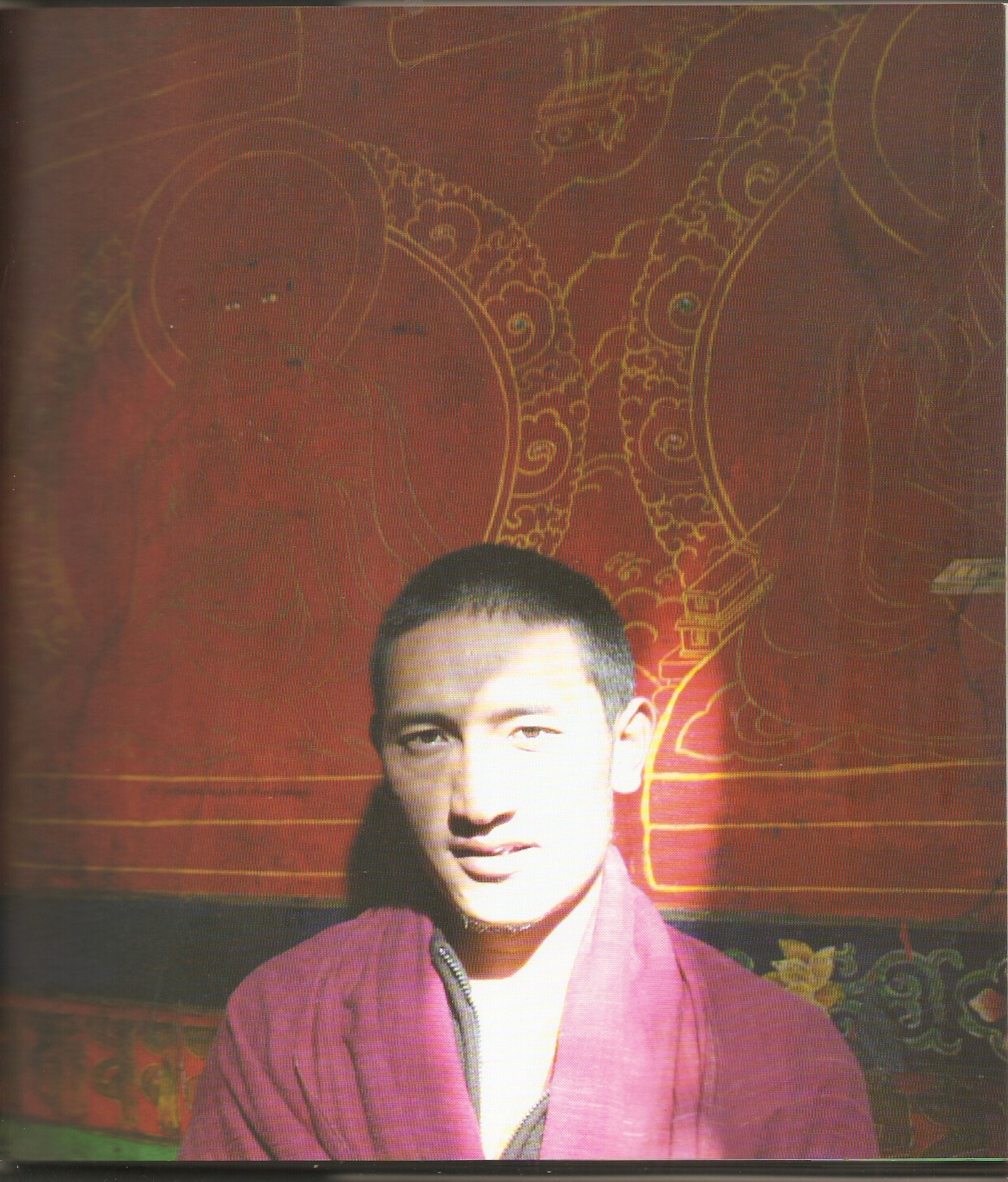

Nunn

Nii nagu mungad, peavad nunnadki kinni pidama paljudest reeglitest, millest olulisimad on budismi kümme käsku, mis Uku Masingu tõlkes kõlavad nii:

1. Elusolendeid ei tohi vigastada või kahjustada.
2. Ta ei tohi võtta seda, mida pole talle antud, ega tohi talle tulla mõttessegi varastada.
3. Ei tohi toimida seksuaalselt.
4. Ei tohi valetada, tuleb rääkida tõtt ja pidada lubadusi.
5. Ei tohi laimata, ka mitte rääkida kuskil edasi seda, mida kuuldud. Ei tohi mingil kombel intriigida, vaid tuleb lepitada intriigide tõttu lahutatuid. Tuleb kõnelda üksmeelt soodustavalt ja üksmeelt taotella ning rõõmustada selle olemasolust.
6. Ei tohi kõnelda tigedalt-jämedalt-toorelt, vaid tuleb kõnelda kõrvale meeldivalt, viisakalt ja sõbralikult.
7. Ei tohi lobiseda ega lööpida, vaid parajal ajal tuleb rääkida kasulikku ja õpetlikku, mis vastaks õpetusele ja ordukorrale.
8. Ei tohi himustada midagi.
9. Ei tohi vihastuda.
10. Ei tohi pidada endas valevaateid-väärusku-eksiõpetust.

Naisterahvas ei tohi reeglina puudutada munga keha ega riideid, samuti ei tohi talle kätt ulatada. Eeldasin, et sama võiks kehtida ka vastupidi – meesterahvas ei peaks nunnasid puudutama. Ent Taimaal sai selgeks, et midagi sellist nunnade puhul ei toimi – rõõmsal meelel tulid nad mulle kloostriõuel vastu ja sirutasid ise käe tervituseks ette. Küll aga selgus, et ses mõttes on nunnad ikka naised, et munki ei tohi puudutada nemadki.

TP

NUNN BAYONI TEMPLIS.
ANGKOR. KAMBODŽA. 2003. TP

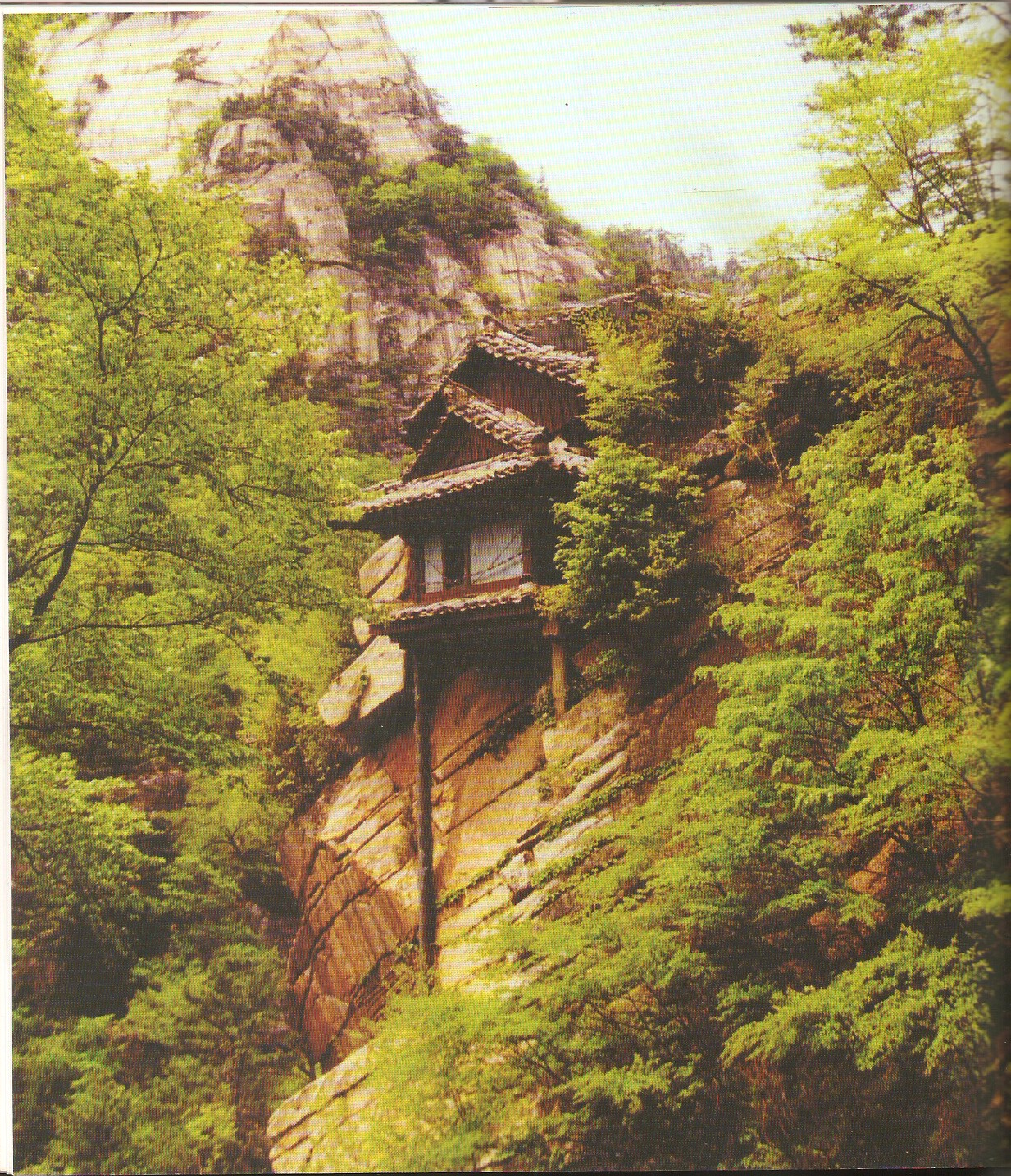

Erakud

Pöördun härda palvega auväärse laama poole.
Kagyupa ülimaks tuumaks on Mahamudra,
mida oled teostand pühendumuse, ohvrimeelsuse ja kannatlikkusega.
Oled nende kaitsja, kes hoiavad au sees lepitusjumaluse võidulippu.
Sina, ülev meditatsioonimeister, pead kaua elama!
(katkend XIV dalai-laama poolt *rinpoche*'le
pühendatud pika eluea palvest)

See oli Induse ülemjooksul asuvas Lehis ja aasta oli 1997, mil minul ja mu kahel rännukaaslasel oli au kohtuda väljapaistva Tiibeti joogiga, drikung kagyu koolkonda kuuluva auväärse Druwang Rinpochega, ning saada temalt õnnistus algavale rännakule mägedes asuvatesse budistlikesse kloostritesse. Tema läbivaatav pilk sööbis kauaks mällu. Oli näha, et tema jaoks on juba kõik selge...

Tema Eminents Druwang Rinpoche sündis 1921. aastal Tiibetis ning asus juba lapsena elama Drikung Thili kloostrisse. Hiljem õppis budistlikus instituudis, keskendudes peamiselt *mahayana* filosoofiale, seejärel viibis kahel korral – 12 aastat korraga! – eraklas. Üksinduses ja meditatsioonis veedetud pikad aastad ei jäta muutmata ühtki isiksust. Just sel perioodil teostas Druwang Rinpoche ülima *Mahamudra*. Valgustunud meeleseisundi tõttu on teda sageli võrreldud legendaarse Tiibeti joogi Milarepaga, temast on vändatud videofilme, kirjutatud artikleid. Druwang Rinpoche tegelik nimi on Konchok Norbu, tiibetikeelne epiteet Druwang tähendab tõlkes saavutuste valitseja.

Oma õpetustes rõhutab *rinpoche* põhjuse-tagajärje filosoofilise seose olulisust, samuti sügavat kaastunnet kõikide elusolendite suhtes.

Üle kaheksakümne aastane *rinpoche* elab Põhja-Indias Himaalaja piirkonnas. Kuni 1999. aastani ei võtnud ta ette ühtki välisreisi, kuigi tuhanded budistid paljudes maades ootasid tema külaskäiku ja pühitsuste jagamist. Kuni selle ajani lükkas ta kõik kutsed tagasi, sest tema füüsiline seisund polnud sobilik pikkade reiside jaoks. Enda sõnul hoiab ta oma keha veel ülal meditatsioonist saadud väe abil. Kunagi olevat ta isegi öelnud, et lahkub nirvaanasse 1993. aastal. Vaid Tema Pühaduse dalai-laama ja Tema Pühaduse Drikung Chetsang Rinpoche palvete peale nõustus ta siiski jääma meie hulka veel mõnedeks aastateks. Maailma eri paigus, sealhulgas ka Eestimaal, loevad budistid Meditsiini-Buddha mantrat, et koguda eluenergiat eakale *rinpoche*'le.

PV

ERAKLA MÄGEDES.
KOREA. 2005. PV

ERAKMEES DRUWANG RINPOCHE — POOLEL TEEL NIRVANASSE.
EESTI. 2000. PV

guru

Arukas õpilane ärgu valigu guruks seda,
kel puudub kaastunne või kes on kergesti vihastuv,
paheline või ülbe, korratu või hoopleb oma teadmistega.
(Ashvaghoṣha "Viiskümmend värssi pühendumisest gurule", VII)

Seoses aastatepikkuse tööga festivali Orient programmide kokkuseadmisel olen ma tutvunud paljude Ida muusikute, tantsijate ja muude loomeinimeste biograafiatega. Idamaalaste, iseäranis indialaste puhul, ei jää märkamata üks oluline erinevus Lääne tavast – nimelt see, et enamasti alustatakse oma elulugu õpetaja või õpetajate nimetamisega ja sageli tehakse seda ülima austusega. Sellisel suhtumisel on kaugesse aega ulatuvad juured. Vana-Indias puudusid õppeasutused, mida me võiksime võrrelda meie kesk-, kutse- või ülikoolidega. Õpetamine toimus peamiselt nn *guru-shishya parampara* põhimõttel, mille järgi tarkused ja oskused anti gurult edasi õpilasele individuaalselt, enamasti suuliselt. Ja nii põlvest põlve läbi sajandite. Guru ja õpilase suhe oli sageli isegi olulisem kui vanema ja lapse suhe.

Dharma-õpetuse edastamisel on guru roll eriti püha. Õpetaja austamise erinevaid tahke on selgitanud Ashvaghosha oma "Viiekümnes värsis...", samuti on sellest juttu "Guhyasamaja-tantras", "Kalachakra-tantras", "Chakrasamvara-tantras" ning arvukates kommentaarides. *Tantrayana* traditsioonis on meditatsioonipraktikad iseäranis komplitseeritud ja individuaalne juhendamine on üpriski vältimatu, seetõttu on guru (Tiibeti budismis laama) sageli tõstetud peaaegu jumaluse positsioonile. Guru loata on õpilasel keelatud tegeleda esoteeriliste õpetuste ja tekstidega. Lisaks loale tuleb saada ka vastav väe ülekande pühitsus, vastasel juhul ei kanna rituaali sooritamine ega mantrate retsiteerimine soovitud vilja.

Budismi ajalugu tunneb paljusid õpetajate-õpilaste liini järgnevusi, näiteks kagyu koolkonnas levinud joogapraktikad ja *Mahamudra* õpetused edastati Tilopalt Naropale, temalt edasi Marpa Tõlkijale, Milarepale, Gampopale, Phagmo Drupale, Jigten Sumgonile jne kuni tänapäevani välja.

Hilisem esoteeriline budism "kanoniseeris" laama erilise staatuse. Kui varem avaldati austust nn kolmele vääriskivile: *Namo Buddhaya, Namo Dharmaya, Namo Sanghaya*, siis nüüd lisandus guru ehk laama neljanda aardena sellesse ritta isegi olulisemana, sest temas kehastuvad kõik kolm: õpetuse alusepanija Buddha, *Dharma*-õpetus ja *sangha*-vennaskond.

PV

NGAHTATGYI KLOOSTRI ÜLEMMUNK.
RANGOON, BIRMA. 2005. TP

TOSONTSENGELI KÜLA LAAMA.
MONGOOLIA. 2005. TP

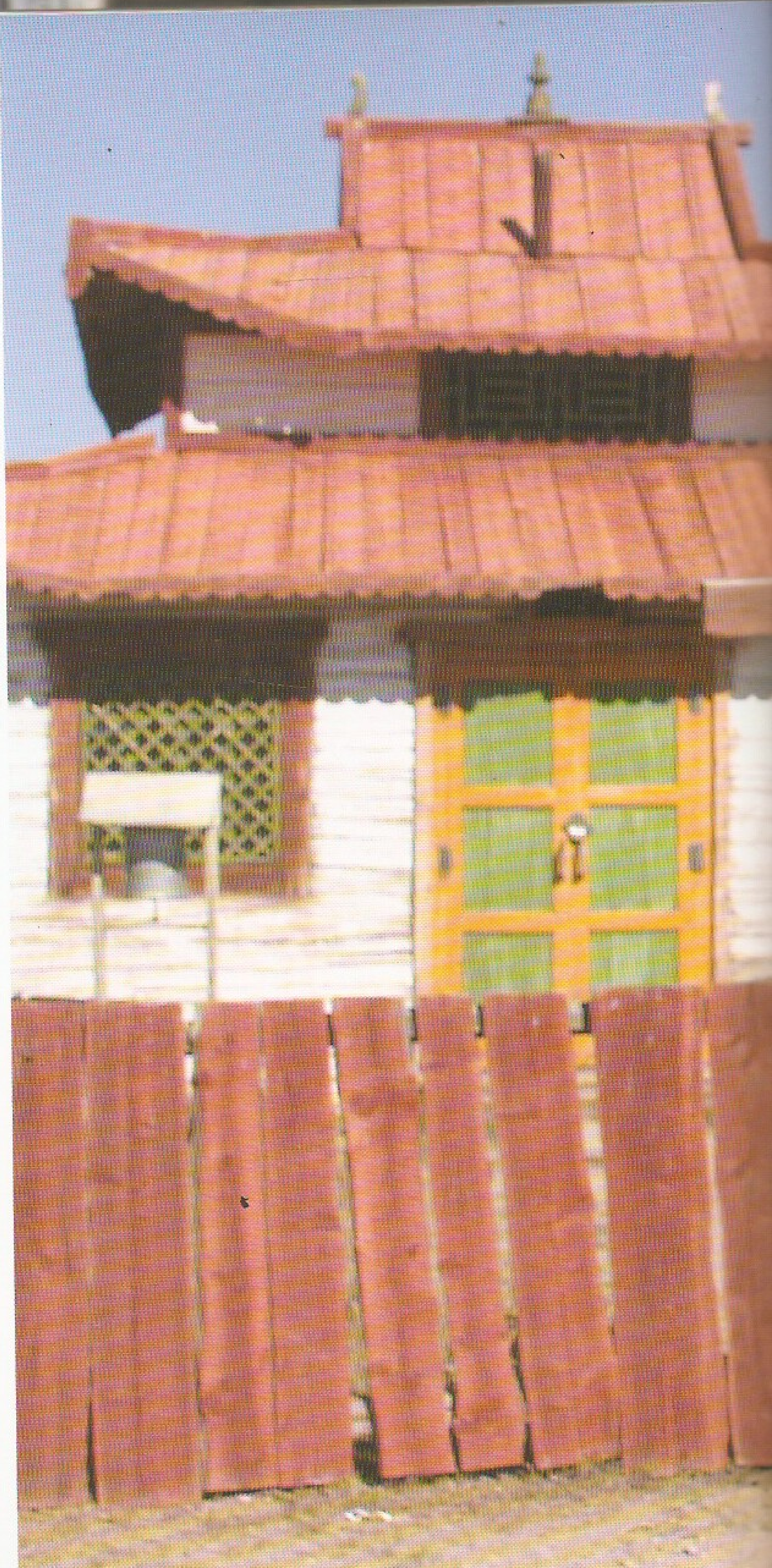

Noviitsid ja lapsmungad

Kloostrisseminekul on sümboolne tähendus. Nimelt, Buddha eluloos on värvikalt kirjeldatud episoodi, mil ta otsustas lahkuda isakodust. Saanud 29-aastaseks, leidis prints Siddhartha ilmaliku elu olevat mõttetu ajaraiskamise ning võttis vastu otsuse pühendada oma ülejäänud elu mõtiskluste-le, askeesile ning muudele vaimsetele väärtustele. Nii et kui poisid lahkuvad kodust, riietuvad munga-rüüsse ja asuvad mõneks ajaks kloostrisse, siis nad justkui kordaksid sümboolselt prints Siddhartha ärapöördumist ilmalikust elust.

Paljudes budistlikes maades on tavaks anda pere esimene poisslaps mungaks. Aga ka need, kellele saatus pole määranud sündida pere esimese pojana, ei pääse mõnikord kloostrielust siiski päri-selt. Tavakohaselt saavad mõnenädalase munga-kogemuse osaliseks paljud poisid.

PV

NOVIITSID.
SEPON, LAOS. 2003. TP

NOVIITSIKS PÜHITSEMINE.
SHWEDAGONI KLOOSTER, RANGOON,
BIRMA. 2005. TP

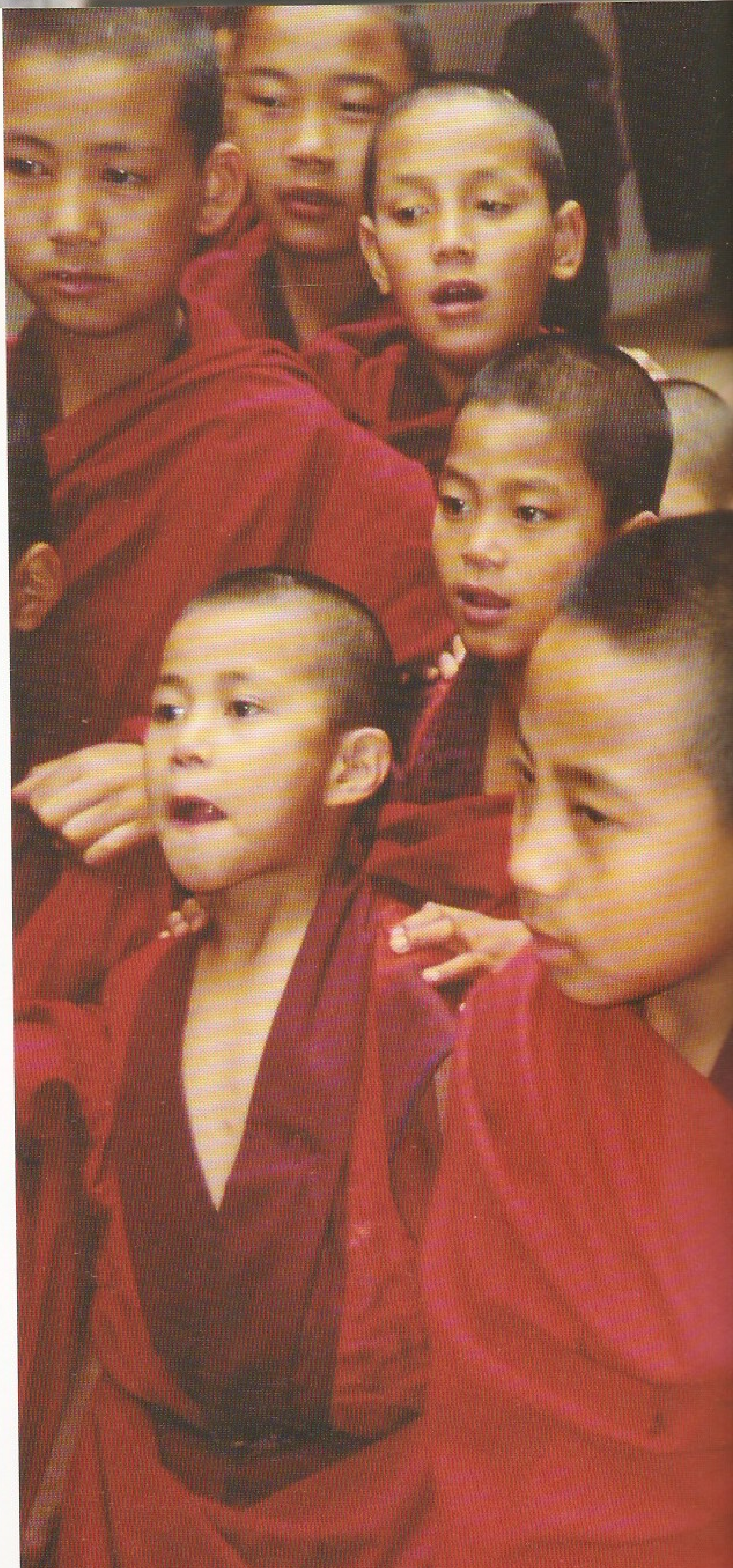

MUNGAÕPILASED.
WANGDU KLOOSTER, BHUTAN. 2003. PV

Meditatsioon

Mõtlesin mõtluse peale. Et kas mõtlus on mõtlemine ehk et kas mediteerimine on mõtlemine? Või peaks mõtted mõtluse ajaks proovima välja lülitada? Robert Buswelli kaheköitelise budismientsüklopeedia üks pikemaid peatükke on "Meditation". Lugesin seda mitu korda. Ostsin raamatu "Kuidas mediteerida?", proovisin mediteerida nii mõttega kui ilma. Midagi ei tulnud välja. Ma loodetavasti tean, mis on mõtlemine; ma vist tean, mis on palvetamine; ma tean, mis on unistamine. Ma ei tea, mis on mediteerimine.

TP

CHAYAMANGKALARAMI TEMPLI MEDITEERIV BUDDHA.
GEORGETOWN, MALAISIA. 2003. TP

MEDITATSIOON.
TACHILEIK, BIRMA. 2003. TP

Raamatud

Sõna *raamat* tekitab meis enamasti kujutluse kaante vahele köidetud ning kirjamärkidega kaetud paberilehtede virnast. Varajase budismi kontekstis tahaksin *raamatu* asemel kasutada mõnda muud sõna, ent ei suuda leida sobivat. Teatavasti levisid *raamatud* Buddha õpetussõnadega mitmesaja aasta jooksul esialgu vaid suulise pärimusena. Ja ega I sajandil eKr Sri Lankal kirjapandud *theravada* paalikeelne kaanongi kuigivõrd raamatut ei meenuta. See on hulk täiskirjutatud palmilehti, mis jagatud kolme suurde korvi: esiteks "Vinayapitaka" – mungaelu reeglistiku korv, teiseks "Suttapitaka" – õpetustekstide korv, ja kolmandaks "Abhidhammapitaka" – filosoofiliste ja psühholoogiliste kommentaaride korv. Neis sisalduvaid väärtuslikke teadmisi ja tarkusi on aegade jooksul püütud talletada võimalikult autentsel kujul. Nagu öeldud, esialgu kollektiivses mälus, hiljem kirjapanduna. Üks mastaapsemaid ettevõtmisi Paali kaanoni unifitseerimise ja redigeerimise vallas võeti ette XIX sajandil budistide viienda konsiiliumi raames Birmas Mandalays, kuhu kogunes 2400 munka. Kolme aasta vältel diskuteeriti pühakirja vaieldavate detailide üle ning täpsustati sõnastust, seejärel lasi kuningas Mindon raiuda kogu "Tipitaka" teksti 729-le kivitahvlile. Iga kivist *raamatulehe* jaoks ehitati spetsiaalne väike pagooditüüpi tempel. Seega pole vist liialdus, kui nimetame Kuthodow' templikompleksi maailma suurimaks *raamatuks*. Ajad muutuvad, internetis surfates on lihtne sattuda suurejoonelisele pakkumisele – saadaval on CD-R paalikeelse "Tipitaka" tekstiga koguni kuues erinevas tähestikus.

Tiibeti kanoonilise kirjanduse moodustavad kaks pühakirjade gruppi: "Kangyur" ja "Tangyur". Esimene on Buddha Shakyamuni õpetussõnade ümberjutustus, mille on algselt kirja pannud India õpetlased sanskritis ning mis on VIII–IX sajandil tõlgitud tiibeti keelde. "Kangyur" koosneb enam kui tuhandest kanoonilisest tekstist, mis tavaliselt on jaotatud 108-sse köitesse. "Tangyur" on aga selle kommentaar, kogumik tähtsamate budistlike autorite teoseid, mis on tõlgitud tiibeti keelde XIV sajandil. Olulise osa pühakirjast moodustavad ajaloo- ja filosoofiaalased tekstid, kus käsitletakse *Dharma*-õpetuse arenguga seotud probleeme, keskendutakse India budismi kaheksateistkümnele traditsioonilisele koolkonnale ning arvukatele vähemtuntud sektidele. "Kangyur" ja "Tangyur" on aukohal paljude lamaistlike kloostrite raamatukogudes, võttes enda alla seinatäie riiuleid.

PV

"KANGYUR" — BUDISTLIK PÜHAKIRI.
BHUTAN. 1998. PV

RAAMATUD.
GYANTSE KUMBUM, TIIBET. 2003. TP

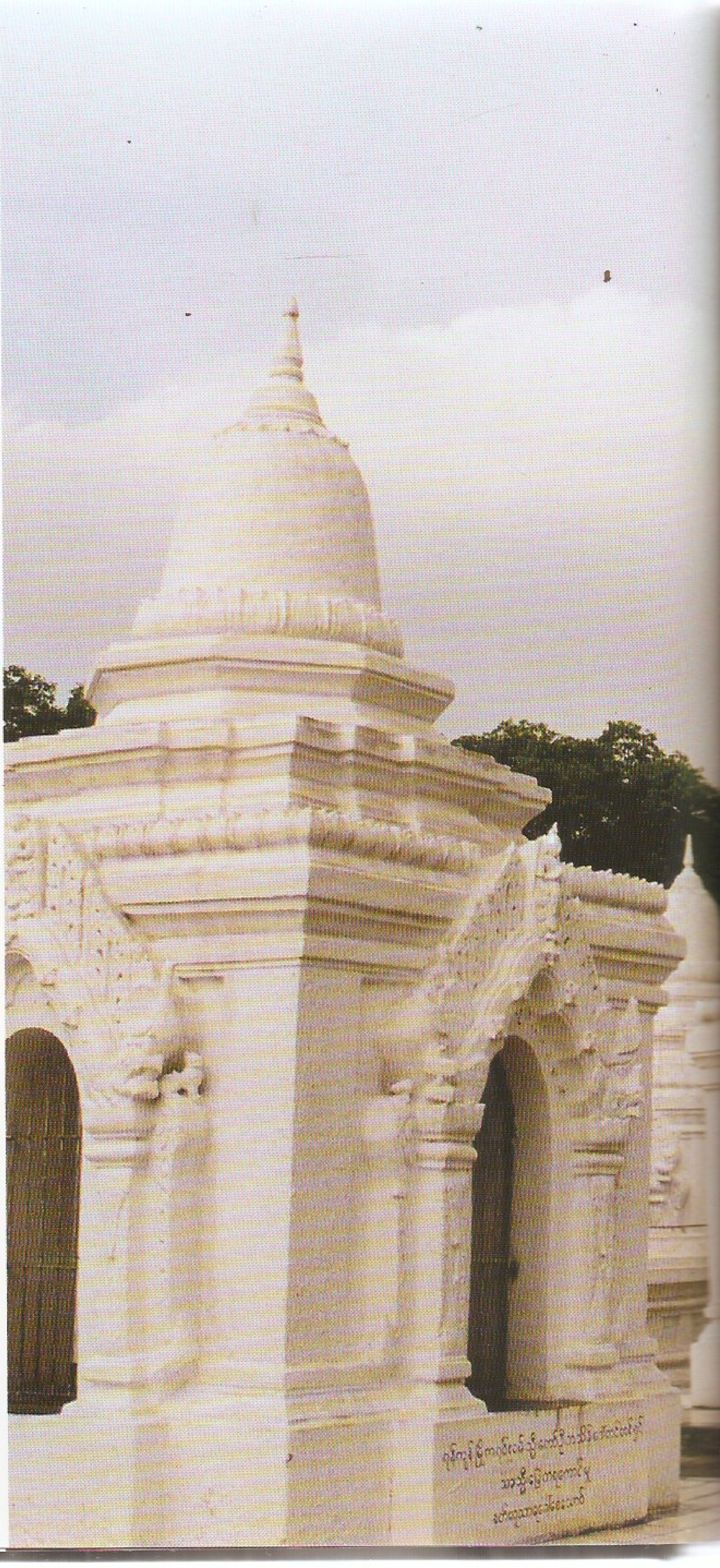

VIKERKAAR BUDISTLIKU "PIIBLI" KOHAL.
KUTHODOW' TEMPLIKOMPLEKS, MANDALAY,
BIRMA. 1998. PV

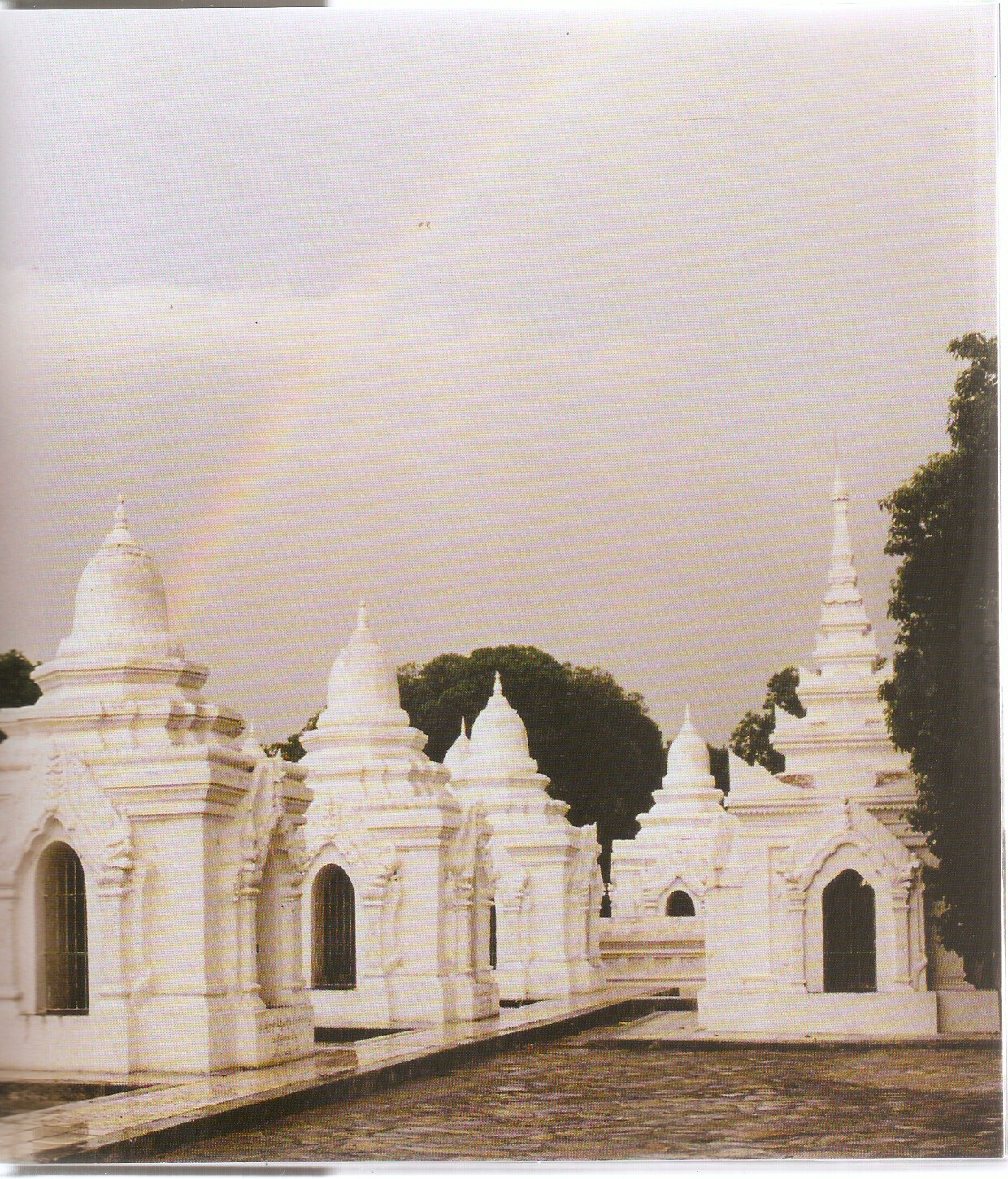

Mandala

Filmis "Seitse aastat Tiibetis" on üks mõjuv stseen – oma nõudmistega templisse marssivad puna-Hiina sõdurid trambivad üle värvilise mandala, mille loomist mungad templipõrandal just lõpetavad. Nii hävitavad need sõdurid oma saabaste all ühe ideaalse maailma.

Mandala on kaart, skeem või mudel pühast universumist, milles elavad jumalused.

Mandalaid kasutavad nii hindud, džainistid kui ka budistid. Budistlikke mandalaid valmistavad eelkõige *vajrajana* koolkonna budistid Tiibeti kultuuriruumis, aga ka mõned esoteeriliste koolkondade liikmed Jaapanis. Mandalaid võib maalida, tikkida, neid võib teha liivast, riisist, savist, metallist. Tihti kujutatakse tiibeti mandalate keskmes püha Meru mäge, mis otsekui *axis mundi* seisab universumi keskel. Enamik mandalaid on kujundatud nagu suurte paleede skeemid, milles on erinevad ruumid ja tavaliselt neli väravat. Maailma suurimaks mandalaks on peetud Boroboduri, mis on ehitatud massiivse sümmeetrilise stuupana Jaava saarele Indoneesias. Selle mandala ehitamiseks VIII–IX sajandil kasutati kümneid tuhandeid kuupmeetreid kive. Isegi suhteliselt pisikeste liivamandalate tegemine võib aega võtta nädalaid. Seejärel, et tajuda olemise ajalikkust, pühitakse need mandalad lihtsalt laiali.

TP

MANDALA.
BODHGAYA, BIHAR, INDIA. 2003. TP

MANDALA GANDANTEGCHINLENI KLOOSTRIS.
ULAANBAATAR, MONGOOLIA. 2005. TP

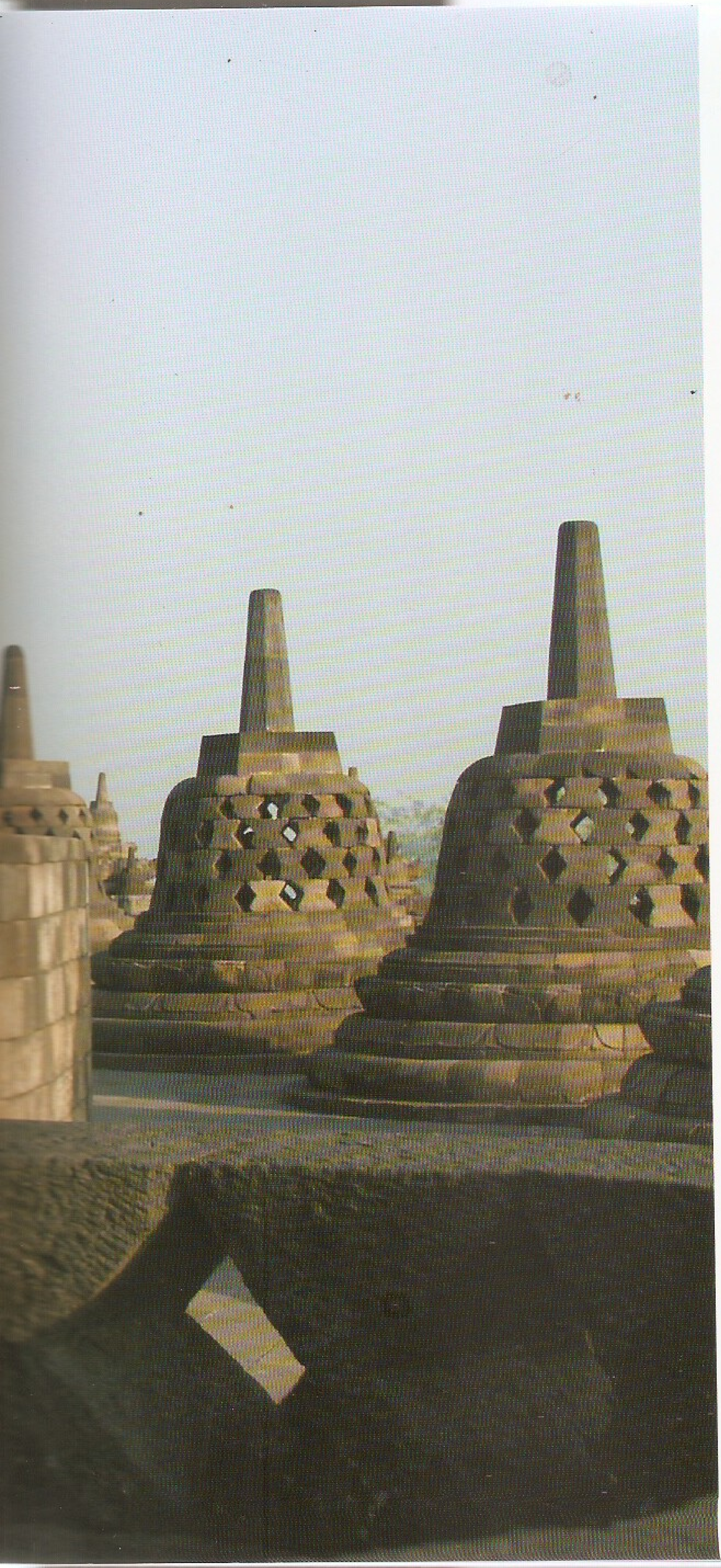

BOROBODUR.
INDONEESIA. 2003. TP

svastika

Meil, kaasaegsetel õhtumaalastel, käib kusagil seljaajus ikka üks jõnks, kui haakristi näeme. Hoolimata sellest, et näiteks soome-ugrilastegi usundilugu ja etnograafia tunnevad haakristi aastasadu varem, kui natsipartei Saksamaal sellest 1920. aastal oma võitlussümboli tegi. See, kas Hitlerile soovitasid seda märki tema idahuvilised teosoofidest sõbrad või leiti tähelepanuväärne kujund muinasgermaani või skandinaavia mütoloogiast, piksejumal Donarilt või Thorilt, pole tegelikult üldse tähtis.

Svastika ehk haakrist on ikonograafilise objektina tuntud nii budismi, hinduismi, džainismi, zoroastrismi kui mitmete teiste religioonide juures. Seda on kasutanud nii vanad kreeklased kui ka Põhja-Ameerika indiaanlased. Buddha Shakyamuni kandis tihti seda hea õnne ja igaviku sümbolit. Üks vanimaid teadaolevaid disaininäiteid, kus svastikat budistlikus kontekstis kasutati, on Sanchi stuupa Indias, millele I sajandil lisati just selliste sümbolitega väravad ja rinnatised.

Ilmselt just Indiast tulnud budistlike mõjutuste kaudu võeti svastika kasutusele Tiibeti bönis ja palju sajandeid hiljem ka uutes, sünkretistlikes usundeis, nagu *faun gong*'is Hiinas ning *cao dai*'s Vietnamis.

TP

HAAKRIST HOE NHAI TEMPLI VÄRAVAL.
HANOI, VIETNAM.
2000. PV

SVASTIKA GIAC LAMI PAGOODI VÄRAVAL.
SAIGON, VIETNAM.
2003. TP

SVASTIKA BUDDHA KULDSE ELUPAIGA TEMPLIS.
ELISTA, KALMÕKKIA. 2006. TP

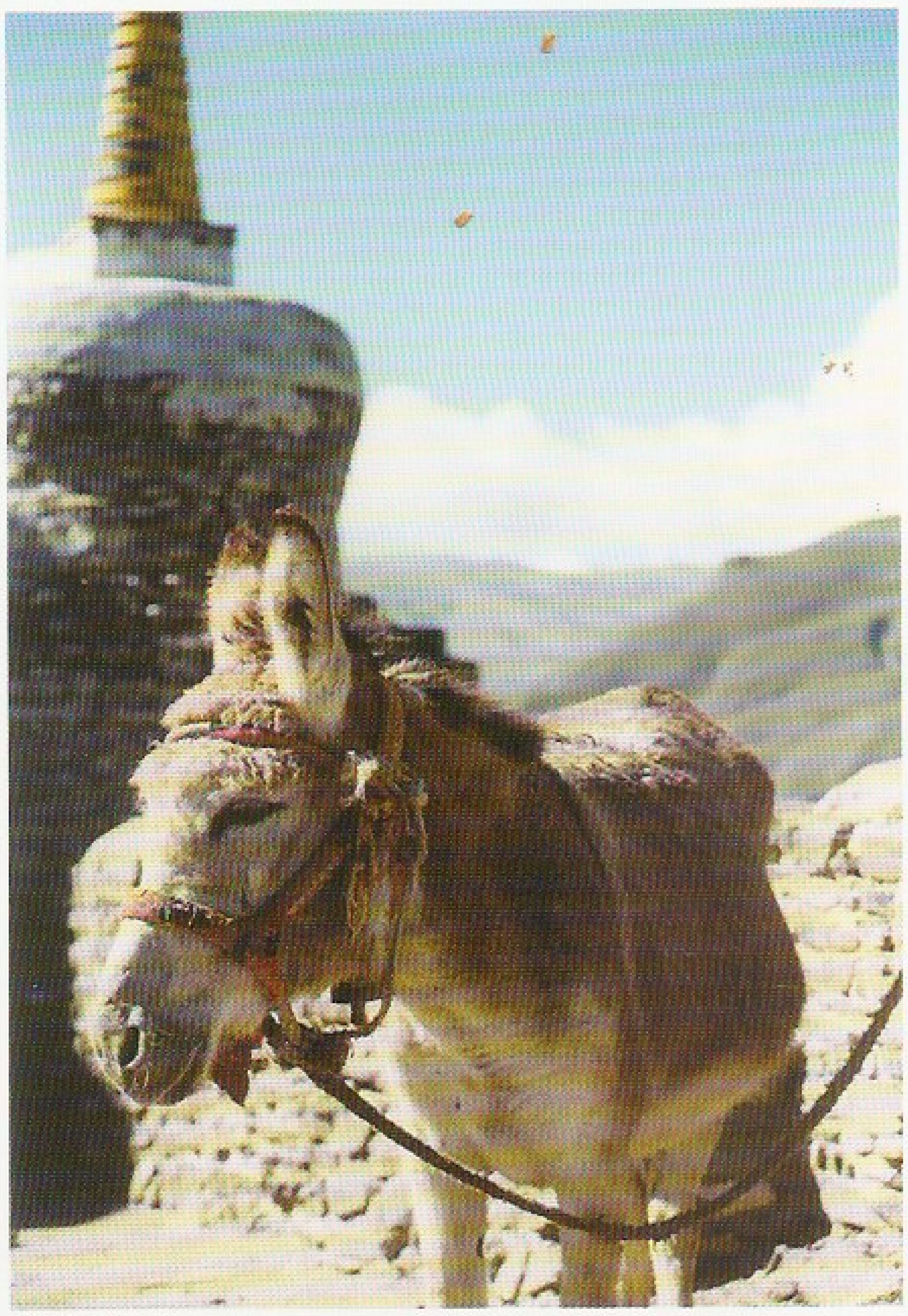

Loomad

Budistliku arusaama kohaselt eksisteerib kuus erinevat maailma ning vastavalt ka kuut liiki olendeid: kõikvõimsad jumalad, *asura*'d ehk pooljumalad, inimesed, loomad, *preta*'d ehk näljased vaimud ja lõpuks põrguolendid. Kõige väärtuslikumaks peetakse inimelu, kuna inimkeha ja inimmõistus avavad meile võimaluse käia Buddha ettenäidatud rajal. Kuigi jumalate staatus on omamoodi ahvatlev, puudub taevaelanikel võimalus nirvaana saavutamiseks, sest oma kauakestvas heaolus puudub neil vajadus püüdlemiseks valgustunud seisundi poole. Võrreldes jumalate ja inimestega kuuluvad loomad alamate olevuste kategooriasse, ent nagu näha juuresoleval pildil, seisavad ka nemad mõnikord Buddha õpetusele üsna lähedal. Võib-olla olid nad eelmises elus laisad ja liiderlikud mungad ning degradeerusid pattude tõttu eesliteks. Nende püüdlikkus praeguses elus annab aga lootust ümbersünniks taas kõrgematesse sfääridesse.

pv

Rongpuki kloostri eesel.
Tiibet. 2001. pv

Elevant.
Borobodur, Indoneesia. 2003. tp

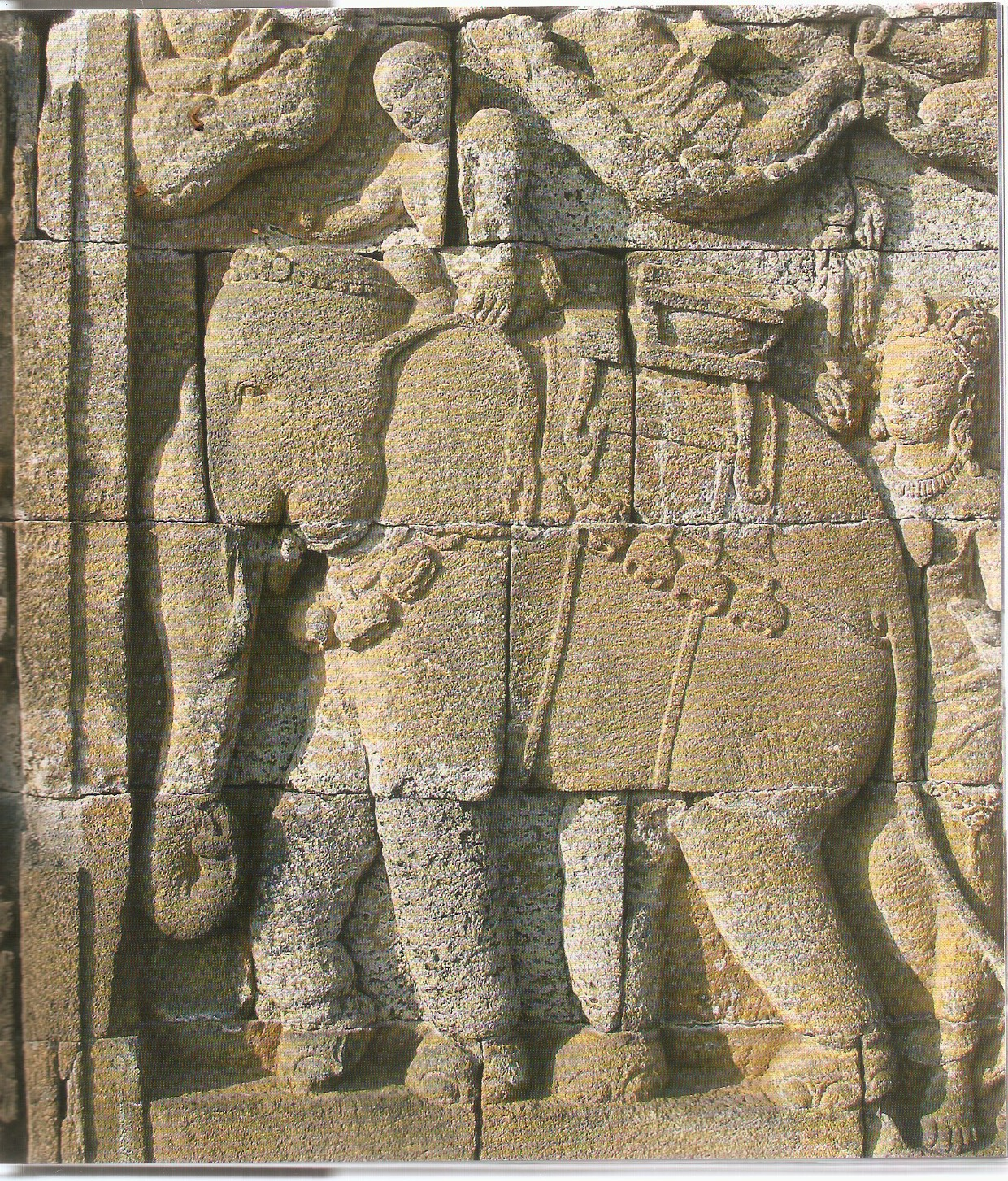

pühad mäed

Mägedele omistavad ühtviisi sümbolistlikku olulist tähendust nii need rahvad, kes elavad madalal maal, kui need, kelle igapäevane elu kulgebki mitme kilomeetri kõrgusel merepinnast: Olymposel, Athosel, Araratil, Siinail, Nebol, Hiral, Triglavil, Fujil, Arunachalil, Ayers Rockil, Ebavere mäel.

Budism, mis sündis aga Himaalaja jalamil, on mägedega eriti tihedalt seotud. Budistlikus kosmogoonias on maailma keskpunktiks müütiline mägi Meru. Selle tipust algavad erinevad taevatasandid. Meru ümber on seitse ahelikku, mida eraldavad üksteisest seitse ookeani, kus ujub neli mandrisaart.

Kus maailmasammas Meru asub, et tea paraku täpselt mitte keegi. Mõnikord on Meruks peetud Kailashi (6714 m) mäge Lääne-Tiibetis. Kailash on ränkraskete palverännakute kohaks nelja religiooni kummardajatele: budistidele, hinduistidele (jumalatekuninga Indra elupaik), džainistidele, bönpodele.

Pühad mäed kaitsevad ennast. Sikkimis paikneva Kanchenjungale (8598 m) ei tohi tõusta ükski mägironija, kõik peavad peatuma 10 meetrit enne päris tippu. Kui Tenzing Norgay ja Edmund Hillary tõusid 1953. aastal esimeste inimestena Džomolungma (8848 m) tippu, siis ei meeldinud see mitmetele kohalikele laamadele, kes kartsid, et nii häiritakse mäevaime, jumalaid, kelle kodu asub mägede sisemuses. Mägedes on kodu leidnud näiteks tarkuse *bodhisattva* Manjushri ja tantrismi Tiibetisse tooja Padmasambhava.

Hiina budistidel on neli suurt püha mäge: Putuo (Zhejiangi provintsis), Wutai (Shanxi provintsis), Jiuhua (Anhui provintsis), Emei (Sichuani provintsis). Piirkonna hiigelaegadel, Tangi dünastia ajal, elas nende mägede pea kahesajas kloostris ligi 5000 munka ja nunna. Tänaseks on alles jäänud 70-80 templit ja kloostrit. Paljud mäed on ülioluliseks kultusekohaks ka Hiina taoistidele.

Ka Sri Lankal asuv Sri Pada mägi (2243 m) on püha mitme konfessiooni esindajatele. Budistid usuvad, et mäetipus on näha Buddha jalajälgi ajast, mil ta saart külastas; kristlased arvavad, et siia jättis oma esimesed maapealsed jalajäljed Aadam, ning hindud on kindlad, et tegu on Shiva jalajälgedega. Ja muslimid teavad, et just siin seisis Aadam, kui ta oma sõnakuulmatuse eest lunastust otsis.

Budistlikus Birmas on kõige tähtsamaks mäeks Mt Popa, mida peetakse Birma kõige olulisema *nat*'i (Birma iidsed jumalused) kodukohaks, kes elavat seal koos budistlike jumalustega. Mäed on suured. Mäed on suursugused. Mäed on suuremeelsed. Nad mahutavad mitmesuguseid legende, uskumusi ja rahvaid.

TP

popo mägi.
BIRMA. 2005. TP

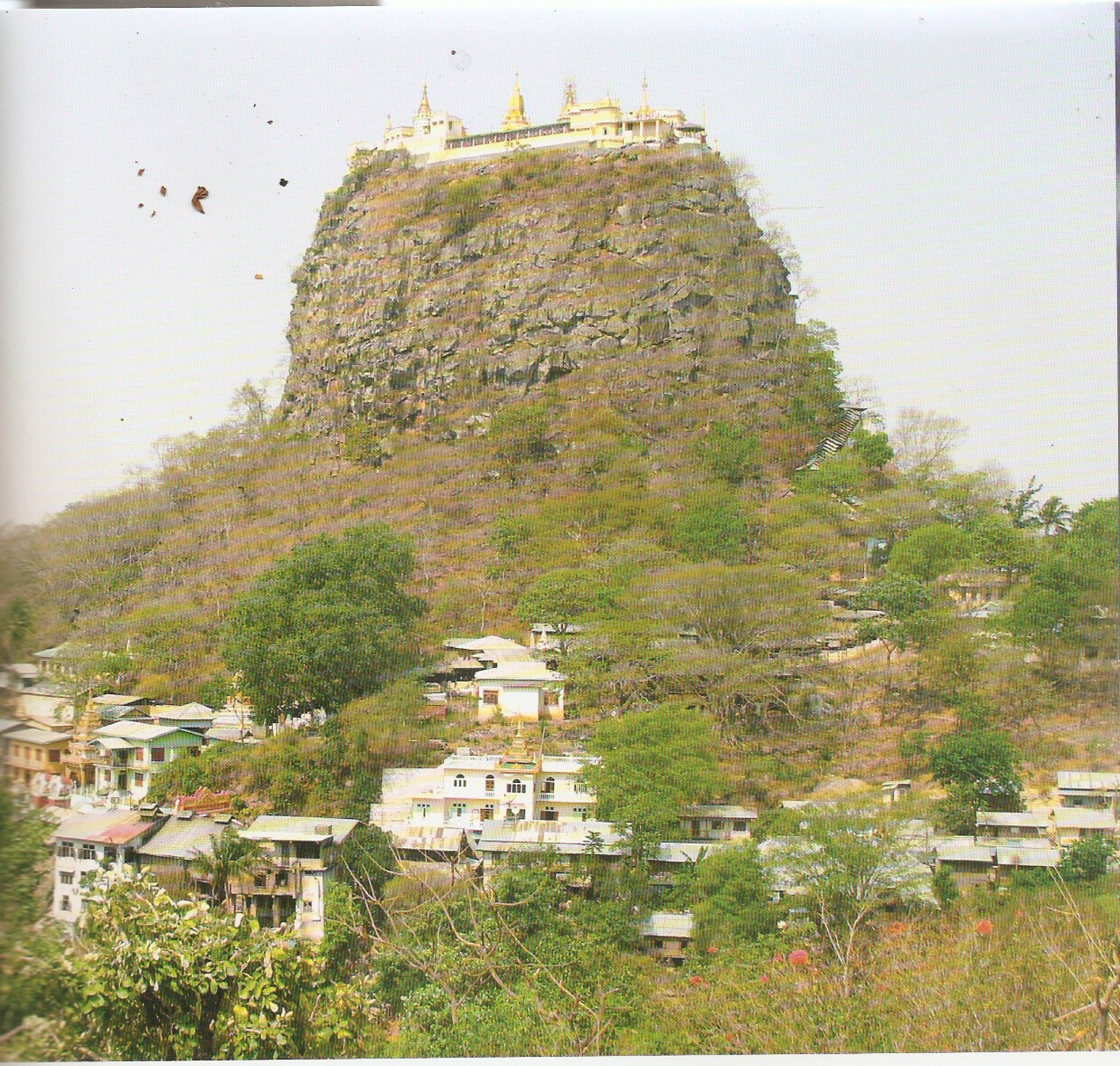

DŽOMOLUNGMA TIPUS ON PILVINE.
TIIBET. 2001. PV

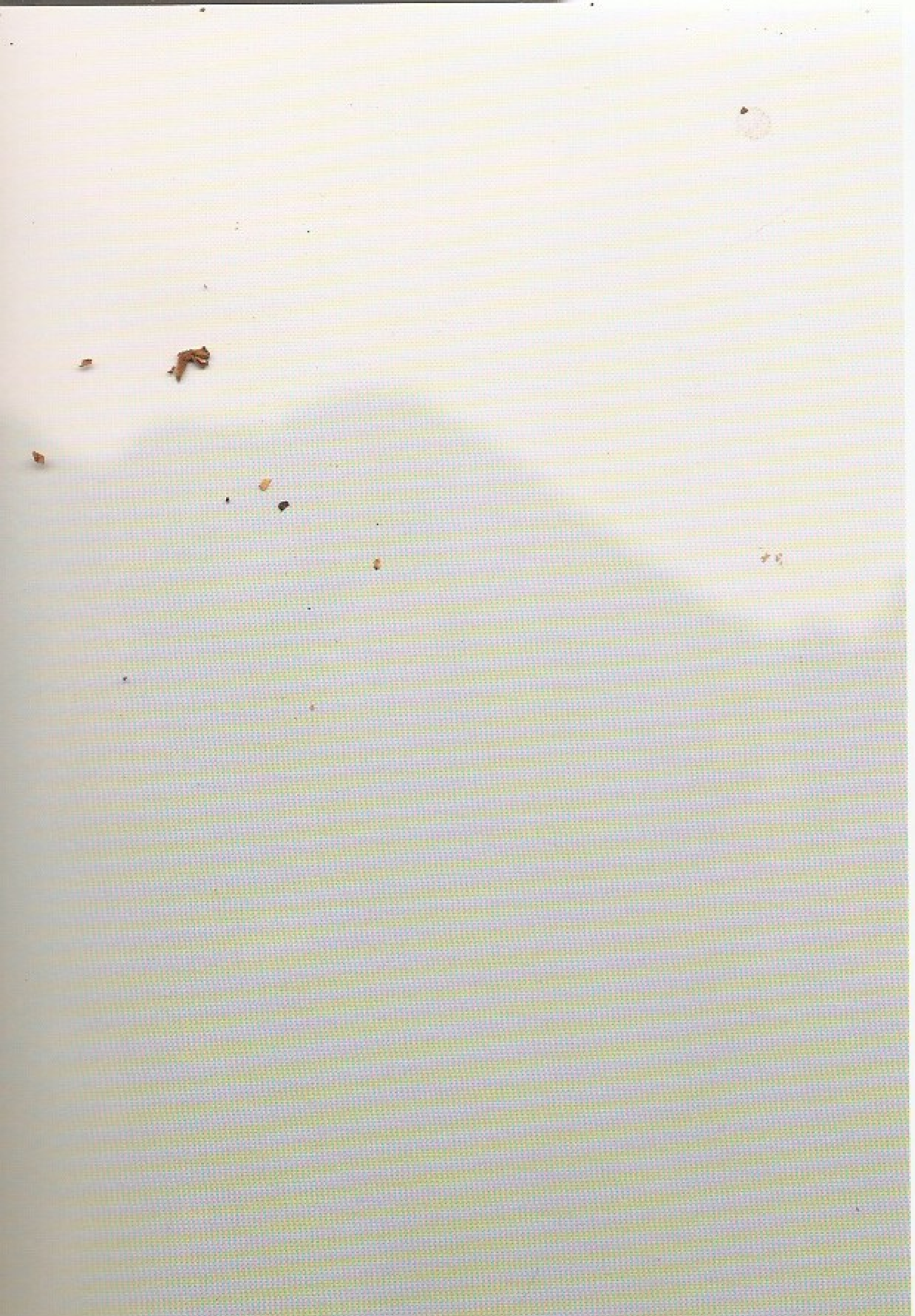

TÜDRUK JA MÄETIPPUDEST MOODUSTUV BUDDHA NÄGU.
ANHUI, HIINA. 2003. TP

koopad

Mägises Aasias on koopad olnud esimeste budistide pelgu- ja palvepaikadeks – kohtadeks, kus üksinduses mediteerida, ja kohtadeks, kuhu hakkasid kogunema budistliku vennaskonna *sangha* liikmed.

Mitmed varased budistlikud koopad asusid siiditee läheduses, näiteks Mogao (Dunhuangi) koopad Loode-Hiinas või Talibani poolt hävitatud hiigelsuurte Buddhadega koopad Bamiyanis Kesk-Afganistanis. Kunagi on budistlikke koopaid olnud ka Türkmenistani pealinna Ašgabati ümbruses.

Palju pühi koopaid on Tiibetis. Just ühest Tiibeti südames asunud koopast olevat punase ahvi ja valge koletise ühteheitmisega alguse saanud kuus hõimu, mis panid aluse tiibeti rahvale. Paljud Tiibeti kloostrid on ehitatud just koobaste lähedusse, kus erakud varemalt mediteerisid. Näiteks austatakse Samye kloostri läheduses asuvaid koopaid, mis olid Guru Rinpoche kuulsad eraklad. Üks legendaarsemaid tiibeti erakuid, joogi ja poeet Milarepa, veetis aastaid koopas, mille ees asub nüüd Pyenzhanglingi klooster.

India uhkeimad budistlikud koopad on Ajantas ja Elloras. *Mahayana* koolkonda kuuluvas Ajantas on kokku 28 koobast, mis on valminud kümne sajandi jooksul. Enamus neist on *vihara*-tüüpi pühapaigad ehk kloostri funktsioonis elupaigad mungadele. *Chaitya*-stiilis koobastes on suured palveruumid ja nendes asub sageli stuupa.

Elloras on kokku 34 koobaspühamut, millest 12 kuulub budistidele, ülejäänud on kaevanud hinduistid ja džainistid.

India eeskujul hakati koobastempleid kaevama ka Hiinas. Kuulsaimad neist on Tuhande Buddha tempel Kizilis ning Kumtura ja Pazikeliki koopad (kõik praeguses Xinjiangi provintsis), Mogao ning Maiji Shani koopad (Gansu provintsis), Yungangi Pilveriba koopad (Shanxi provintsis) ja Draakonivärava koopad Luoyangis (Henani provitsis).

India ja Hiina koobastemplid ei ole enamasti kaugeltki mitte askeetlikud äraolemiskohad, vaid värviküllaste freskode ja tuhandete skulptuuridega kaunistatud suursugused templid, kus elasid tuhanded mungad ja mille raamatu- ja kunstivaramud on võrreldavad Alexandria raamatukogu või Timbuktu ülikooli omadega.

TP

ELLORA KOOPAD.
MAHARASHTRA, INDIA. 2003. TP

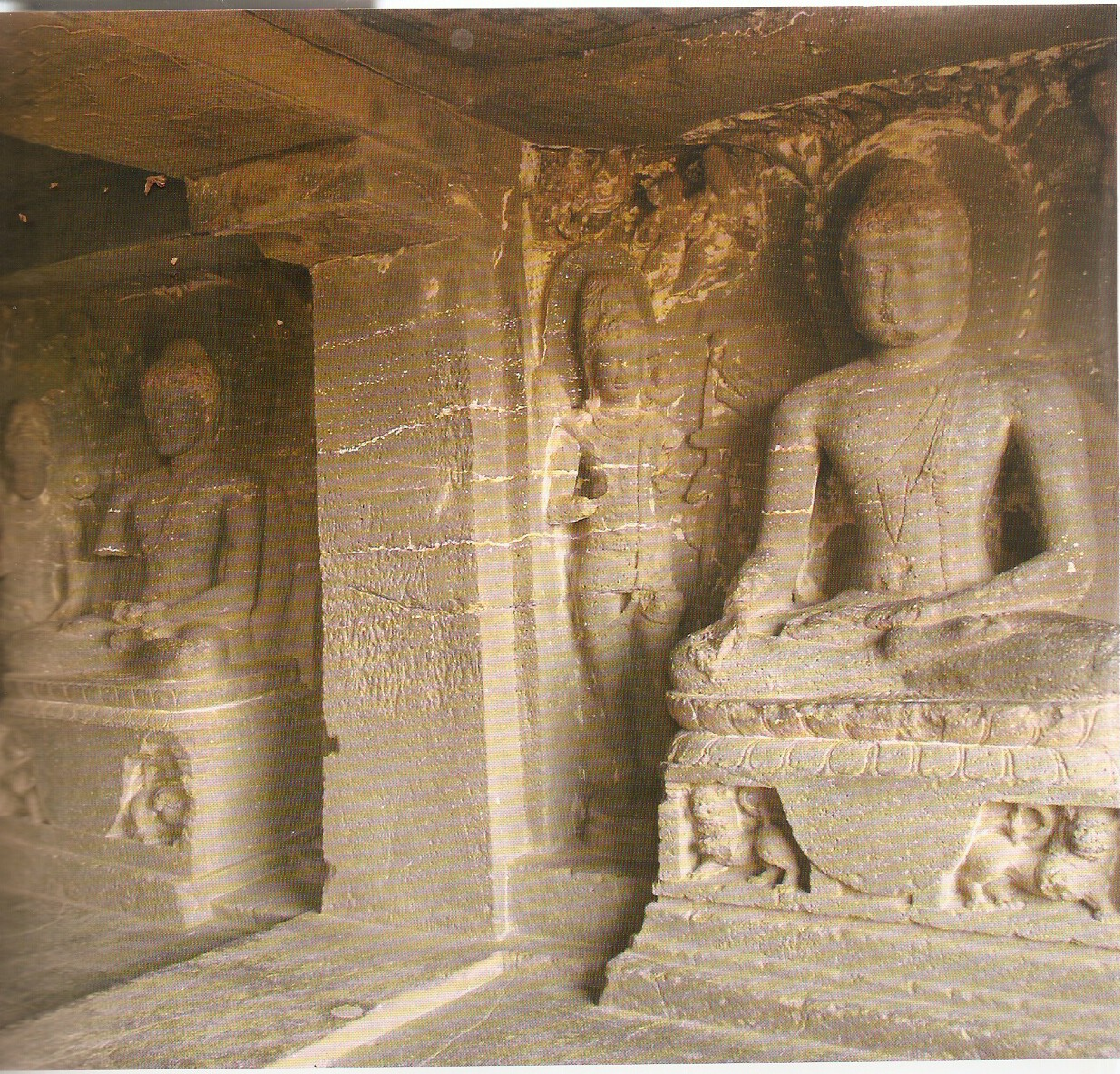

AJANTA KOOBASTE LAEMAALING.
MAHARASHTRA, INDIA. 2005. TP

stuupa

Kord küsinud õpilased Buddhalt, kuidas põlistada mälestust temast ja tema õpetusest. Seepeale laotanud Buddha maa peale laiali mungarüü, asetanud sellele kummuli oma kerjakausi ning kõige tipuks paigaldanud päikesevarju. See oli valgustunud olendi kogu maine varandus. Rüü, kauss ning päevavari vastavadki stuupa kolmele põhikomponendile, milleks on vundamendilaadne alus, ümar põhikorpus ning teravatipuline katus või torn. Pärast Buddha lahkumist nirvaanasse tema keha tuhastati ning sellest saadud tuhahunnikukeste kohale ehitati *Dharma*-õpetuse alusepanijaga seotud paikadesse kaheksa esimest stuupat. Räägitakse, et India suurvalitseja Ashoka lasknud III sajandil eKr rajada koguni 84 000 stuupat.

Hiljem levis see traditsioon Indiast kõigisse budismimaadesse ning need pinnasest, kivist või tellistest ehitised muutusid budistliku kultuse üheks tähtsamaks kummardamisobjektiks, omandades seejuures kõikjal väikesed lokaalsed arhitektuurilised iseärasused ning erinevad nimedki – *chedi*, *that*, *pagoda*, *dagoba*, *ta*, *to*, *chörten*, *suburgan*.

Stuupale kui sakraalsele rajatisele on aja jooksul omistatud väga mitmetähenduslikke sümboolseid tahke. Vastavalt arusaamadele sümboliseerib see Buddhat, tema virgumist või lahkumist maisest kehast, mõnikord identifitseeritakse stuupat kõiksuse ja selle loova energiaga või maailma kosmiliseks teljeks oleva Mahameru mäega, samuti elu tekkimisega. Budistlikus kirjanduses leidub ka mõnevõrra teistsugust sümboolikat: platvormile vastab kõlbeline vaoshoitus, kupliosale nirvaana ja tornile Buddha kaastunne. Stuupad võivad olla seotud ka mõne konkreetse jumaluse, *bodhisattva* või pühakuga.

Ehitis on pealt kaetud kivide, krohvi, värvi või harvemal juhul koguni kullaga. Stuupa sisemuses on tavaliselt kambrike, kus säilitatakse Buddha Shakyamuniga seotud reliikviaid, tema õpilaste, *arhat*'ite ja pühakute säilmeid, aga samuti pühasid tekste või rituaalesemeid. Relikvaarium võib koosneda ka üheksast väiksemast kambrikesest – need vastavad siis kaheksale ilmakaarele ja seniidile. Mõnikord on kõige tipuks varras kolme, seitsme või enama horisontaalse kettaga, mis sümboliseerivad vastavalt kas kolme taevasfääri või seitset astet teekonnal maa pealt taevasse. Stuupa ehitamist peetakse religioosse võla tasumiseks, seepärast kujuneb sageli olukord, mil poeg ei hakka hoolitsema isa ehitatud stuupa eest, vaid püstitab ise uue.

Tiibeti budism, samuti selle mõjul kujunenud sakraalne arhitektuur ja kujutav kunst on Ladakhis säilinud suhteliselt autentsel kujul. Aeg-ajalt tuleb ette erandeid, kus ühinevad India, Tiibeti, Jaapani ja isegi Lääne traditsioonid. Fotol kujutatud Shanti stuupa ja eriti selle juurde kuuluv tempel on üks selliseid näiteid.

Nepali stuupad, millest mõned pärinevad väidetavalt Ashoka aegadest, on mõnevõrra teistsugused kui nende India eeskujud. Boudhanathi stuupa poolkerakujuline korpus toetub nelinurksele platvormile. Selle peal omakorda asetseb kuubikujuline *harmika*, millele on sinise, punase, valge ja kullaga maalitud neli paari Buddha kõikenägevaid silmi. Nende vahel paiknev küsimärgikujuline sümbol tähistab nn pühaduse ookeani. *Harmika* otsa on ehitatud astmeline kullatud vasest torn, mille kolmteist (mitte kolm ja seitse, nagu ülal mainitud) astet on vastavuses *mahayana* budismi teatud maailmakirjeldustes esineva kolmeteistkümne taevaga. Kõige tipus on majesteetlik päikesevari ja kell.

PV

SHANTI STUUPA.
LADAKH, INDIA. 1997. PV

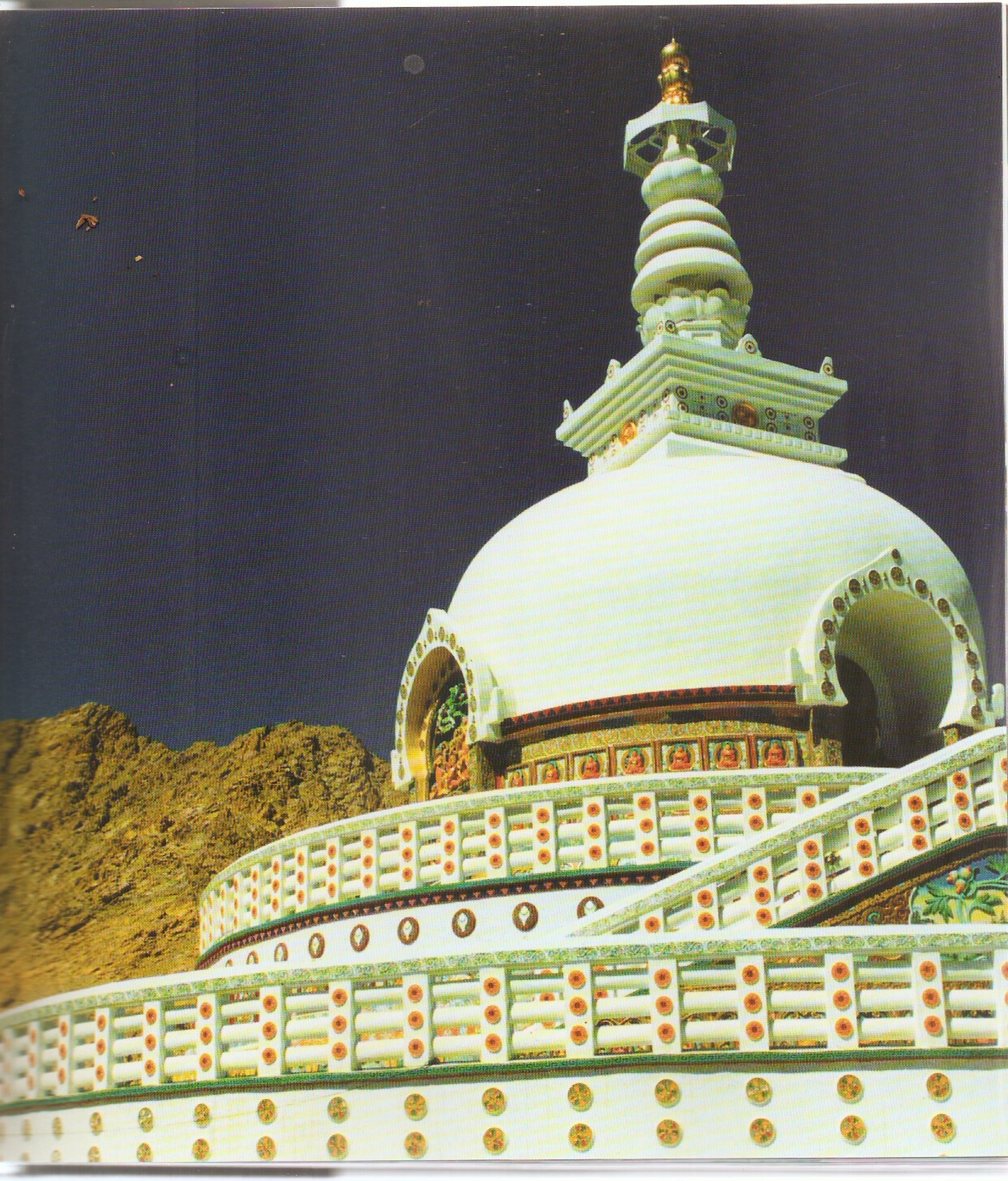

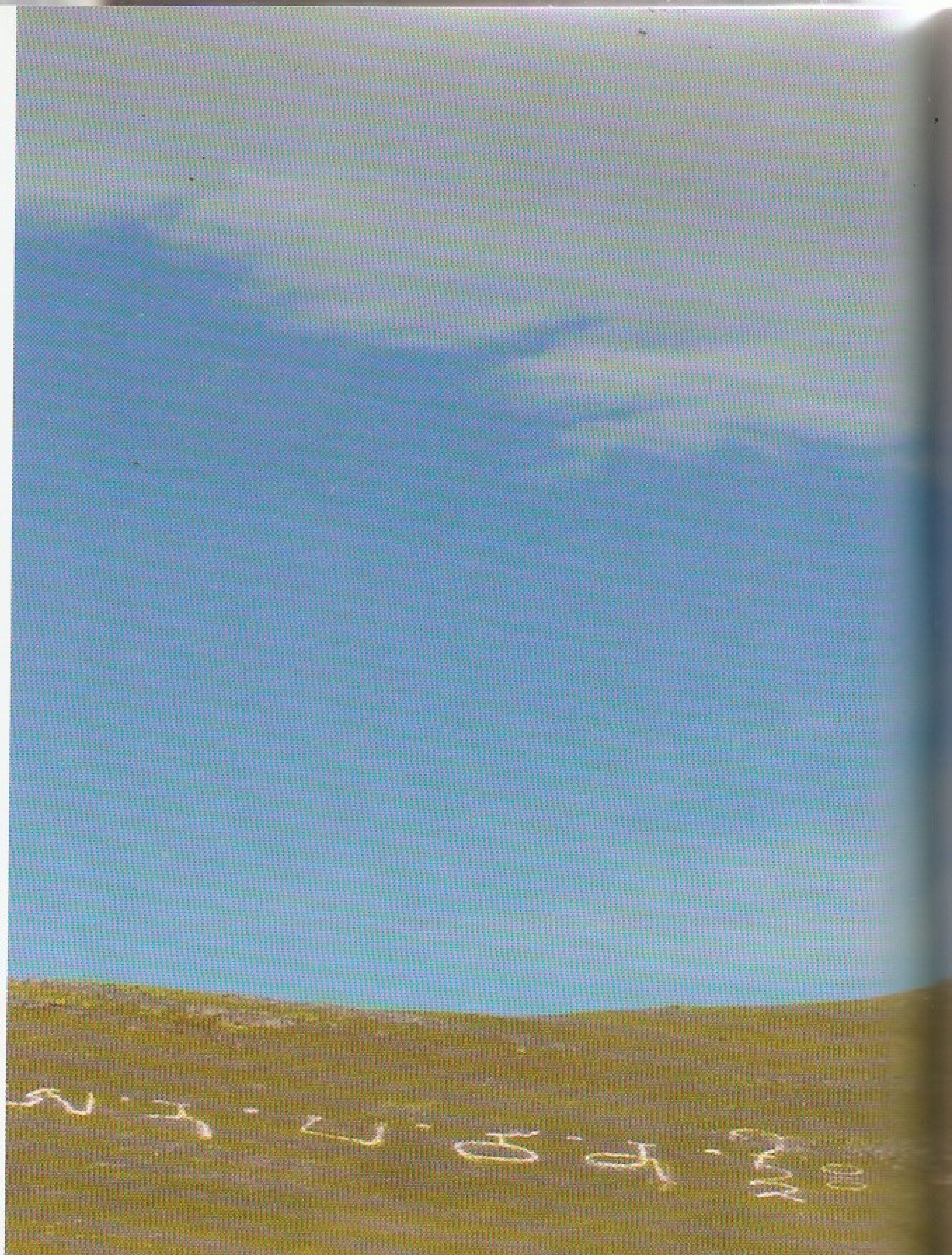

STUUPA.
AMARBAYASGALANT, MONGOOLIA.
2005. TP

kivikangur

Sa jõuad mäekurule ja oled pikast tõusust väsinud – tahaks pikali visata, võtta lonksu vett ja hammustada Snickersit. Aga enne ära jäta tegemata üht ilusat rituaali.

Ovoo (Mongoolias), *obo* (Tiibetis ja Burjaatias) või eesti keeles kivikangur püstitatakse mäekurudele, teeristidele, pühadesse paikadesse. Õigem oleks öelda, et *ovoo*'d mitte ei püstitata, vaid ta püstitub – tekib justkui ise. Aegamisi, kivi kivi haaval, aastakümnete ja -sadade jooksul kogunevad kivid kuhilaks, iga teekäija lisab oma kivi, käib kolm korda päripäeva ümber kivihunniku ja loeb oma palveid.

Mõnel pool on lisaks kividele kombeks *ovoo*'de juurde ohvriande tuua. Mongoolias olen näinud kivide vahele asetatud hobusepäid, Tõvas viinapudeleid, maiustusi, tihti lihtsalt raha. Olen olnud kõrval, kui hobusemehel polnud jumalate lepitamiseks muud looduslikule altarile jätta kui mõned kuivad tuletikud. Enamasti kaunistavad kivikangruid ka hatakid – värvilised riideribad.

Kust see *ovoo*'de ehitamise tava pärit on, ei tea ju täpselt keegi. Üks legend räägib, et kui Tšingis-khaan oma armeega sõjaretkeile läinud, siis teele minnes asetas iga sõdur ühe kivi ühisesse kuhilasse. Need, kes tagasi tulid, võtsid ühe kivi kuhilast ära, allesjäänud kivid jäid mälestama lahinguis langenuid. Üsna tõenäoliselt on *ovoo*-komme budismieelne nähtus, aga tema ümber võib kurje vaime peletada nii šamaan, laama kui ka lihtne rändur.

TP

OBO.
TÕVA. 2006. TP

OVOO TAEVA TAUSTAL.
MONGOOLIA. 2005. TP

tempel

Hoone saab budistlikuks templiks siis, kui seal on Buddha kuju, mille juures on võimalik palvetada ja annetada. Pole tähtis, kas ehitis on suur või väike, kas teda ehivad skulptuurid, *thanga*'d või seinamaalingud, kas ta ümber on kivisse raiutud lõvisid, elevante või puust ilmakaarevalvureid. Buddha ja tema järgija on olulised.

Muidugi on ka budismis templite ehitamisele ja kaunistamisele suurt tähelepanu pööratud, nii nagu igas religioonis. Ja muidugi on ka templiarhitektuuri võimalik vaadelda ajastute ja koolkondade kaupa.

Ehkki vanimatest budistlikest rajatistest võib aimu saada Indias, Sanchis näiteks, tulevad esimestena silme ette värvilistest kahhelkividest katustega ja dekoreeritud tugipostidega puust templid Hiinas. Hiina templiarhitektuur on mõjutanud ka Korea, Jaapani ja Vietnami sellealast ehituskunsti. Indias sündinud ja Tiibetisse levinud omalaadne *vajrayana* budism on mõjutanud sakraalset kunsti ja arhitektuuri lisaks Himaalajale ka Mongoolias, Burjaatias, Kalmõkkias ning Tõvas. Üks budistliku mõtte keskusi Sri Lanka on mõjutanud Tai ja Birma ning vähemal määral ka Kambodža budistlikku kunsti.

Kõik see kokku moodustab kireva mosaiigi paljude keelte, värvide, meloodiate, pühade tekstide ja jumalustega. Aga kõige selle keskmes on nii või teisiti Buddha ja tema järgija.

TP

MÖRÖNI KLOOSTRI TEMPEL.
MONGOOLIA. 2006. TP

UJUV TEMPEL.
INLE, SHAN, BIRMA. 1998. PV

Altar

Mahayana altaritel on reeglina kolm kohustuslikku elementi: Buddha kuju, pühakiri ja stuupa, mis sümboliseerivad vastavalt keha, kõnet ja meelt. Keskseks figuuriks on Buddha Shakyamuni. Teiste jumaluste ning pühameeste kujud või fotod tuleb asetada kindlalt reglementeeritud järjestuses – esmalt juurelaamad, siis *yidam*'id tulenevalt tantrate hierarhiast ja lõpuks *dakin*'id ning õpetuse kaitsjad. Kujude paigutus altaril ei sõltu kunagi nende esteetilisest väärtusest ega materjali kvaliteedist.

Tekstiraamatuna asetatakse sageli altarile "Prajnaparamita südasuutra", mis on justkui omamoodi kokkuvõte kõikidest Buddha õpetustest. Aga selleks võib olla ka mõni muu rituaaliga seotud pühakiri. Tekstid ei pea olema kirjutatud tingimata sanskriti või tiibeti keeles, põhimõtteliselt võivad need olla tõlgitud igasse kohalikku keelde. Juhul kui altaril on kolm või enam tasandit, asetatakse tekstiraamat kõige kõrgemale, isegi Buddhast ülemale kohale. Ühe tasapinna puhul jääb pühakiri Buddhast vasakule. Kolmetasandilise altari puhul asetatakse stuupa Buddhast allapoole, ühe tasandi puhul aga paremale. See ei pea olema valmistatud hõbedast või kullast, parema materjali puudumisel on ka savi sobiv.

Budismi sümboolika on keeruline. Altari elemendid on seotud ka budismi niinimetatud kolme kalliskiviga: Buddhaga, *Dharma*-õpetusega ja *sangha*-vennaskonnaga. Selles seoses sümboliseerib stuupa Buddhat, pühakiri *Dharmat* ning Buddha kuju *sangha*'t. Lihtsama altari puhul võib Buddha kuju olla kõigi kolme kalliskivi kehastuseks.

Säärast altarikontseptsiooni on pidanud soovitavaks Namgyali kloostri munk Tenzin Yignyen. Ent reisides budistlikes maades ning külastades arvukaid kloostreid, veendume, et tegelikkuses võivad altarikompositsioonid välja näha hoopis teistsugused kui ülal kirjeldatud, vastavalt ainelistele võimalustele, kohalikele tavadele, esteetilistele arusaamadele, teadmistele ja loomingulise fantaasia olemasolule. Näiteks nii mõnegi *zen*-templi altariruum paistab silma äärmise lakoonilisusega ja selles leidub koht vaid Buddha kujule ning lillekompositsioonile.

PV

ESIVANEMATE MÄLESTUSELE
PÜHENDATUD KODUALTAR.
ZHUIJ, HIINA. 2003. TP

黃氏列祖列宗
神位
世代人丁旺
子孫萬代

MAN MO TEMPLI ALTAR.
HONG KONG, HIINA. 2003. TP

viiruk

Võtsime kord Tõvas ette paaripäevase autoringsõidu. Hüppasin Kõzõli kesklinnas viiekorruseliste koledate paneelelamute vahel vanasse sõiduautosse Lada ja pidin sealt kohe jälle välja kargama – masin põles. Hetke pärast selgus küll, et tegu polnud siiski tulekahjuga, vaid teejuht Andrei oli sõidukisse suitsema pannud kadakaoksa – see ohvriand toob head õnne enne pikka teekonda.

Kus iganes maailmanurgas leidub budiste ja mis iganes koolkonnast nad ka on, levib nende ümber alati magus viirukilõhn. Viirukit põletatakse nii templis kui kodusel altaril, nii ohverdusena Buddhale kui ka tseremooniameeleolu loomiseks.

Viiruk võib põleda lihtsalt tühjaks söödud konservikarbis, aga ka ülipeenelt disainitud, vasest või puust viirukipannil. Koreas on kombeks viirukipann disainida linnu- või loomakujuliseks. Ka võivad nad olla müütiliste elajate kujuga, nii et viirukisuits väljub looma suust. Viirukipannid võivad olla miniatuursed karbikesed, aga ka hiigelsuured konteinerid, mis asuvad templi sissepääsu ees.

TP

VIIRUKIPANN ÖVGÖNI TEMPLIS.
MONGOOLIA. 2006. TP

VIIRUKIPANN SEADUSERATTA TEMPLIS
KONGTONG SHANIS.
GANSU, HIINA. 2003. TP

鐘樓
佛光普

CHENG TOON TENGI HIINA TEMPEL.
MALAISIA. 2003. TP

LOOTOS

Lootoslill on üks sagedamini esinevaid budistlikke sümboleid. Me võime teda näha elava lillena templiaedades, kivist raiutud troonina Buddha jalge all, maalitud ornamentidena altaritel; koos lootoseõite või -väätidega ilmuvad arvututes kunstiteostes meie ette budistlikud pühakud, gurud, *yab-yum*'i paarid, *bodhisattva*'d. Lootost peetaksegi kõige enam kaastunde-*bodhisattva* Avalokiteshvara sümboliks. Tema üks ilminguvorme ongi Padmapani ehk Lootosekandja ning sellisena ilmub ta meie ette ka varastel budistlikel kunstiteostel, näiteks Ajanta koobaste freskodel.

Lootosenupuna või kroonlehtedena on kujutatud paljud rituaalsed objektid – stuupad, palveveskid jm. Lootoslillega reklaamitakse hotelle ja reisibüroosid, kes hoolivad budistidest.

Lootos on üks vaimse puhtuse sümboleid – lill, mis võrsub mudasest tiigipõhjast puhtale veepinnale, sirutab end tumedast veest valguse ja õhu kätte.

Lootos budistliku ikonograafilise objektina on üle võetud hinduismist, kus räägitakse lugu universumi loojast Brahmast, kes istub lootoseõiel, mis kasvab välja Vishnu nabast.

Lootos on ilus lill. Ja eesti keeles kõlab ta sama ilusti kui lootus.

TP

LOOTOSMONUMENT.
ELISTA. KALMÕKKIA. 2006. TP

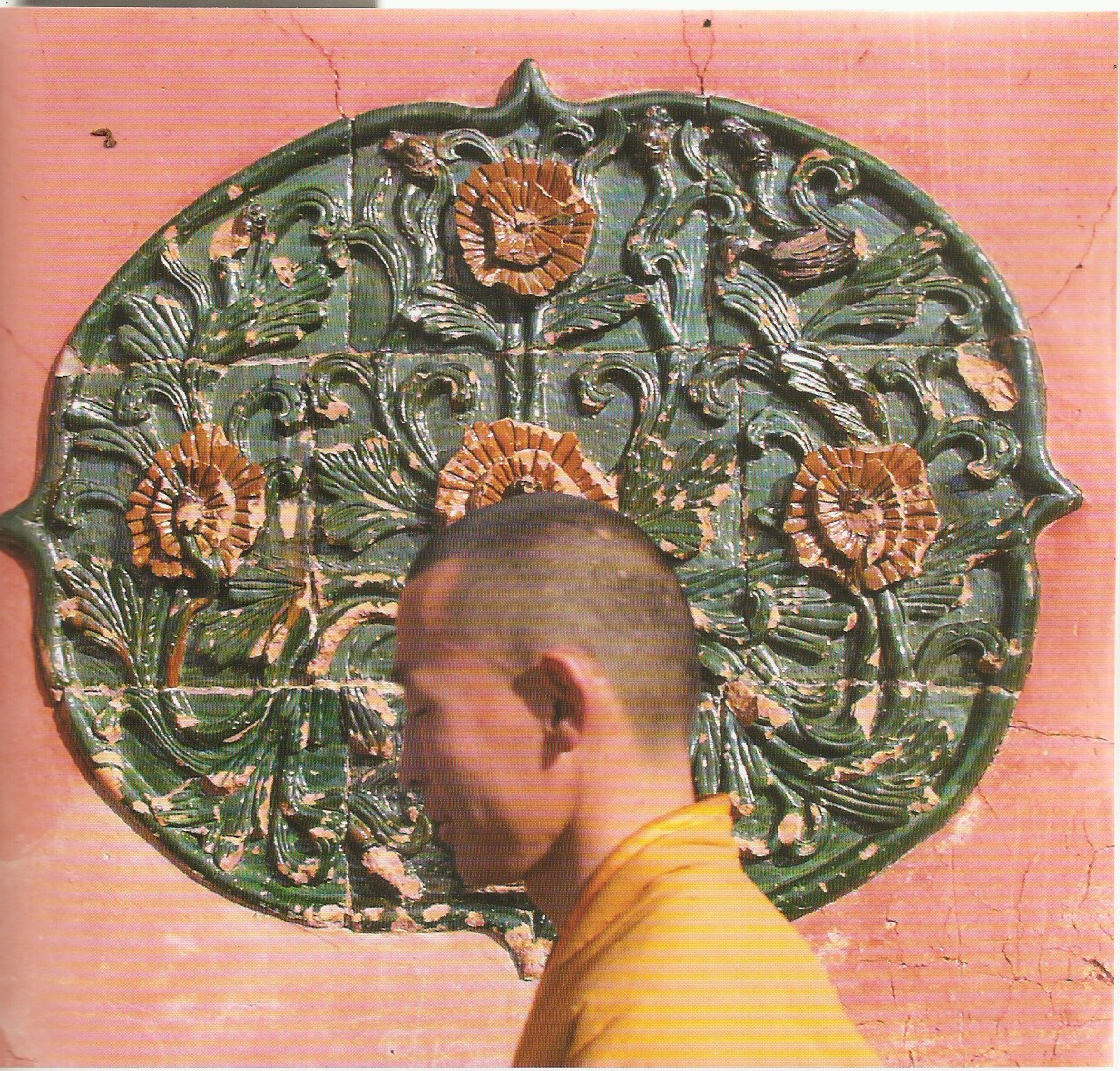

LOOTOS JA MUNK.
AMBARBAYASGALANTI KLOOSTER, MONGOOLIA. 2005. TP

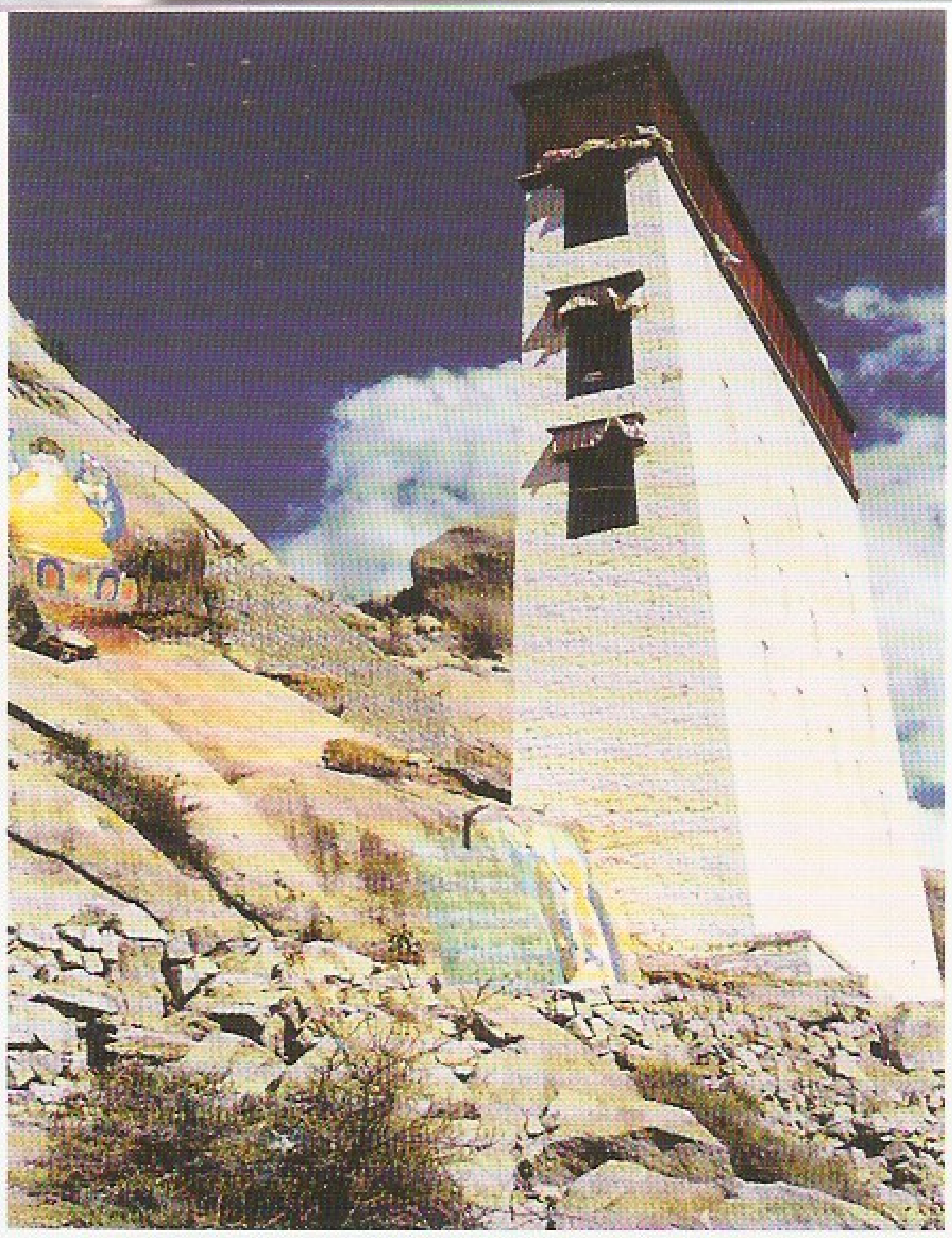

Thangka

See pühapilt on maalitud Tiibetis Drepungi kloostris, mis on tuntud oma kõrgetasemeliste *thangka*-maalijate poolest. Pildilt pole raske ära tunda Buddha Shakyamunit ning tema kahte põhilist jüngrit Shariputrat ja Maudgalyayanat. Kingitusse, mis saadud ühelt *thangka*-maalimise professorilt, olen suhtunud äärmiselt suure respektiga. Juba aastaid ripub see pühapilt seinal klaveri kohal, mistõttu suur osa minu Eestis loodud helitöid on valminud Buddha tähelepaneliku silma all.

Tiibeti pühapiltide maalimise tehnika on tugevasti mõjutatud nii hiina kui india kunstist, ent on aegade jooksul siiski arenenud väga omanäoliseks traditsiooniks. Lõuendina kasutatakse enamasti linast riiet, mis pingutatakse enne maalimist nööride abil spetsiaalse puuraami külge ja kaetakse seejärel loomse liimi ning talgipulbri segust valmistatud pastaga. Kui pasta on täiesti kuivanud ja lõuend puhtaks kraabitud, siis võib pinna ettevalmistust lugeda lõpetatuks. Enamasti kantakse lõuendile algul ruudustik, mille joonte vahele peab ära mahtuma põhifiguur. Edasi visandatakse kõrvalfiguurid, maastik ja muud ümbritsevad detailid. Kui aluskontuurid on paigas, võib alustada värvimisega. Värvipigmenti saadakse mineraalidest ja taimedest. Selleks et värv peaks vastu *thangka*-maalide kokkurullimisele ja ei mõraneks kergesti, kasutatakse värvi siduva ainena loomset liimi ja härja sappi. Olulisemaid kohti pildil rõhutatakse vahel kullaga. Kui maal on valmis, eemaldatakse see raamilt ning õmmeldakse servadesse mitmeribaline siidist ääris. Pühapiltide suurus kõigub mõnekümnest ruutsentimeetrist sajakonna ruutmeetrini, hiigelpiltide kallal töötab terve maalijate meeskond kuid ja mõnikord isegi aastaid.

PV

THANGKAHOIDLA SERA KLOOSTRIS.
TIIBET. 2002. PV

BUDDHA KOOS ÕPILASTEGA.
BURJAATIA. 1989. PV

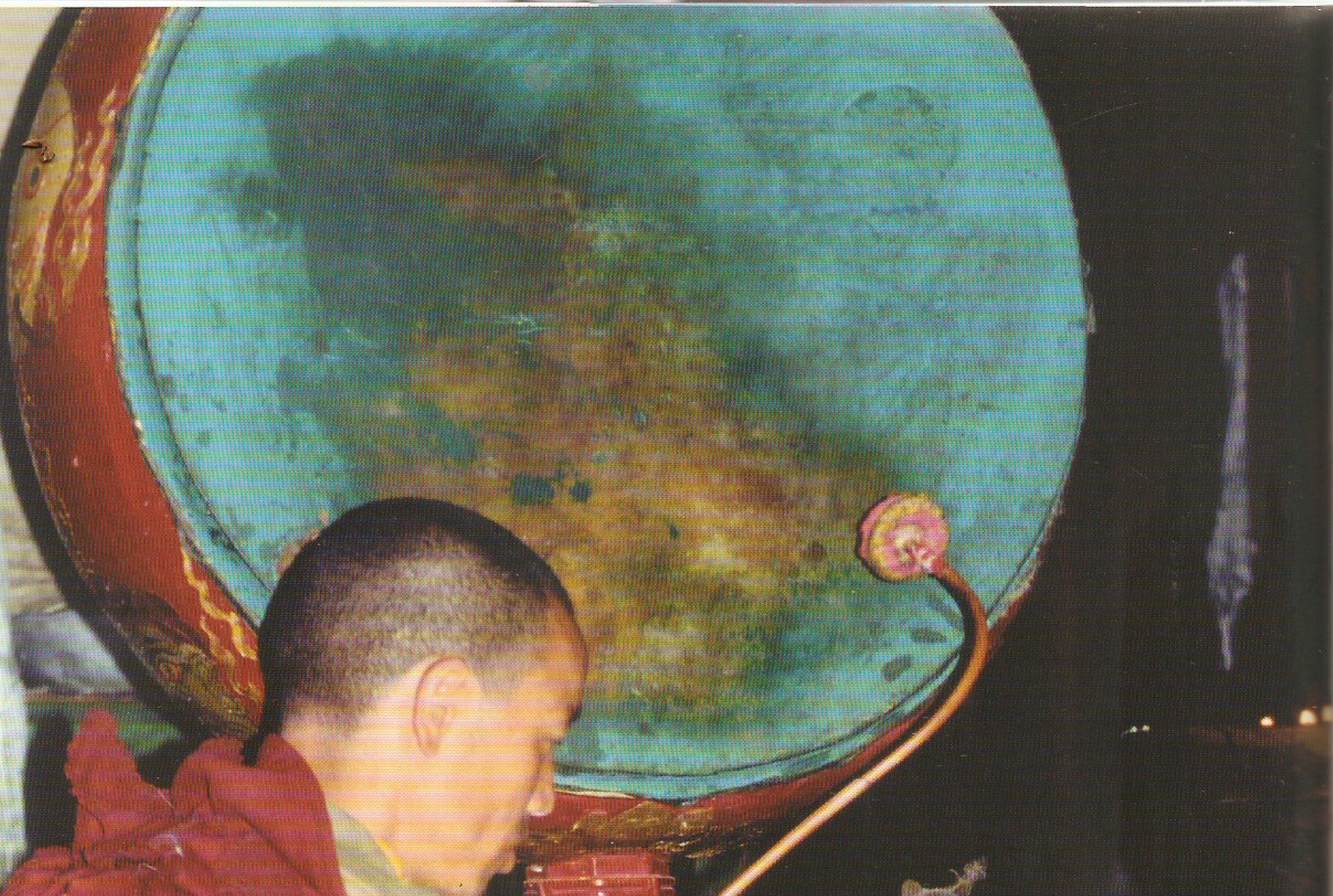

Rituaal

Sageli vaieldakse budismi olemuse üle. Kui selles puudub keskse ainujumala mõiste, kas meil ongi siis üldse tegemist religiooniga? Kindlasti on omajagu õigust neil, kes peavad budismi ennekõike moraalinormide kogumiks, filosoofiliseks õpetuseks või psühhotreeningute kompleksiks, rõhutades nii selle ateistlikku olemust. Ent väär oleks mitte märgata budismi religioosseid aspekte ning selgelt sakraalseid elemente, nagu palveid, pattude ülestunnistamisi, kummardusi, pühakodasid, altareid, reliikviaid. Budistid ei soorita rituaale eesmärgina omaette – peaaegu alati on need suunatud teatud eetiliste tõekspidamiste väljaarendamisele ning seotud õpetuse filosoofilise tausta või meditatsioonipraktikatega. Just rituaal on see, mis eelkõige teeb budismist religiooni.

Aga kas rituaali on üleüldse tarvis? Ehk on tseremoniaalsete detailide rohkus välja arendatud muidu kuivavõitu *Dharma*-õpetuse atraktiivsemaks muutmiseks ja lollide ligimeelitamiseks? Kui oskame õigesti mõelda, siis budismi peamine eesmärk – valgustumine – ja ka lähemad eesmärgid peaksid ju olema saavutatavad ilma igasuguse näitemängu, tsirkuse ja kila-kolata. Kui mitte tuhande aasta taguses Idas, siis vähemalt tänases Läänes, kus kõik on kirjaoskajad ja asja kohta on saadaval külluses kõikvõimalikku informatsiooni. Milleks siis jalad ristis istumine, *mudra*'d, mantrad, palveveskid, palvelipud, palverännakud, rituaalesemed, viirukisuits, võilambid, kostüümid, maskid, pasunad ja trummid?

Arvan, et see arutlus on siiski tarbetu ning rituaalse külje kõrvalejätmine ei pruugi anda soovitud tulemust.

PV

RITUAAL.
SAKYA KLOOSTER, TIIBET. 2001. PV

TULERITUAAL NYINGMA KLOOSTRIS.
KALIMPONG, INDIA. 2003. PV

MUNGAD TEENISTUSEL
ULAANBAATARI RAVIKESKUSES.
MONGOOLIA. 2005. TP

Mantra

Oleme jõudnud minu jaoks raske kohani. *Mahayana* praktikas retsiteeritakse mantraid iga päev, sageli tundide kaupa, ent kirjalikud seletused, mida olen juhtunud lugema nende võlusõnade kohta, pole enamasti lõpuni tabanud asja tuuma. Ja vaevalt minagi seda suudan. Tantristliku budismi kontekstis on mantraid üldjuhul defineeritud kui lausumisi, võluvormeleid või verbaalseid sümboleid, mille kestev kordamine juhib vähemalt kõrgematesse meeleseisunditesse, kui ta just lausa valgustumiseni ei vii. Mantrate retsiteerimise juures on oluline, et seda ei tehtaks lihtsalt niisama – see ei vii kuhugi. Tuleb saavutada süvenemise seisund, mil lausutud vormelid aitavad mediteerijal ennast välja lülitada tavapärasest ümbritsevast maailmast ja mil kõiki kuuldavaid helisid tajutakse mantratena ja kõiki nähtavaid esemeid jumaluse emanatsioonidena. Järgmisel, kõrgemal tasemel muutub mantra vastava jumaluse verbaalseks ilminguvormiks ehk teisiti öeldes, sõnaline sümbol muutub identseks jumaluse endaga.

MANTRA.
BUMTHANG, BHUTAN. 2003. PV

Võluvormeleid on palju, lühikesi ja pikki. Mantrana võime käsitada ühtainust seemnesilpi *Om*, ent pikemad koosnevad enam kui sajast silbist. Enamasti mantraid ei tõlgita, vaid esitatakse originaalkeeles – sanskritis. Isegi juhul, kui need pannakse kirja tiibeti, ladina või mis iganes tähemärkidega või kui neid esitatakse vastavalt kohalikele häälduStavadele. Omamoodi mantrad, austusavaldused jumalusele, esinevad Kaug-Ida *mahayana* budismis. Populaarseim on nende hulgas Puhta Maa koolkonnas levinud ja kestvalt korratav *nembutsu*, austusavaldus Buddha Amitabhale, jaapanipäraselt *Namu Amida Butsu*, hiinapäraselt *Namo Amito Fo*.

Mantra tähtsust illustreerib asjaolu, et see mõiste on nime andnud Jaapani *shingon*'i koolkonnale, samuti eristatakse budistlikus tantrismis mõnikord *mantrayana*'t kui iseseisvat teekonda valgustumise poole.

Olgu siinkohal näiteks nn kolme keha – *dharmakaya* (Amitabha), *sambhogakaya* (Avalokiteshvara) ja *nirmanakaya* (Padmasambhava) – mantrad:

ཨོཾ་ཨ་མི་དེ་ཝ་ཧྲཱི

ཨོཾ་མ་ཎི་པདྨེ་ཧཱུྃཿ

ཨོཾ་ཨཱཿཧཱུྃཿ བཛྲ་གུ་རུ་པདྨ་སི་དྡྷི་ཧཱུྃཿ

PV

VAJRA SWAYAMBHUNATHI STUUPA JUURES.
KATHMANDU, NEPAL. 2003. TP

vajra

Kultusesemed *vajra*, *vishvavajra*, *vajrakila*, budismi üks olulisi suundi *vajrayana*, tantristliku panteoni jumalused Vajradhara, Vajrasattva, Vajrapani, Vajradaka, Vajradakini, Vajrayogini, Vajravarahi, *mahayana* budismi üks baastekste "Vajracchedika-prajnaparamita-sutra", vaimne juhendaja *vajracharya*, arvukad Vajraloka- ja Vajradhatu-nimelised meditatsioonikeskused maailmas, samast sanskriti tüvest tulenevad tiibeti, bhutani, mongoli ja burjaadi nimevariandid Dorje, Dorji, Dorjiev... Peab see ikka vast tähtis mõiste olema, mis sedavõrd laialdast kasutamist on leidnud! Ja ongi. Seda nii tantristlikus hinduismis kui ka budismis, eriti muidugi viimases.

Linnart Mälli tõlgete ja kirjutiste mõjul on *vajra* (teemant, välk) enim kasutatavaks eestikeelseks vasteks kujunenud "teemantvälk". Aga miks tähistab nõnda olulisi *Dharma*-kategooriaid selline kahetähenduslik sõna? Mõnikord selgitatakse asja lihtsalt: tugev kui teemant ja kiire kui välk. Tegelikult vajaks *varja* mitmetahuline ja detailirikas sümboolika muidugi enamat lahtimõtestamist, mis jääks paraku käesoleva albumiformaadi puhul ka parima tahtmise korral triviaalseks. Olenevalt kontekstist sümboliseerib see metallist valmistatud instrument maskuliinset poolust, meetodit, *vajrayana*'t, asjade tõelist loomust, vaimupimeduse kõrvaldamist, liikumist valgustatuse poole, nähtuste transtsendentaalsete aspektide mõistmist jne.

Vajra'de kunstiline kujundus võib olla küll erinev, aga põhilised osad on siiski samad nagu ka fotol kujutatud eksemplaril. Keskel on väike sfääriline detail, mis kehastab *shunyata*'t – tühjust, kõiksuse tõelist olemust. Keskpaigast kummalgi pool näeme lootoslille, üks neist sümboliseerib nirvaanat, teine sansaarat. Lootoseõiest väljuvad mitmest elusolendist kokkupandud mütoloogilised *makara*'d, kes kehastavad vastandite ühtsust. Enamasti on *vajra* kumbki ots neljaharuline, lisaks kulgeb harude vahel viiendana tsentraalne telg. Need vastavad viiele elemendile, viiele meelemürgile, viiele tarkusele ja viiele meditatsioonibudale.

PV

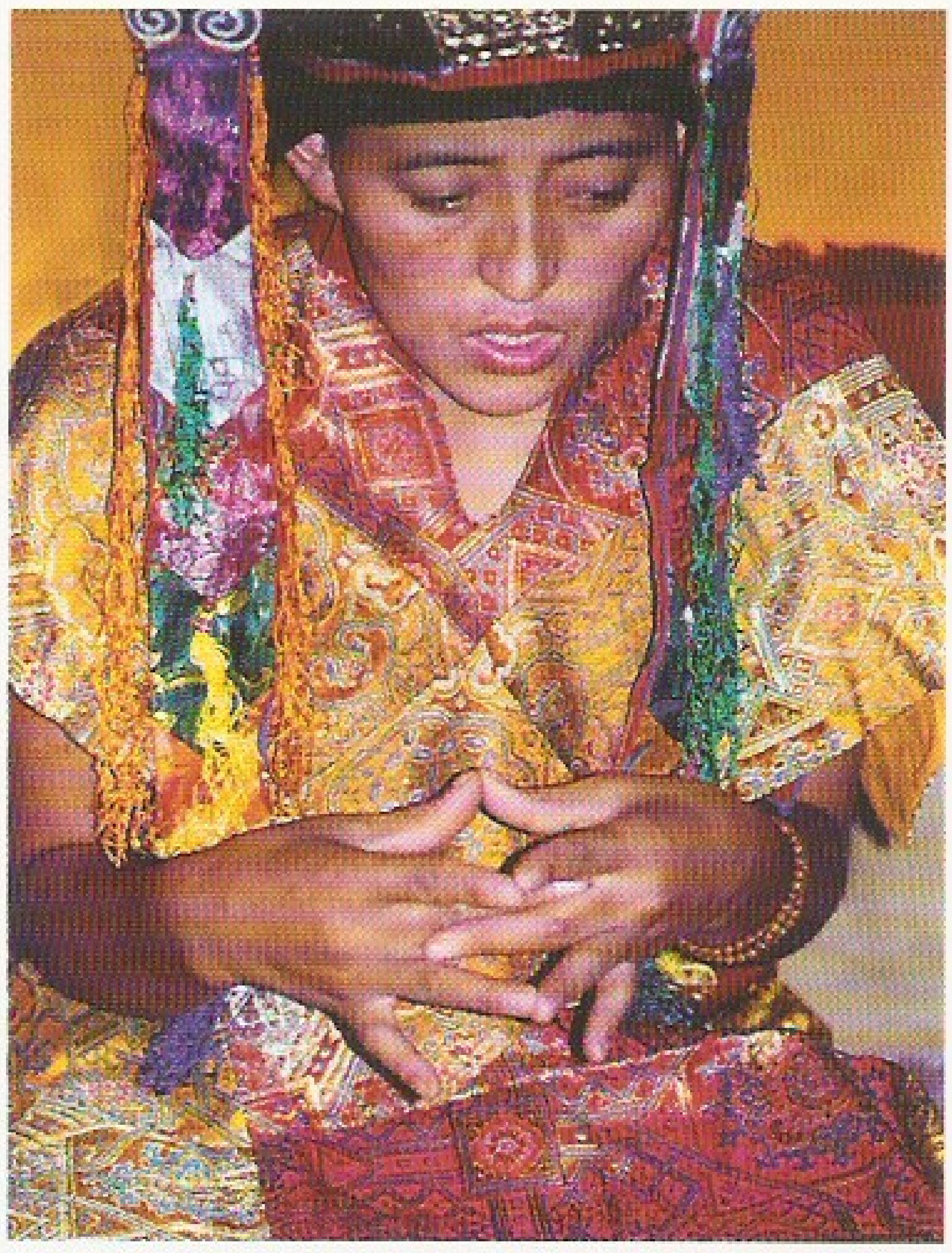

Mudrad

Käemärke ehk *mudra*'id kasutatakse nii budismis kui hinduismis. Hindudel on neid märksa rohkem kui budistidel.

Üks enim kasutatavaid *mudra*'id kõigi budistlike koolkondade puhul on *abhaya* ehk hirmu peletav käemärk. Budismis omistatakse see žest vaid budadele ja *bodhisattva*'tele, kelle parem käsi on seda märki tehes tõstetud õla kõrgusele ja avatud peopesa on suunatud endast eemale. See iidne käemärk või selle variatsioonid on tuntud paljudes kultuurides kui rahu sümbol – tühi käsi demonstreerib, et seal pole relva.

Teine üsnagi tuntud käemärk on meditatsiooni *mudra*. Sedagi žesti näeme eelkõige tegemas budasid, kes istuvad lootoseasendis, mõlemad käed on kõhu kõrgusel, parem käsi on asetatud vasema peale ja peopesad on pööratud üles, pöidlaotsad on vastakuti, nii et moodustub pisut lamenev kolmnurk. Seegi muinasasend oli joogide poolt tuntud ammu enne ajaloolise Buddha sündi.

Puhtalt budistlikku sümboolikat kannab *bhumisparsha mudra* ehk maa puudutamise žest, mille juured on Buddha eluloos – hetkes, mil Siddhartha kutsus Mara küsimustele vastates maapinda enda puhtuse tunnistajaks. Selgelt budistlikku päritolu on ka *dharmachakra* ehk seaduseratta pöörlemapanemise žest ning *bodhyagri mudra* ehk kuue elemendi *mudra*, mis sümboliseerib nii kaitset, teadmist kui ka mees- ja naisalge ühtsust.

On üks levinud käemärk, mida võime Aasias tihti kohata. Nepalis kasutavad seda tervitusena – *namaskar*'ina – nii hindud kui budistid. Üldiselt on see aga laialtlevinud palvežest.

Ja mis need käemärgid siis kokkuvõttes on? Kõige üldisemalt öeldes on need žestid, mille abil kontsentreeritakse vaimset energiat.

TP

MUDRA.
SAMTENLINGI KLOOSTER,
UTTARANCHAL, INDIA. 2003. PV

DHAMMIKARAMA BIRMA TEMPLI
HIRMU PELETAV BUDDHA.
GEORGETOWN, MALAISIA. 2003. TP

TUHAUBNID THIAN HOCK KENGI TEMPLIS.
SINGAPUR. 2003. TP

surm

Kas elu ja surm on ühe ja sama olemise kaks vastandlikku poolust? Kas surm on lõplik või ajutine? Kas elu ja surm moodustavad perioodiliselt korduva tsükli? Kas surm on karistus eluajal sooritatud pattude eest? Nendele ja sarnastele küsimustele on püüdnud vastuseid otsida paljud Lääne mõtlejad ja usutegelased, nende hulgas Phytagoras, Aristoteles, Origenes, Augustinus, Aquino Thomas, Spinoza, Leibniz, Schopenhauer, Freud... Vaatamata vähem või enam spekulatiivsete surmateemaliste mõttearenduste rohkusele pole minu teda keegi nendest surematust saavutanud, vähemalt mitte lihalikus mõttes. Julgen arvata, et surm kuulub nende fenomenide hulka, mille olemuse täielik mõistmine pole inimese eluajal ette nähtud. Vaid neile vähestele, kes on viibinud kliinilise surma seisundis, on antud võimalus korraks piiluda eesriide taha.

India religioonidele on omane usk taassündidesse, elu ja surma tsüklite lõpututesse kordumistesse. Budism on palju üle võtnud brahmanismilt-hinduismilt, ent aja jooksul andnud surma mõistele siiski uue sisu. Tiibeti tantristlikus budismis on Naropa kuue jooga raames välja arendatud *phowa* psühhotreeningu meetod, mille abil on võimalik valmistuda teadvuse juhtimiseks soovitud suunas surma hetkel. "Bardo Thödöl" ("Tiibeti surnuteraamat") on oma värvikate kirjeldustega *bardo*'st ehk elu ja surma vahelisest seisundist muutunud lausa kultusteoseks. Sellele on kirjutanud ulatuslikud kommentaarid Detlef Ingo Lauf ja Carl Gustav Jung, teost on korduvalt välja antud paljudes keeltes ning see on tänapäeval kergesti kättesaadav. Seetõttu ei keskenduks ma siin praegu "Surnuteraamatule", vaid pigem peatuksin korraks budistliku surmajumalaga seonduval.

Metsiku härja sarnane Yamantaka (sanskr k sõnasõnalt "surma terminaator") on tarkuse *bodhisattva* Manjushri raevukas vorm, kes kuulub Buddha õpetuse kaheksa kaitsja hulka. Kuidas saab Yamantaka peatada surma? Vastus sõltub sellest, mida me mõistame surma all. Kõrgeima tarkuse saavutanud meel võib taibata, et surm ei oma konkreetset eksistentsi – surm on miski, mis on seotud üksnes meie väljakujunenud konventsionaalsete arusaamadega. "Yamantaka Tantras" on juttu kolme liiki surmast.

Esiteks väline surm, mis on tavaline elu lõpp ja mille kehastuseks on jumal Yama. Teiseks seesmine surm – reaalsuse mitteteadmine. Kolmandaks salajane surm – dualistlik ilmutus selge valguse ja illusoorse keha tasemel. Yamantaka rituaali abil on võimalik ületada need surma liigid ja saavutada surematus sarnaselt Buddhale. Kontemplatiivse laulmise ja mantra (lühike versioon: *Om Yamantaka Hum Phet*) lausumise kestel muutuvad selle esoteerilise praktika sooritajad eristamatuks Yamantakast endast. Visualisatsiooni jooksul, läbides Yamantaka *mandala*-palee, sisenevad nad voolusesse, mille kaudu Yamantaka annab elujõudu ja õnnistust kõigile elusolendeile. Kuigi Yamantaka välimus on võigas ja õudustäratav, on tema olemus läbinisti positiivne. Usutakse, et Yamantaka rituaalis osalemine vabastab inimesed vihast, ahnusest, kadedusest ja ihast ning pöörab need negatiivsed omadused loovaks tarkuseks.

pv

MATUS.
POKHARA, NEPAL. 2003. TP

Matused

Paljudes kultuurides võtab just matusetseremoonia lühidalt kokku inimese elu, tema püüdlused ja tõekspidamised.

Budistid kasutavad eri paigus erinevaid matmise või õigemini laiba käsitlemise viise. Tänapäeval on palju erinevaid matmisviise alles jäänud näiteks Tiibetisse. Seal on olemas nii taevamatus kui ka veematus, nii kremeerimine kui ka matmine hauda. Budistile on surm midagi väga loomulikku – vähemalt nii tundub mittebudistile –, see on nagu vaheetapp hinge arengu teel, milleks on end kogu elu ette valmistatud.

Taevamatus on üsna lähedane zoroastristide tavaga jätta laibad nn vaikuse tornidesse lindudele nokkida. Aga erinevalt tulekummardajatest tükeldavad Tiibeti mungad mägedesse viidud surnukeha enne lindudele-loomadele jätmist rituaalsel viisil.

Veematus, mida tihti kasutavad kõige vaesemad tiibetlased, tähendab seda, et maise keha jäänused heidetakse mägijõkke, mis laiba kui halva karma sümboli hävitab.

Kremeerimine on levinud enamikes Aasia kultuurides. Tiibetis on kremeerimine aga raskendatud juba puidu vähesuse tõttu, sestap tuhastatakse vaid laamasid ja vanemaid munki. Kõrgeimad vaimulikud maetakse *chörten*'itesse.

Matuserituaalid toimuvad Tiibetis igal seitsmendal surmajärgsel päeval. Kui perekonna majanduslikud võimalused seda lubavad, palvetavad mungad lahkunu kodus 49 päeva järjest, sel ajal on surnul veel tugevad sidemed siinpoolsusega. Palvete eesmärgiks on tagada hea ümbersünd, aidata hingel läbida *bardo* 49 tasandit, mis jäävad surma ja taassünni vahele. Tegelikult on ümbersünni mõttes väga oluline ka see, milline on inimese meeleseisund suremise hetkel, kas ta on vabanenud kõigist maistest ihadest ja klammerdumisest siinpoolsuse külge.

Tiibeti matmiskombeid on õpetlik võrrelda vana Egiptusega, mõlemal on ülikuile oma suursugused hauaehitised – püramiidid ja stuupad, mõlemad kasutavad surnuteraamatuid, mis peavad aitama juhtida lahkunu hinge, mõlemas kultuuris on spetsiaalsed ametimehed surnukeha käsitlemiseks. Jah, aga võib-olla polegi neid sarnasusi-erisusi mõtet otsida. See on see koht, kus me kõik oleme ühesugused.

TP

TUHAURNID GIAC LAM TEMPLIS.
SAIGON. VIETNAM. 2003. TP

NGUYỄN VĂN ĐỒNG
SINH 1915
HƯỞNG DƯƠNG 30 TUỔI
BỐC MỘ 4.5 ÂL.1985
1) HUỲNH VĂN HƯỜN
2) NGUYỄN VĂN ĐỒNG
3) PHAN THỊ NGỌC
4) LÊ NG.PHƯƠNG DUYÊN
HUỲNH VĂN HƯƠN
TỨC:13-1-MẬU DẦN
HƯỞNG THỌ 86T

KREMATOORIUM.
KENGTUNG, BIRMA. 2003. TP

HAUD JA TEEJUHT.
MY SON, VIETNAM. 2003. TP

Rituaalne tantsupidustus — cham

Cham on üks atraktiivsemaid budistlikke rituaale üldse. Süžee võib olla seotud näiteks vana-aasta ärasaatmisega, kuid see võib olla pühendatud ka mõnele jumalusele, auväärsele laamale või kangelasele. *Cham*'i läbiviimise aja määravad kindlaks oraaklid, aga üldiselt peetakse kõige sobivamaks kuukalendri 29. kuupäeva. Peaosi kehastavad mungad püüavad mõnikord juba mitme päeva jooksul enne etendust mediteerides vastava jumaluse rolli sisse elada. Ettevalmistusperioodiga kaasneb ka loobumine teatud toitudest ning vastav eluviis. Sõdalaste ja narride rolle mungad ei esita, seks otstarbeks kutsutakse ilmalikud isikud väljastpoolt kloostrit.

Paljudes Tiibeti kloostrites oli keelatud kõrvalistel isikutel *cham*'i proovides viibida. Sakya koolkonna kloostrites etendati *cham*'i koguni öösiti salaja, ükski asjasse mittepühendatu ei tohtinud seda näha. Ja kui nyingma mungad hakkasid esitama *cham'i* laiemale vaatajaskonnale, siis kutsus see sakya laamade hulgas esmalt esile rahulolematuse. Nüüdseks on ajad muutunud, *cham*'ist ja teistest esoteerilistest rituaalidest on tehtud hulganisti audio- ja videosalvestusi, kirjutatud raamatuid ja artikleid, neid on esitatud kontserdilavadel, muuhulgas ka Eestis.

Siin on näha kaader drikung kagyu koolkonna peakloostris toimuvast *cham*'ist, mis kestab terve päeva. Areenil on trummilööjad ja pasunapuhujad, tantsivad ja näitlevad mungad. Publiku moodustavad ülejäänud mungad ja ümberkaudsete külade elanikud. Aeg-ajalt viskavad narrid pealtvaatajate hulka jahu ja vett.

Koolkonna ülemvaimulike troonid on tühjad – teatud põhjustel resideerivad mõlemad hierarhid mujal, üks Põhja-Indias Dehra Duni lähistel, teine Lhasas. Kas nad kunagi naasevad? Kas nad enam tahavadki tulla... Sel kohal mu mõttelõng katkeb, sest üks narridest on äkitselt otsustanud, et minu kord on jahuseks ja märjaks saada.

PV

PASUNAD.
DRIKUNG THIL, TIIBET. 2001. PV

TANTSUPIDUSTUSED.
DRIKUNG THIL, TIIBET. 2001. PV

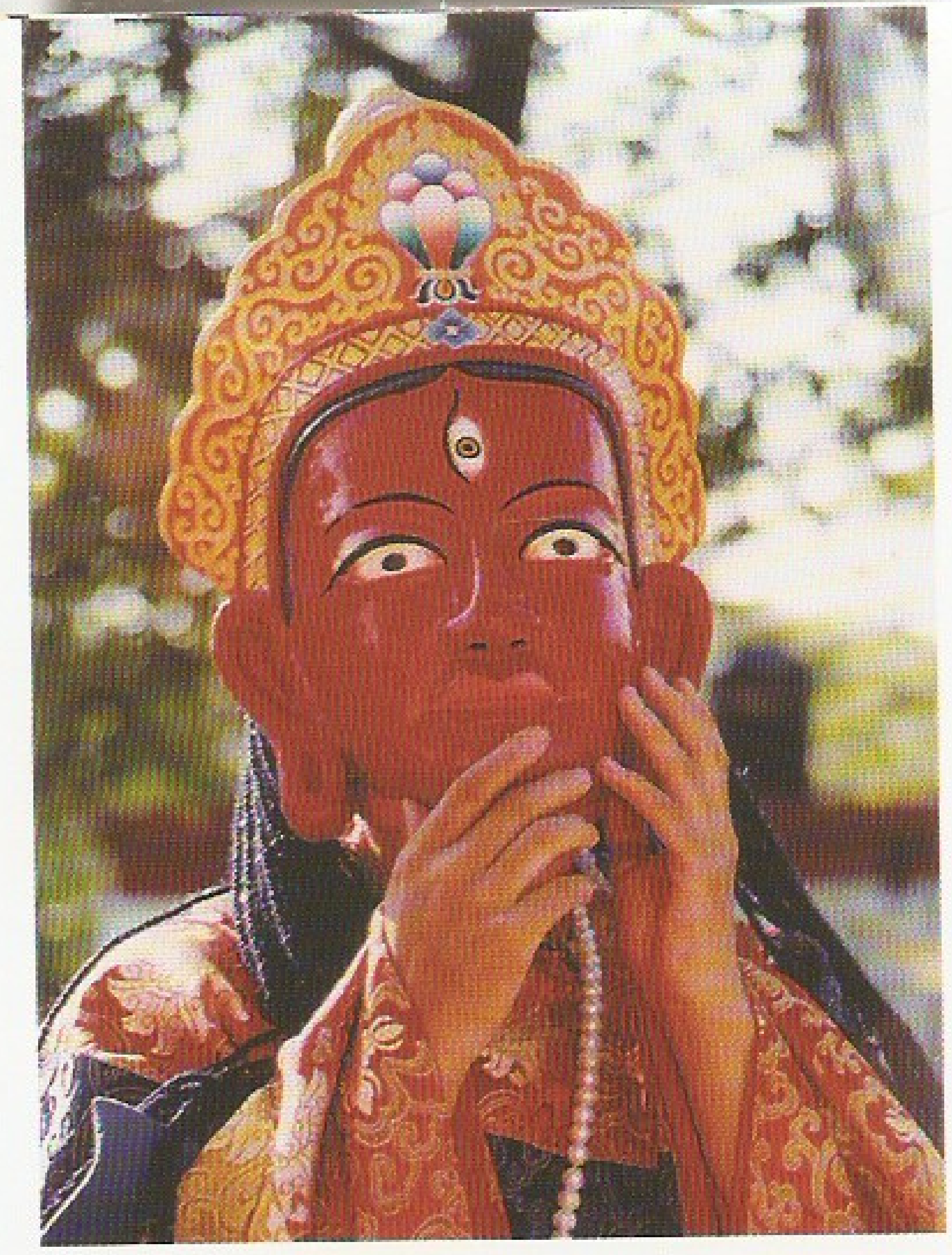

maskid

Aasias on maske kasutatud nii ilmalike tantsude ja teatrietenduste kui ka religioossete rituaalide etendamiseks ning sageli on need kaks poolt segunenud. Maskides inimesed on olnud ilmutuse vahendiks või jumalike jõudude vahendajaks.

Cham-tantsude maskid Himaalajas ja Mongoolias, Burjaatias, Kalmõkkias ning Tõvas võivad kujutada loomi, raevukaid jumalusi (Mahakala, Prana Atma jt), pealuid, Guru Rinpoched või ka lihtsalt inimolendeid. Üks maskitatud tegelane, kes esineb religioossetel *tshechu*-festivalidel, on seapõit ja puust fallost kandev *atsara* – narr, kes vaidleb munkadega, teeb nalju ja lõbustab rahvast pikkade usulise sisuga tantsude jooksul. *Atsara* on ainuke, kes tohib usku pilgata. Turistile, kes ei tunne kuigi palju budistikku traditsiooni, on *atsara* tihti ka kõige arusaadavam tegelane keerukate maskitantsude jadas. Ka on *atsara* ainuke tantsija, kel on õigus publikult annetusi koguda. Seegi on turistile arusaadav.

Himaalaja hirmraskete puust maskide kandmine nõuab tantsijailt tohutut pingutust. See on ka üks põhjus, miks tantse esitavad reeglina mehed, enamasti mungad.

Üks kõige üksikasjalikumalt väljatöötatud maskirituaale on päevi kestev *sanni yakuma* ravitseremoonia Sri Lankal. Manamiste, muusika ja lõõmavate tõrvikute saatel liiguvad 18 haigust tekitavat maskides deemonit ja nende juht Maha Kola Sanniya haige eest läbi. Sel viisil antakse vaimseid ja füüsilisi vaevusi põhjustavatele vaimudele kuju ja jõud. Etenduse jätkudes aetakse vaimud rituaalidega oma kohtadele ja nad kaotavad kontrolli haige keha ja vaimu üle. Rituaalselt põletatakse kurjuse ikoonid ja vaime veetakse ninapidi, pakkudes neile haige asemel elusuurust ohvriandi.

Maskitantsud on olnud väga populaarsed ka Koreas. Hahae küla kurjade vaimude väljaajamise ja viljakuse rituaal ulatub XI sajandisse. Üheksa ebatavalist lepapuust maski väljendasid erinevaid koomilisi karaktereid. Rituaalid toimusid oraakli määratud ajal iga kümne aasta järel ning olid üks osa viisteist päeva kestnud pidustustest.

TP

TSERINGMA MASK.
SAMTENLINGI KLOOSTER,
UTTARANCHAL, INDIA. 2002. PV

HIRVE TANTS.
SAMTENLINGI NUNNAKLOOSTER,
INDIA. 2003. PV

muusika

Kuigi mitmetes budistlikes tekstides, nende hulgas Ashvaghosha "Gurupanchashikas", on öeldud, et täismunga ehk *bhikshu* seisusega peaks kaasnema loobumine laulmisest, pillimängust, tantsimisest ja isegi luuletuste lugemisest väljaspool rituaali, sisaldavad "Jatakates" jutustused nii mõnestki Buddha eelmisest elust, mil ta on teeninud elatist muusikuna või tantsijana. Püüan siinkohal mälu järgi taastada eluloo nr 243 kokkuvõtte.

Bodhisatta sündis kuningas Brahmadatta valitsusajal Benaresis muusiku peres. Tema nimeks oli Guttila ja temast oli saanud India parim muusik. Guttila ei abiellunud, vaid hoolitses oma pimedate vanemate eest. Kord sõitsid Benaresi kaupmehed Ujjaini linna ja palusid sealset parimat muusikut Musilat neile mängida. Musila oskas mängida vaid *vina*'t ja tema mäng tundus kaupmeestele pillihäälestamisena. Seejärel rääkisid kaupmehed Musilale Guttilast ning võtsid saamatu pillimehe endaga kaasa Benaresi. Musila pöördus Guttila poole palvega teda õpetada. Guttila esialgu ei tahtnud seda teha, kuid vanemate soovil soostus lõpuks siiski. Aja möödudes sai õpilane võrdseks õpetajaga.

Nüüd arvas Musila, et ka tema võiks teenida valitsejat, kuid raadža määras tema palgaks ainult poole Guttila omast, mis Musilat ei rahuldanud. Selleks et asjasse selgus tuua, kuulutas valitseja välja võistumängimise, mida pidi tulema kuulama kogu Benaresi elanikkond. Selleks ajaks juba eakas *bodhisatta* tundis hirmu võimaliku kaotuse ees ja kannatas kuus päeva. Jumal Sakka (Indra) tahtis Guttilat aidata, kuna tal hakkas muusikust kahju. Ta soovitas mängu ajal *vina* kõik seitse keelt puruks rebida, siis pidid pillihelid täitma kogu linna ning levima kaugustesse. Veel andis Sakka kolm konti, mis tuleks õhku visata hetkel, mil helid on täitnud linna. Seepeale pidid taevased tantsijannad ja Sakka ise laskuma maa peale. Seitsmendal päeval koguneski rahvas Benaresi väljakule.

Mõlemad muusikud mängisid üht ja sama viisi, publik oli vaimustuses. Nagu kästud, rebis Guttila keeled järgemööda katki ja linn täitus muusikast ning 900 *apsara*'t laskusid taevast alla ja tantsisid Guttila ümber. Musila tegi sedasama, kuid tema pill vaikis. Raadža andis rahvale märku, mispeale Musila pilluti kividega poolsurnuks ja visati sõnnikuhunniku otsa. Guttila sai rikkalikke kingitusi ning võimaluse külastada Tavatimsa taevariiki.

Kirjasõnas on fikseeritud ka muusikaga seonduv juhis, mille Buddha ühele oma jüngrile andis ja mis muide kõlab väga Konfutsiuse-päraselt. Kui pillikeeled on liiga pingul, siis pole kõla õige; kui aga liiga lõdvad, puudub toonil sära. Õige harmoonia tekib vaid juhul, kui keeled pole liiga pingul ega liiga lõdvad. Sarnaselt sellega: kui tahad teha head, siis *liiga palju* väsitab keha ja kutsub esile vaimse hooletuse. Kuid *liiga vähe* muudab iseloomu järeleandlikuks ja halvab tahtejõu.

Nagu öeldud, sunnivad mitmed ettekirjutused loobuma tantsust ja muusikast väljaspool rituaali, aga õnneks kehtib see nõue vaid munkade-nunnade suhtes. Oleks ju maailm palju vaesem, kui eksisteeriks üksnes kloostrimuusika. Ja nagu juuresoleval pildil näha, ei peeta reaalses elus ilmalikust muusikast loobumise nõudest absoluutse rangusega kinni. Tema Pühadus XXXVII Drikung Kyabgon, kes on nooruses õppinud mängima *erhhu*'t, Hiina kahekeelset "viiulit", kirjutas saatesõnas mu CD-le pealkirjaga "Supreme Silence", et helikunst on kaunis ning vajalik seesmise rahu saavutamiseks, kuid samas ei unustanud ta hoiatamast: "Muusikast ei tohi sattuda sõltuvusse!"

PV

TEMA PÜHADUS DRIKUNG KYABGON CHETSANG
KAMBODŽA "VIIULIGA."
SAUE, EESTI. 1994. PV

TRUMM AZAGATI TEMPLIS.
BURJAATIA. 2005. TP

MUUSIKA.
ANGKOR, KAMBODŽA. 1998. PV

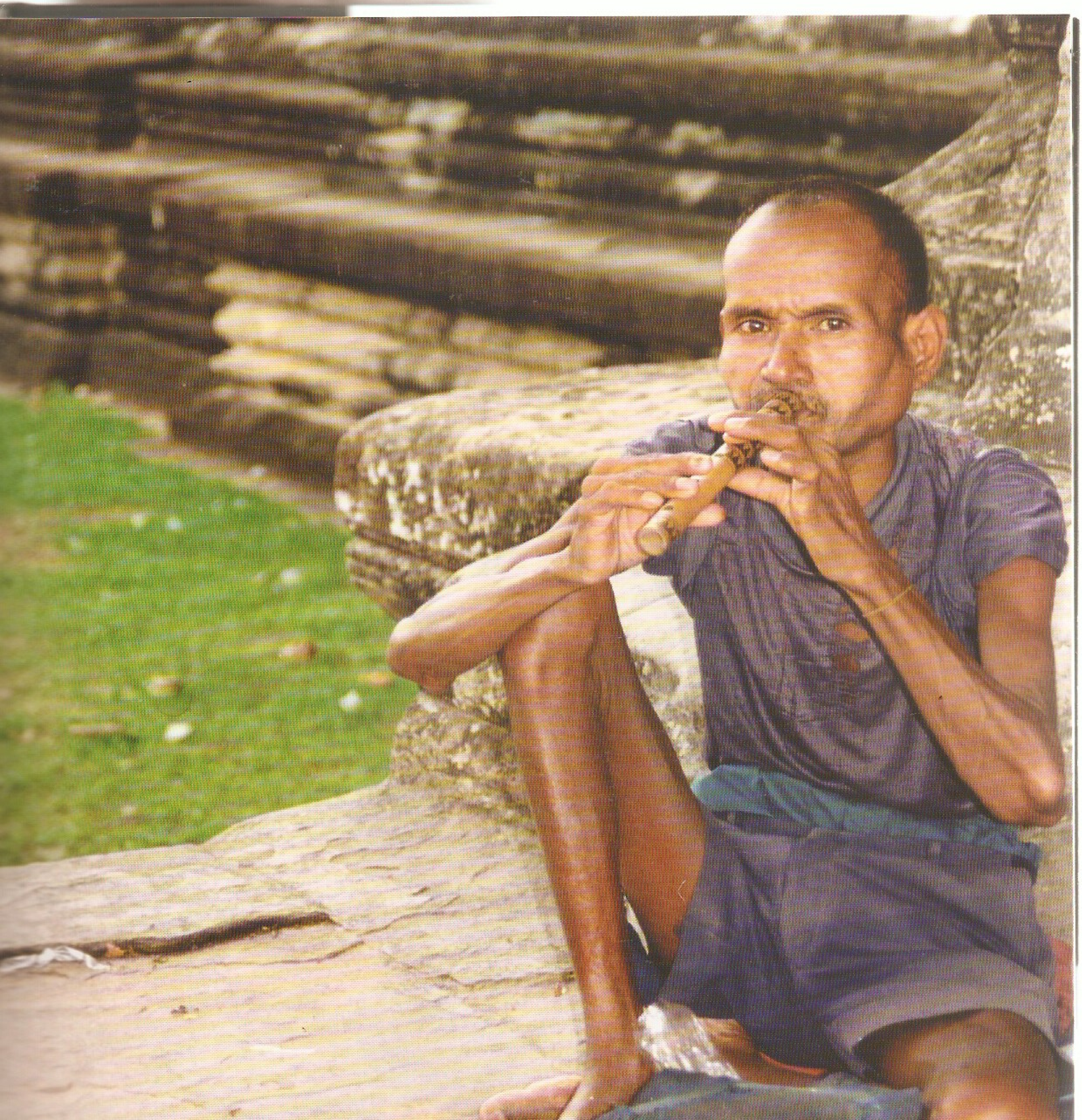

MUUSIKARIISTAD IH-UULI TEMPLIS.
MONGOOLIA. 2005. TP

RITUAALSED ESEMED LAAMA TÖÖLAUAL.
NANGARTSE, TIIBET. 2003. TP

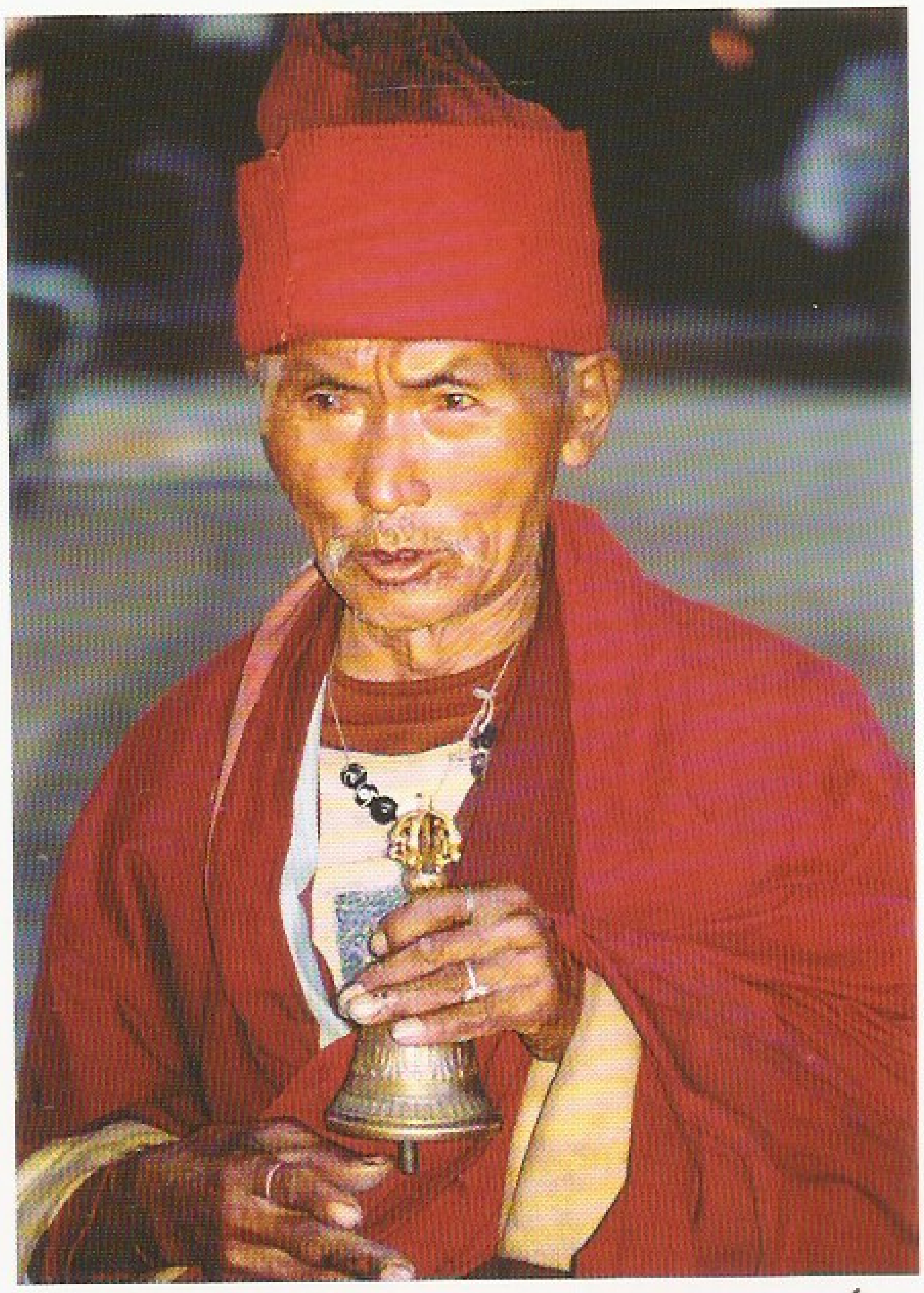

Kelluke

India päritolu *drilbu*-kellukese kohta on raske öelda, on see rohkem muusikainstrument või kultusese. Nagu suur osa rituaalatribuutikat, nõnda on ka *drilbu* seotud mitmesuguse sümboolikaga. Kõige üldisemalt sümboliseerib kellukese helin kõrgeimat transtsendentaalset tarkust, aga olenevalt konkreetsest rituaalist võib helin eemal hoida kurje vaime, kehastada *Dharma*-õpetust, olla abiks tühjusekontseptsiooni mõistmisel või moodustada tausta annetamistseremooniale. Keha-kõne-meele kontekstis vastab kellale Buddha keha ja helinale Buddha kõne.

Mängimisel hoitakse *drilbu*'t vasakus käes, parem käsi on samal ajal teise rituaaleseme, *dorje* või *damaru*-trummi päralt. Vastandina maskuliinsele *dorje*'le on kelluke alati seotud naiseliku poolusega.

PV

DRILBU-KELLUKE.
THIMPHU, BHUTAN. 2003. PV

pasunad

Paljudes Tiibeti kloostrites kuulutavad tähtsate laamade saabumist või mõne piduliku sündmuse algust *dung-chen*'i majesteetlikud hüüded. Pasunateta ei saada läbi ka *cham*'i tantsuetenduste puhul. Igapäevastes templirituaalides on neil täita oma roll – esitada koos teiste kloostriorkestri pillidega muusikalisi lõike pühade tekstide retsiteerimise vahele.

Traditsioonikohaselt on *dung-chen*'id kasutusel alati paarikaupa. Hiigelpasunate pikkus on tavaliselt kahe-kolme meetri piires, aga harvadel juhtudel võib see küündida enam kui nelja meetrini. Pilli mõõtmetega vastavuses on tema sügav bassiheli, mis võimendub eriti siis, kui seda mängitakse mägikloostris ja pööratakse kõlalehter jäiste või kaljuste mäemassiivide poole. Nõndaviisi tekkiva kajaefektiga näikse olevat justkui arvestatud.

Kui poeetiliselt väljenduda, siis on *dung-chen*'i helid võimelised ühendama Taeva ja Maa, Valguse ja Pimeduse. Samuti on väidetud, et hiigelpasunate infrasagedused avaldavad inimesele mõju nii füsioloogilisel kui vaimsel tasandil. Nimelt, ülimadal bassiheli pidavat avama inimese peatipus asuva nn puhtuse värava, luues sellega energeetilise kontaktivõimaluse kõiksusega. Kui küsisin kord kahelt pasunamängijast mungalt selle kohta täpsemat selgitust, sain lühikese, kuid konkreetse vastuse: "Bull shit!"

pv

TIIBETI PASUNAD.
PHIYANGI KLOOSTER, LADAKH, INDIA. 1997. PV

gyaling-oboe

Igal hilisõhtul, aastast aastasse, annavad öö saabumisest teada pasunapuhujad, kes kogunevad neljakesi Ladakhis asuva Phiyangi mungakloostri peatempli katusele. Lisaks pikkadele *dung-chen*'idele on sel puhul kasutusel ka kaks oboe-taolist *gyaling*'it.

Sel pillil on kuus-seitse auku helikõrguse muutmiseks, lisaks üks avaus tagaküljel. Ainuüksi aukude arvust võib järeldada, et sellel on võimalik arendada üpriski virtuoosset mängutehnikat. *Gyaling*'i puhumine nõuab vilumust ja vastupidavust, mistõttu seda pilli ei usaldata eriti algajaile. Mõnes kloostris peavad noored mungad oboemänguni jõudmiseks läbima mitu madalamat astet: esmalt lööma aasta või kaks suurt trummi, seejärel paarkolm aastat puhuma *dung-chen*'i ja alles siis ollakse *gyaling*'i vääriline.

Äramärkimist väärib eriline ringhingamisega puhumistehnika, mille abil on võimalik pikka aega mängida ühte tooni või meloodiat ilma ühegi hingamispausita. Selleks puhuks kasutatakse põsekoopaid omalaadse õhureservuaari funktsioonis. Samaaegselt nina kaudu sisse hingates surutakse suus olev õhk põselihaste kokkutõmbamise abil välja ning heli ei katke hetkekski.

PV

HILISÕHTUNE RITUAAL.
PHIYANGI KLOOSTER, LADAKH, INDIA.
1997. PV

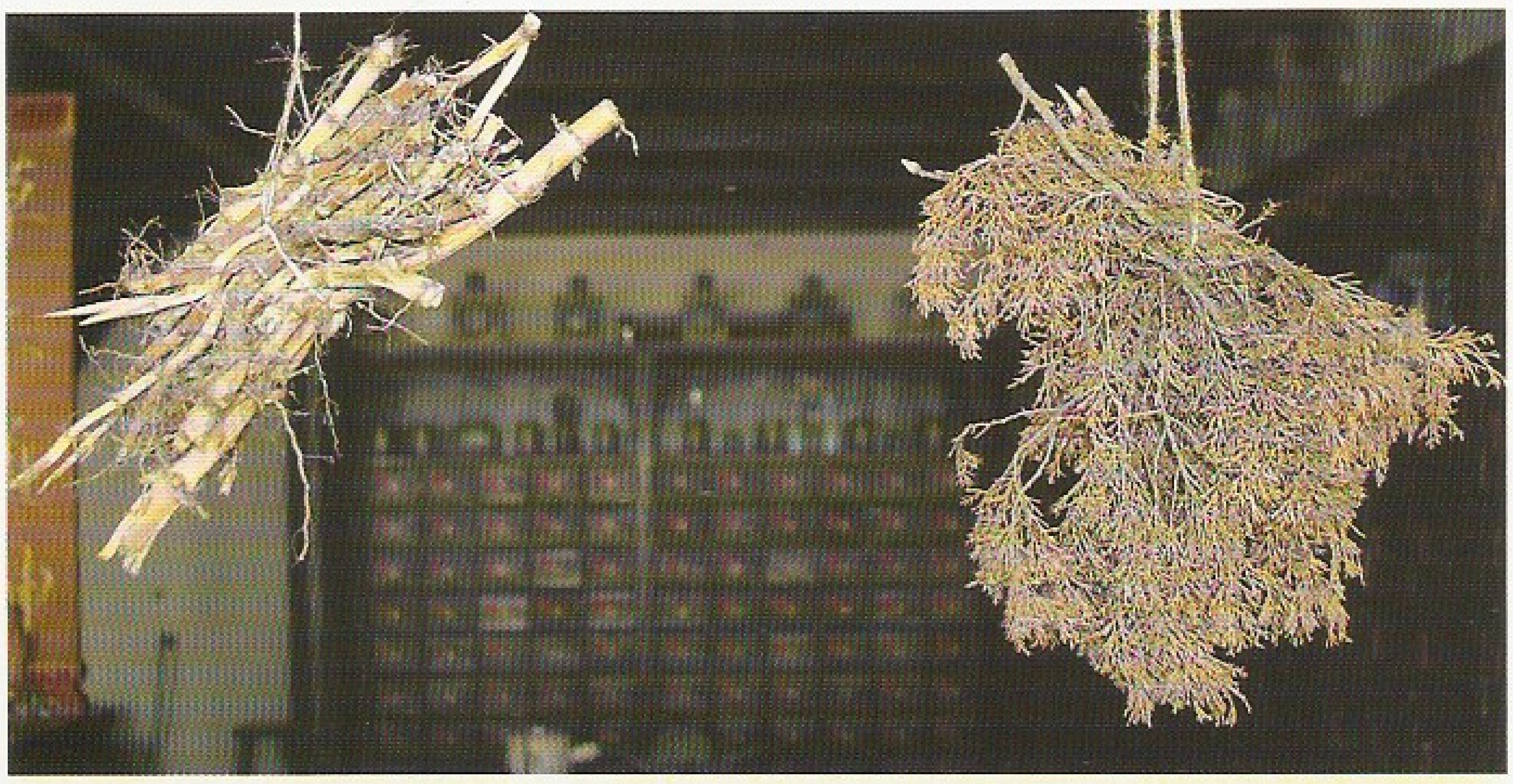

Meditsiin

Budistlik meditsiin sündis koos budismiga juba Indias. Budistlikust meditsiinist rääkides mõeldakse tänapäeval tavaliselt Tiibeti ravivõtete peale. Indiast VII sajandiks Tiibetisse jõudnud õpetused segunesid siin maausundi böniga, samuti Hiinast ja Pärsiast pärit teadmistega. Haigeid aidatakse sadade ravimtaimede, mineraalide ja loomade kehaosadest tehtud tablettide, salvide, puudrite, leotistega. Üks ravim võib sisaldada viiekümne aine segu. Lisaks soovitavad arstid mitmeid dieete ja käitumismuudatusi, vähemal määral ka massaaži ja akupunktuuri, kehaosade soojendamist erineva kuumusega.

Paljude Tiibeti kloostrite juures on ka *manpadatsan* ehk siis meditsiiniosakond, kus õpetatakse ja praktiseeritakse arstiteadust. Kindlasti võib seda teaduseks nimetada ja selle teaduse üheks nurgakiviks on keha ja vaimu ühtsena käsitlemine. Kolmeks vaimseks mürgiks peetakse ükskõiksust, iha ja vihkamist.

Üks põhilisi diagnoosimeetodeid Tiibeti budismi mõjualal põhineb inimese südamelöökide kuulamisel, samuti annavad arstile informatsiooni patsiendi silmad, keel ja eriti uriin. Haige enda arvamused oma tõvest ei ole eriti olulised. Kõige keerulisem ja täpsem on kindlasti pulsi katsumine kolme sõrmega mõlemalt randmelt. Iga sõrm annab arstile erinevat informatsiooni, pulsisageduse mõõtühik on doktori hingetõmme.

Bhutani laamad on kokku lugenud, et on olemas 424 erinevat haigust ning 360 vaimu ja deemonit, kes haigusi põhjustavad. Kõikide nende tõbede põhjustajatega võitlemiseks on olemas omaette ravimid ja rituaalid. Rituaalide sooritamiseks sobiva aja määrab tihti astroloog.

Meditsiini-Buddha ehk Bhaishajyaguru ehk tõlkes raviv õpetaja on eriti populaarne mitmete budistlike koolkondade juures Tiibetis, Hiinas, Kagu-Aasias ja Jaapanis. Tema spetsiifiliseks ülesandeks on anda pühendatutele vaimset arstiabi.

TP

RAHVAMEDITSIIN.
ZHEJIANG, HIINA. 2003. TP

SILMAHAIGUSI RAVIV BUDDHA
KULDSETE PRILLIDE TEMPLIS.
SHWEDAUNG, BIRMA. 2005. TP

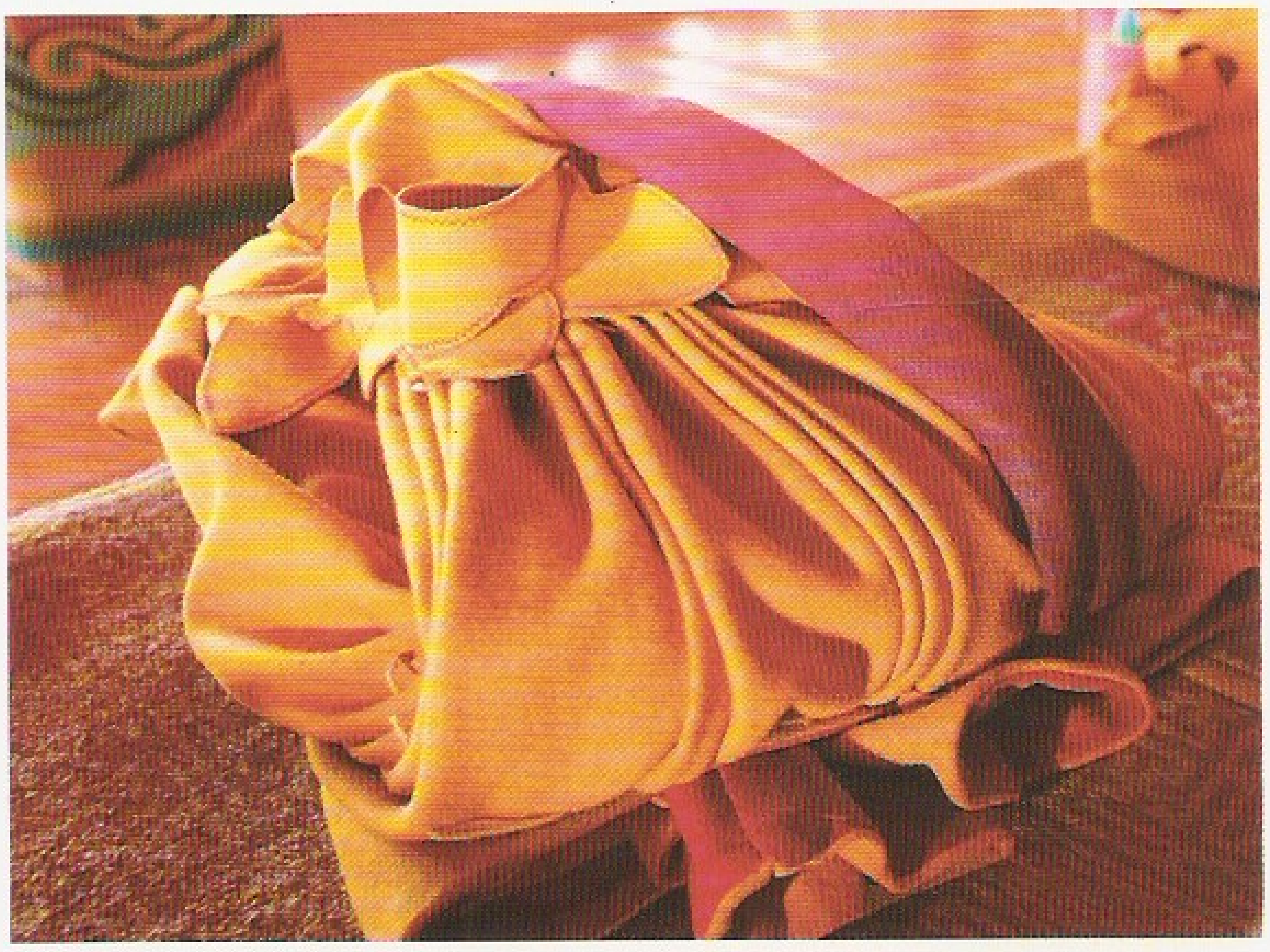

Riietus

Riietus on üks olulisemaid igapäevaseid märke, millega inimene demonstreerib oma mina, näitab, kelle hulka ta kuulub, ja isegi seda, mida ta mõtleb. Kuidagi ilmeksimatult tunneme budistlikud mungad riietuse järgi teiste seast ära. Olgugi et nende riided, eriti riiete värv, varieeruvad piirkonniti märkimisväärselt. Kagu-Aasias kannavad mungad oranži, helepruuni või kollast rüüd, Tiibetis kastanpruuni, Koreas ja paiguti Hiinas on munkade riided hallid, Tai mungakandidaatide riided on valged, Nepali nunnarüüd on lillakad, Birmas kas lillad või oranžid ning Jaapani mungad ja nunnad on riietatud musta.

Mõnel pool varieeruvad riided vastavalt pühendunu staatusele *sangha*'s. *Vajrayana* kõrgemate laamade riided ja mütsid, mida nad tähtsatel tseremooniatel kannavad, märgivad nende tseremooniate suursugusust ja osutavad eri koolkondadele. Mõnel pool kannavad mungad väljaspool kloostrit ka pealisrüüd. Mõnes kohas aga on paikse- ja rändmunga riided erinevad. Kagu-Aasia budistliku munga riided koosnevad ülemisest osast, alumisest osast ja pealisrüüst.

Enamasti on need riided ühetoonilised ja lihtsad, rõhutavad vennaskonna liikmete võrdsust ja eemaldumist isekast edevusest. Just sellist silmapaistmatut riietust, mis oli kokku lapitud annetuseks saadud riidetükkidest, olevat kandnud ka ajalooline Buddha.

Aga rahvariided, mida üleüldisest globaliseerumisest hoolimata mitmel pool veel kantakse, on säravad ja värviküllased. Nii on Bhutani meest raske ette kujutada ilma *gho*'ta, traditsioonilise kitlilaadse rahvariideta, ning tiibetlast ilma avalihõlmse *zhuba*'ta.

TP

MUNGARÜÜD.
MONGOOLIA. 2006. TP

LAPSED KLOOSTRIPIDUSTUSTE AJAL.
BHUTAN. 1998. PV

söök

Tiibeti kloostrite toidulaud on argipäevadel üsna lihtne. Hommikusööki pakutakse vahel eraldi toidukorrana, aga mõnes kloostris on see hommikuse templirituaali osa. Noored mungaõpilased serveerivad laamadele tekstide retsiteerimise vahel kausikestesse teed, mis on maitsestatud soola ja võiga. Tavaliselt pakutakse lisaks kas odrast valmistatud *tsampa*'t, mida segatakse teega, või pannkoogikujulisi leivakesi. Mõnikord kuuluvad asja juurde ka maiustused, mis kohalikud elanikud on annetuseks toonud. Söömine lõpetatud, võib rituaal jätkuda.

Siinkohal pean ütlema, et eurooplased, kes on harjunud jooma sidruni ja suhkruga Earl Greyd – võib-olla koguni konjakit alla rüübates –, ei suuda tavaliselt vaimustuda teest soola, jakivõi ning *tsampa*'ga. Sageli ei suudeta võõrustajate meeleheaks isegi ühte väikest kausitäit kõrist alla kallata. Tunnistan, et ka mina ei erinenud enamikest Lääne inimestest, kuni suhtusin sellesse kui teesse. Kord püüdsin aga endale sisendada, et tegemist on millegi puljongilaadsega, ning seesama jook maitses äkitselt päris hästi.

Kloostritoidu kvaliteet on väga erinev. Näiteks Phiyangis, kus toidusedeli koostas ülemlaama personaalne kokk, oli toit äärmiselt maitsev, mitmekesine ja kosutav. Samas olen ka peatunud ühes kloostrikoolis, kust pidin aeg-ajalt ette võtma mõnekilomeetrise rännaku tiibetlaste asulasse, et paar korda nädalaski korralikult kõhtu täita. Algul tekitasid need toiduretked isegi teatud süütunnet. Et kuidas siis nõnda – kui juba peatuda kloostris, siis küllap tuleks omaks võtta ka sealsed askeetlikud eluviisid. Süütunne vähenes, kui nägin, et ka paljud kloostrikooli mungad käisid tiibetlaste asunduses lisalõunat söömas ja šokolaadi ostmas.

Omaette probleem on taimetoitlus. On ju üldiselt teada, et budism järgib *ahimsa*'t ehk vägivallatuse printsiipi – elusolendite tapmist või muul viisil kahjustamist loetakse raskeimaks patuks. Lisaks pakub India loodus rikkalikke võimalusi vegetaarseks toitumiseks ning taimetoitlus on seal ammustest aegadest laialt levinud. Kuna mina ja samuti enamik mu rännukaaslasi pole lihasööjad, siis oleme sealses toidulauas end üsnagi koduselt tundnud. Seevastu Tiibetis, Mongoolias ja mujal karmide looduslike tingimustega aladel on aastasadade jooksul just liha ja piimatooted kujunenud põhitoiduaineteks. Sealseid toitumistraditsioone pole eriti muutnud ka budismi omaksvõtmine.

"Patimokkha" 227 kloostrikorra ettekirjutuse (*mahayana* koolkondades ning nunnade puhul veelgi enama) hulgas on kümmekond sellist, mis reguleerivad söömist ja sellega kaasnevat. Mungaseisusele oli kohane süüa vaid kord päevas, väljaarvatud haiguse, reisi või muul erakorralisel juhul. Range distsipliiniga kloostrites söödi reeglina hommikul, pärast keskpäeva vaid joodi. Ajaga on suhtumised "Vinaya" reeglitesse muutunud, väljaspool *theravada* koolkonda võime tänapäeval üksnes üliharva kohata munka, kes on loobunud õhtustest söögikordadest.

PV

TEE JAKIVÕI JA SOOLAGA.
LADAKH, INDIA. 1997. PV

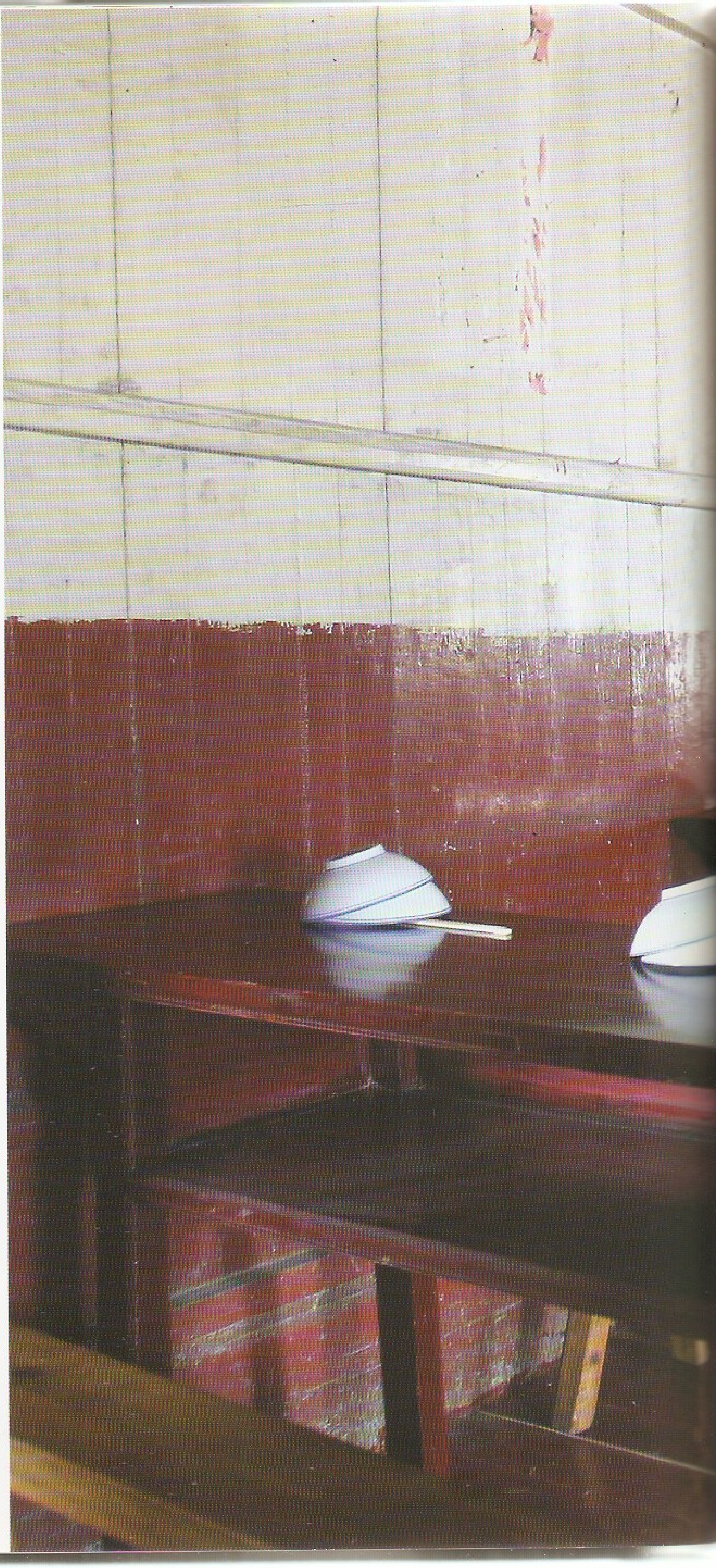

PIKAEALISUSE KLOOSTRI SÖÖKLA.
JIUHUA, ANHUI. HIINA. 2003. TP

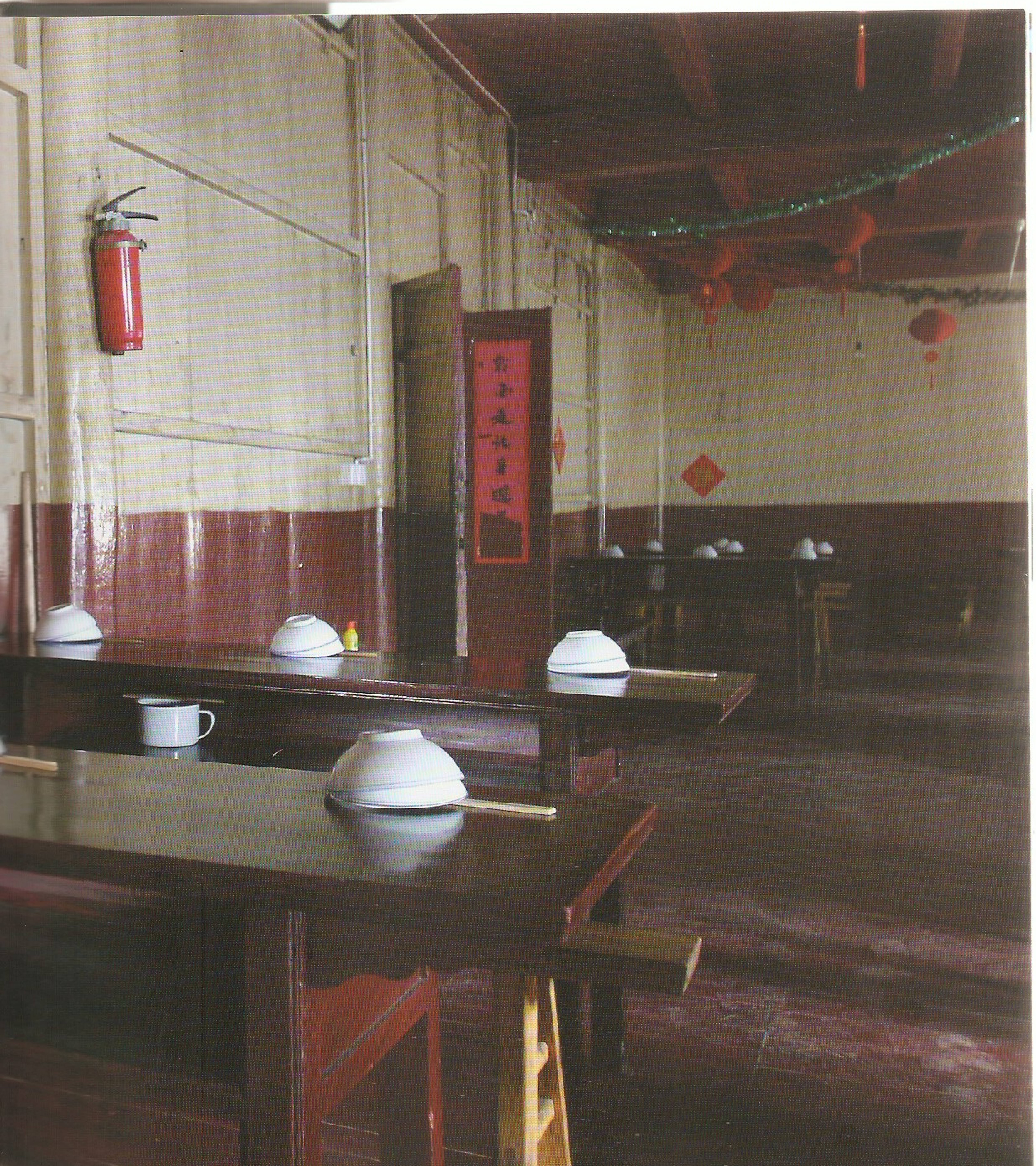

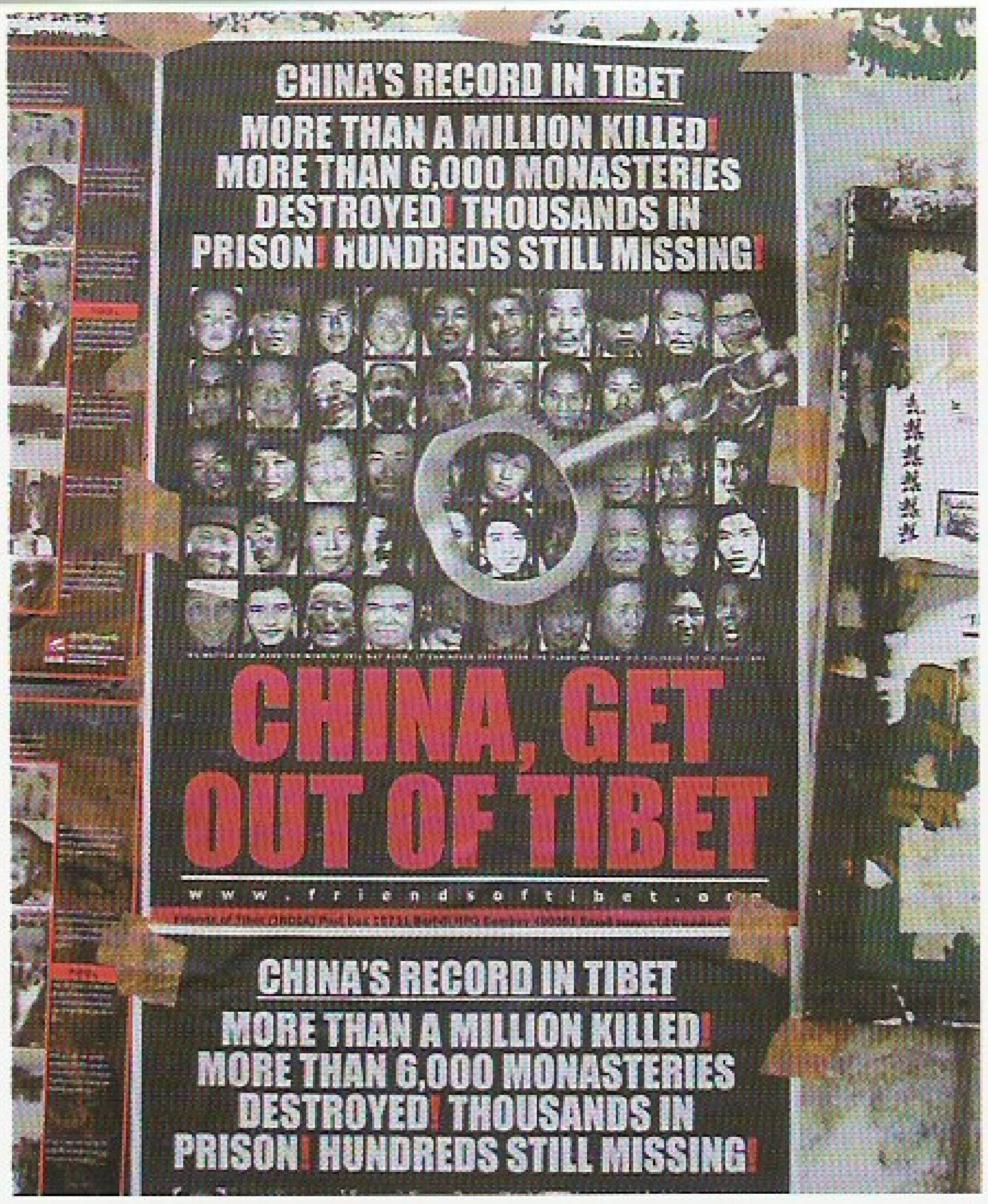

India

Kui me Tiiduga, raamatu teise autoriga, teemasid ja märksõnu jagasime, sattus India saatuse tahtel mulle. Mu rännuteed on küll korduvalt viinud paljudesse India osariikidesse ja mul on olnud võimalus peatuda mitmetes kloostrites selle suurriigi territooriumil, ometi ei taha kirjutamine enam kui 2500-aastasest India budismist paigast nihkuda. Lihtsam tundub olevat rääkida asjust, mille kohta on lugemust kõigest paari peatüki jagu.

Kuigi Indiat tavatsetakse pidada Buddha ja tema õpetuse kodumaaks, pole budism kunagi saanud sel maal valitsevaks religiooniks, vaatamata Ashoka, Kanishka ja mõnede teiste valitsejate soodsale suhtumisele. Tõsi küll, Nalanda kloosterülikool, kõigi aegade tähtsamaid budistliku hariduse ja filosoofia keskusi, rajati V sajandil ja hilisemasse aega jäid veel Dharmakirti, Chandrakirti ja Shantideva teosed, mis kuuluvad budistliku mõtlemise tippsaavutuste hulka, kuid tegelikult oli selleks ajaks juba alanud budismi allakäik Indias.

Mitte kvalitatiivne ega eetiline allakäik, aga pigem suutmatus leida ühist keelt Hindustani subkontinendi valdavalt harimatu elanikkonna enamusega. *Sangha* positsioon ühiskonnas liikus justkui omalaadse Kastaalia-maailma suunas ning kloosterkonna tegevus ei erinenud enam kuigivõrd isoleeritud intellektuaalide nn kaaspärlimängust. Lisaks kuulutas IX sajandil hinduistlik vaishnava sekt Buddha jumal Vishnu *avatara*'ks ehk inkarnatsiooniks. Sellega oli *Dharma*-õpetuse keskne figuur degradeeritud rohkearvulise jumalatepanteoni tavaliikmeks, ja mis veelgi tähtsam – avatud oli tee Buddha idee lahustumiseks laia kandepõhjaga hindu religioonis. Täiendava hoobi budismile Indias andis XII sajandi lõpul islami invasioon, eriti Delhi sultanaadi tekkimine. Veel mõnisada aastat suutsid vastu pidada üksikud budismi saarekesed Kashmiris, Tamilnadus ja Keralas.

Tänaseks päevaks, mil Tiibeti budismi levialad Ladakh ja Sikkim kuuluvad India riigi koosseisu ja mil on möödunud täpselt pool sajandit Bhimrao "Babasaheb" Ambedkari eestvedamisel toimunud Maharashtra puutumatute massilisest konverteerumisest, on budistide osakaal taas kordades kerkinud, olles umbes 0,7% ringis kogu maa elanikkonnast.

PV

PLAKAT DHARAMSALAS.
HIMACHAL PRADESH, INDIA. 2003. TP

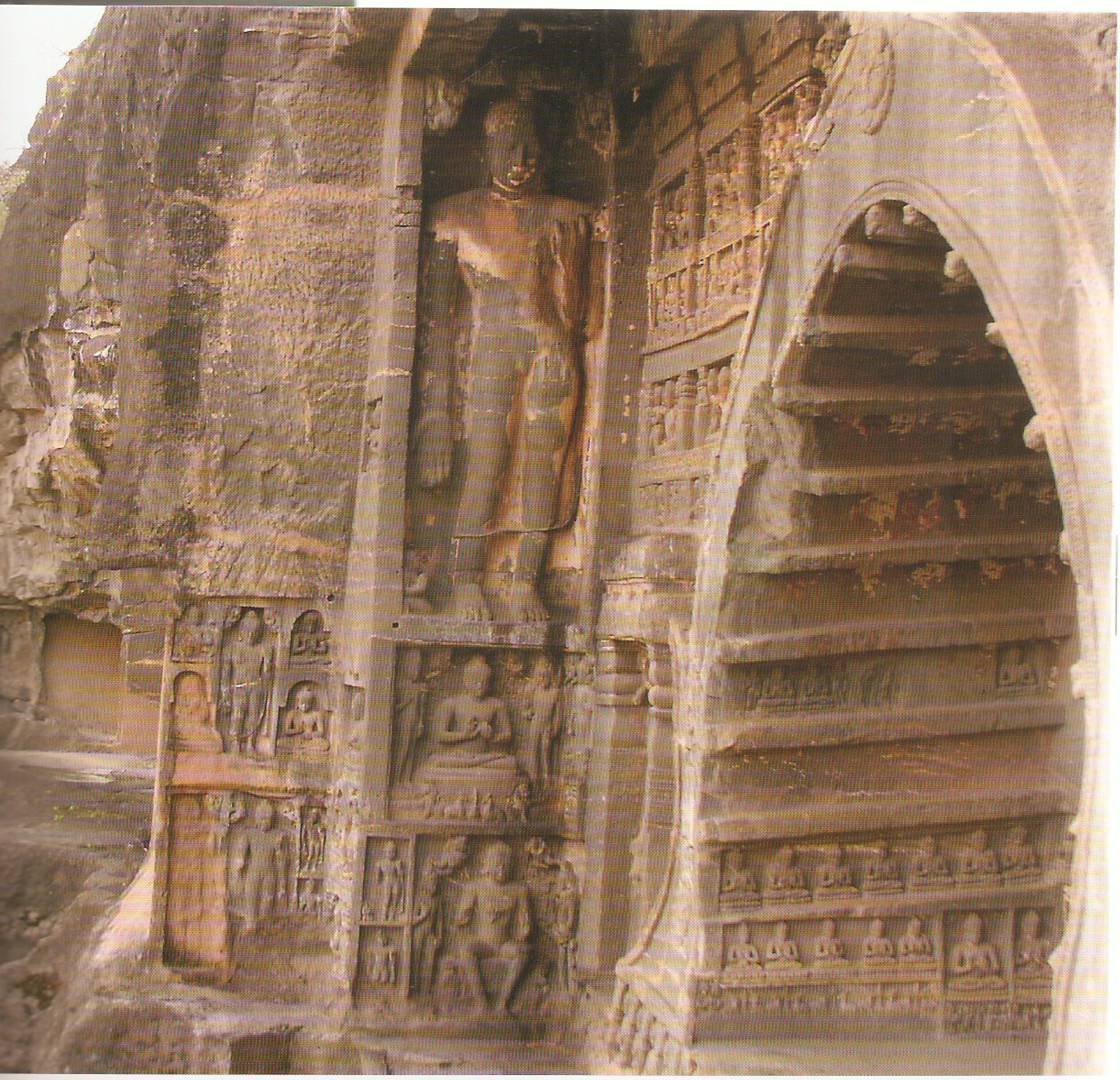

AJANTA KOOPAD.
MAHARASHTRA, INDIA. 2005. TP

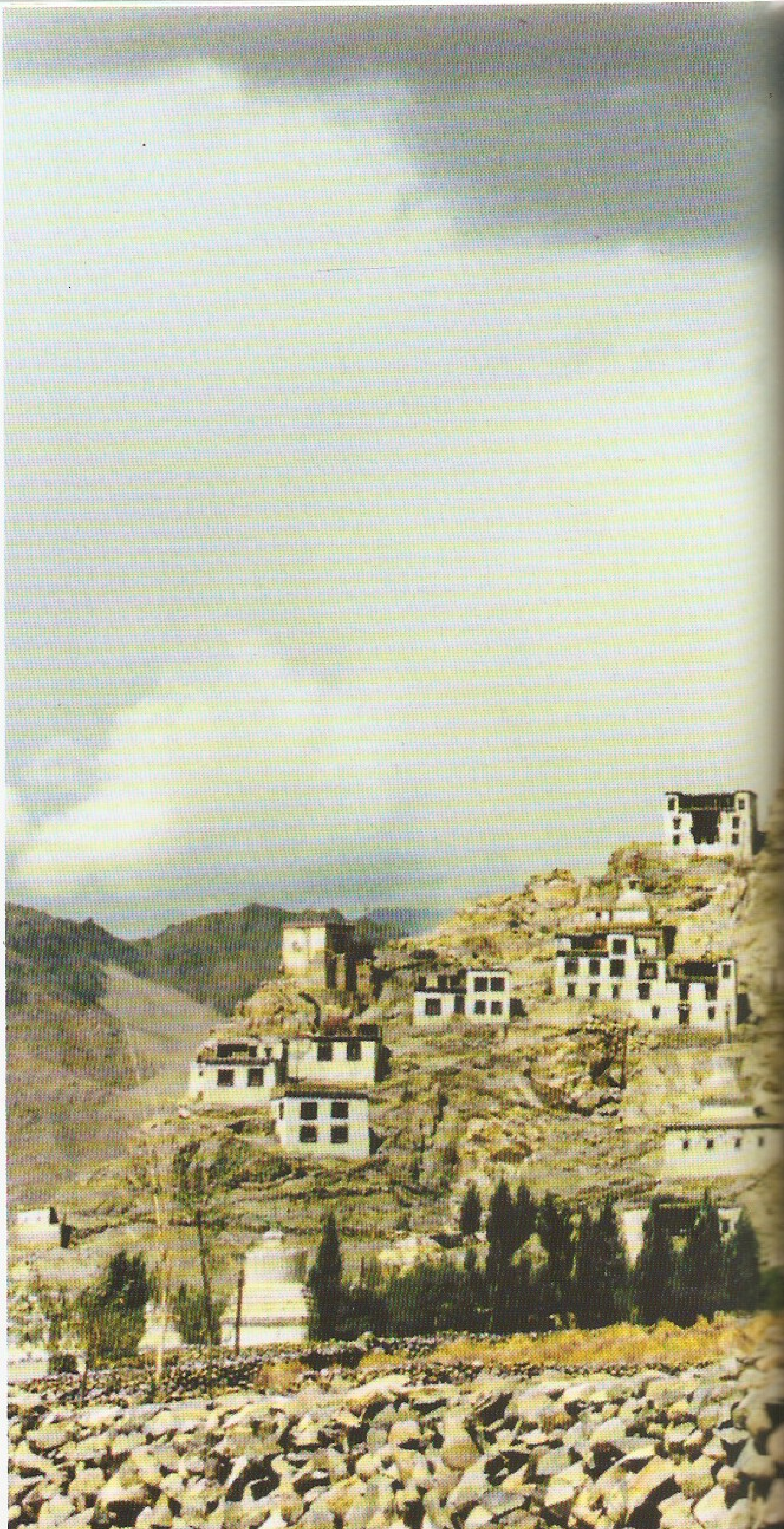

KLOOSTER.
LADAKH, INDIA. 1997. PV

Budism ja džainism

Ikka on hetki, kus sa pead häbenema oma rumalust. Peatusime Peetriga Indias Uttar Pradeshi provintsis ühe koobastempli ees. “Kuule, see ei olekski nagu budistlik tempel või ikka on”, kahtlesin mina. “See on džainistide tempel”, ütles Peeter ja vaatas mulle oma leebe pilguga ülalt alla.

Muistsest Indiast rääkides unustatakse tihti, et brahmanismi ja budismi kõrval oli seal kolmaski oluline religioosne õpetus – džainism. Ja džainism, ehkki ta ei ole kunagi oluliselt levinud väljapoole Indiat, pole kadunud tänini. Umbes 4 miljonit inimest nimetab end džainistiks.

Nii nagu budism, sündis ka džainism VI sajandil eKr soovist reformida brahmanismi. Vedad ja upanišadid olid ka džainismi oluliseks tõukejõuks. Uue õpetuse loojaks oli pühak ja askeet Vardhamana, kes sündis raadža pojana enam-vähem samas kandis kui Buddha, aga umbes 30 aastat varem. Kui budismi loojaks oli Gautama Buddha, siis Vardhamanat, kellest sai ringirändav askeet Mahavira Jina, peetakse viimaseks kahekümne neljast džainistlikust suurest teenäitajast või koolmekohtade rajajast *tirthankara*'st, kellele eelnesid eelmiste ajatsüklite teenäitajad.

Nii nagu hindud, usuvad ka džainausulised karmasse, samuti on *ahimsa* – vägivallatus – neile väga oluline eetiline kategooria. Hinduistide ja budistidega võrreldes võib džainiste aga lausa radikaalseteks vägivallatuteks pidada. *Ahimsa* on ülim usk, ülim seadus – *ahimsa parmo dharmah*. Kõik elusolendid peavad üksteist toetama, olema üksteisele sõbraks.

Erinevalt hindudest ei usu džainistid loomisakti. Erinevalt hindudest ja budistidest jagavad nad aja tsükliteks, universum on alguse ja lõputa.

Džainistlikud askeedid juhinduvad elus viiest põhiprintsiibist: mitte teha viga elusolendeile, rääkida ainult tõtt, võtta vaid seda, mida neile pakutakse, elada karskelt ja vabastada end maiste asjade koormast. Neist põhimõtetest lähtuvalt on džainistid ranged vegetaarlased, isegi mõnedel taimedel arvatakse olevat hing ja parem oleks neid mitte süüa. Äärmuslike sektide (nt *digambara*) liikmed on loobunud riietest ning pühivad luuakesega teed oma jalge ees, et mitte tappa ühtegi putukat.

Džainistide ülimaks eesmärgiks on *moksha* ehk vabanemine. Elusolendeist on sinna võimelised jõudma vaid inimesed. Õndsusesse jõudmine saabub pärast mitmeid elusid, pärast distsipliini ja askeesi – siis, kui hing on vabastatud individuaalsusest ning ihadest ja karma on puhastunud.

Kui džainistlikud koobastemplid võivad ehk meenutada budistlikke templeid, siis paljude džainistlike kaasaegsete pühakodade puhul, näiteks Khajurahos, on võõral pilgul üsna raske neid hinduistlikest templitest eristada. Selleks et aru saada, mis eristab hindut ja džainisti, budisti ja taoisti, tuleb harjutada silma ja meelt. Tegelikult on nad sama erinevad nagu eestlane ja jaapanlane.

TP

DŽAINISTLIKUD SKULPTUURID — TIRTHANKARAD.
GWALIOR, MADHYA PRADESH, INDIA. 2003. TP

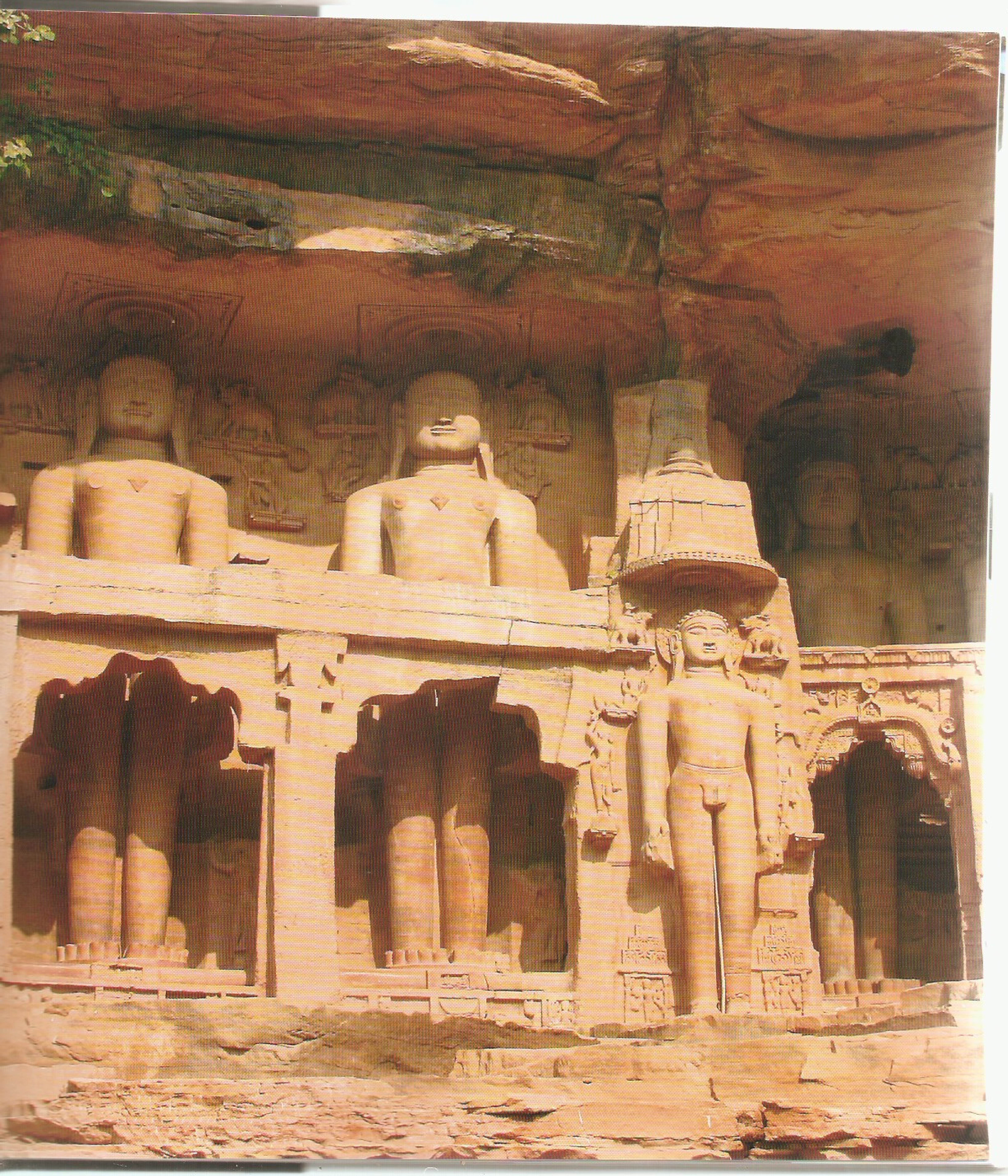

DŽAINISTLIK TEMPEL BANGALORES.
KARNATAKA, INDIA. 2005. TP

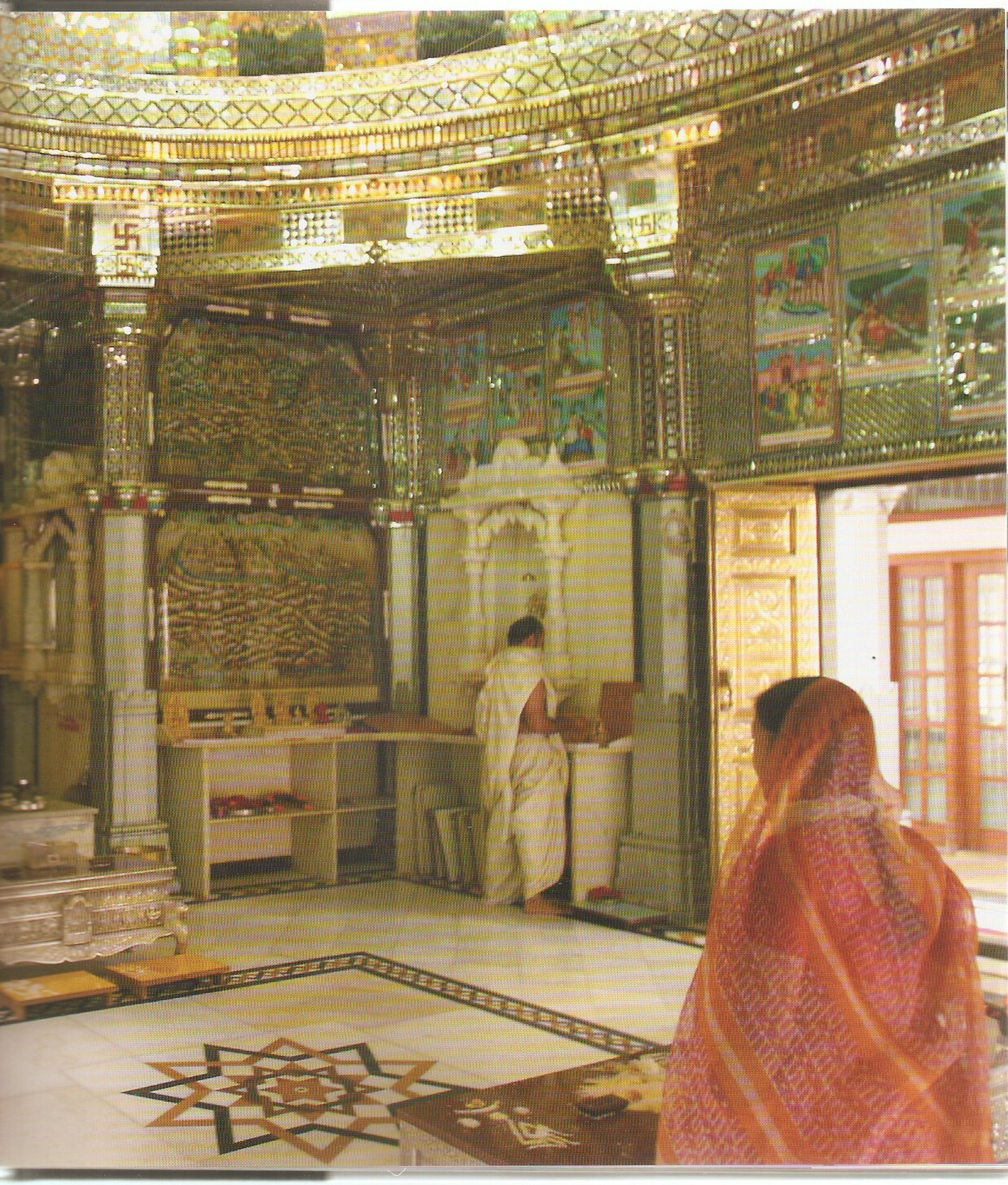

Nepal

Nepali pealinnas Kathmandus ei saa keegi mööda vaadata iidsest Swayambunathi stuupast, mis linna kohal kõrgub. Ja stuupa tipust vaatavad otse sinu poole Buddha kõikenägevad silmad. Jälgivad sind, kui sa liigud linnas, kutsuvad sind astuma 300 trepiastet üles enda juurde.

Nepali põnevus on tema piiripealsuses. Ta asub Himaalaja mägede ja India lausiku subkontinendi piiril, tiibeti-birma ja indoeuroopa keeleala piiril, ürgse loodusliku rahu ja XX sajandi sõjaka mauismi piiril, hinduismi ja budismi piiril. Seda piiripealsust on füüsiliselt ehk kõige võimsam tajuda siis, kui sõita auto või bussiga Tiibetist mööda nn Sõpruse maanteed Nepali ja laskuda mööda mudavoogudest ja maalihetest peaaegu olematuks uhutud teed Tiibeti karmilt platoolt Kathmandu rohelisse orgu.

Esiteks aga on Nepali aladelt – tänaseks hääbunud Shakya kuningriigist – pärit Gautama Siddhartha, kellest hiljem sai Buddha ehk virgunu. Nepal on täis tema jalajälgi, ehkki ta veetis enamiku elust, reisides praeguses Indias. Need jalajäljed muutis esimesena nähtavaiks ja väärikaiks Magadha impeeriumi valitseja Ashoka Indiast, kes III sajandil eKr Nepali külastas. Paarisaja aasta pärast taastas hinduism oma juhtrolli Nepalis, ent mõlemad usundid jäid ses paljude rahvastega asustatud piirkonnas edasi elama. Valdavaks usundiks on praegugi hinduism, budiste on täna eelkõige thakalide, tamangide, šerpade ja tiibetlaste hulgas.

Nepali piiripealsus, tantrism ja see, et see kõik kokku moodustab suure harmoonia, on kindlasti põhjuseks, miks kuuekümnendate lõpul saabus siia tsivilisatsiooni eest põgenevaid lillelapsi ja miks Nepal on tänagi, hoolimata sisepoliitilisest keerukusest, üks vabameelsete igavikusõprade lemmikpaiku.

TP

SWAYAMBHUNATHI STUUPA.
KATHMANDU, NEPAL. 2003. TP

STUUPAD.
SRI LANKA. 2002. PV

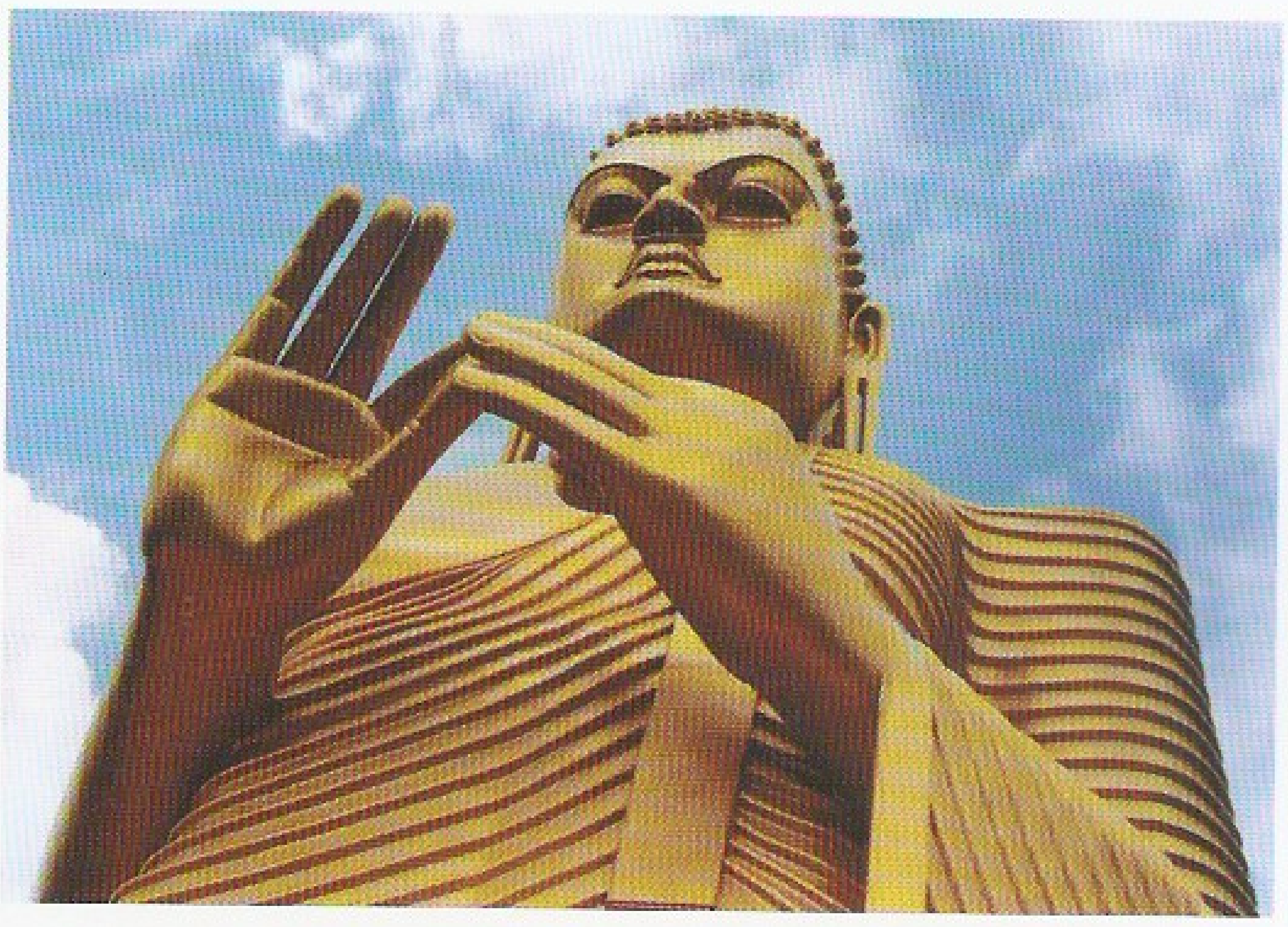

Sri Lanka

Singali mungad näitasid uhkusega Sri Lankal paiku, kus Shakyamuni olevat viibinud ja jutlustanud. Suur Buddha külastanud saart koguni kolmel korral, selle tõestusena on ühel mäel säilinud koguni tema jalajälg.

Hulga tõepärasem on lugu, mis kirjeldab budismi jõudmist Sri Lankale III sajandi keskel eKr. Tollane Mauryate dünastia valitseja Ashoka ja auväärne munk Moggaliputta Tissa kutsusid *Dharma* ja *sangha* puhastamise eesmärgil Magadha pealinnas Pataliputras kokku budistide III konsiiliumi, mille raames töötas üheksa kuu jooksul tuhat munka. Formuleeriti kanoonilised tekstid, lisati filosoofilised kommentaarid ning pandi sellega alus "Tripitakale". Seks ajaks budismi omaksvõtnud kuningas Ashoka saatis misjonärid kõigisse ilmakaartesse kuulutama seda imepärast õpetust, kusjuures Lankale asusid teele valitseja enda lapsed – poeg Mahendra (Paali kaanonis Mahinda) ja tütar Sanghamitra (Sanghamitta).

Just Sri Lanka on paik, kus säilis seni teadaolevalt vanim budistlike kanooniliste tekstide kogu, arvatavasti umbes aastal 80 eKr kirja pandud paalikeelne "Tipitaka". Osalt seetõttu, osalt muudel ajaloolistel põhjustel kujunes Lankast *theravadą* kui kõige algsema ja autentsema suuna tähtsaim keskus kogu budistliku maailma jaoks. Ja samal ajal hakkas kohalike singalite hulgas budism omandama uusi värvinguid, sulatades endasse elemente saareriigi budismieelsetest usunditest ja hindu mütoloogiast. Nõnda kujunes singali-budistlik (lubatagu siinkohal kasutada sellist veidravõitu väljendit) panteon, mille hierarhia tipus oli Buddha Shakyamuni, järgnesid jumalad, vaimud ja saatanlikud olendid. Hoolimata usust negatiivsete jõudude olemasolusse ja singalite sõjajumala Skanda seotusest panteoniga, on Sri Lanka budismi rahuarmastav iseloom siiski silmatorkav. Seda nii doktriinsel kui välisel tasandil. Templites ja altaritel võime näha peamiselt Buddha skulptuure, puuduvad relvad, noad ja hirmu sisendavad raevukad jumalused.

PV

DHARMA-BATTA MUDRA.
SRI LANKA. 2002. PV

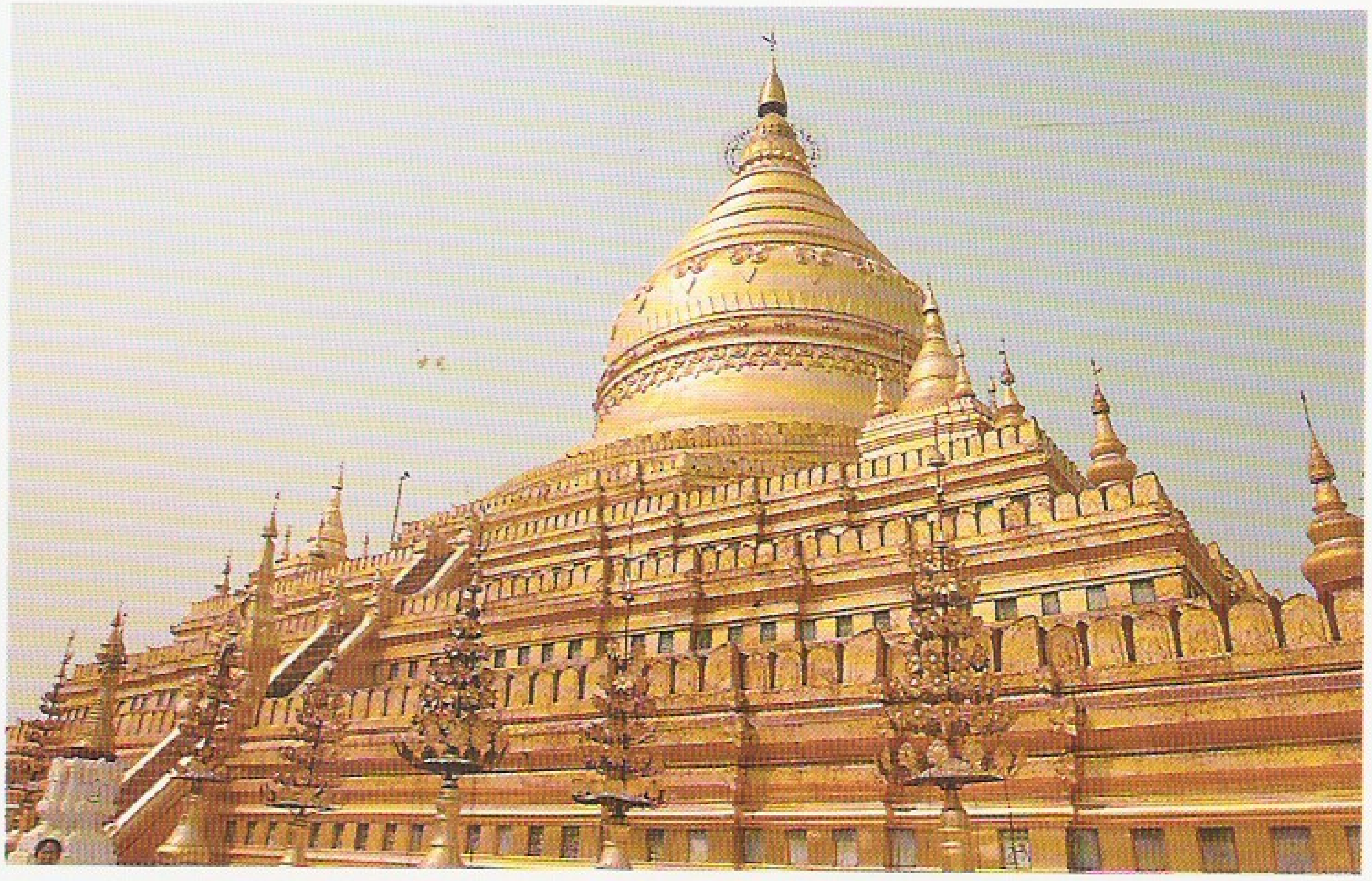

Birma

Millal hakkas budism levima Birma (Myanmari) territooriumil? On peaaegu võimatu nimetada mingit kindlat aastaarvu, konkreetset kuud või päeva. Legendi järgi saabunud esimesed Buddha õpetuse pooldajad Rangooni (Yangon) enam kui kaks ja pool tuhat aastat tagasi ning rajanud Shwedagoni stuupa oma esialgsel kujul. Vettpidavamad tõendid on olemas selle kohta, et meie ajaarvamise esimestel sajanditel hakkas tollasesse Pyu riiki levima india kultuuri mõju ning sellega koos ka budism.

Järgmise lainena tuleks nimetada VII sajandit, mil elavnes India kolonistide sisseränne. Edasi, Bagani riigi valitseja Anawratha vallutas monide pealinna Thatoni, võttis suurel määral üle monide kultuuri ning kuulutas 1057. aastal *theravada* budismi ametlikult riigiusuks. Ka täna on valitsevaks Buddha õpetus oma vanemal, *theravada* kujul, *mahayana*'t järgivad üksnes Myanmaris elavad hiinlased ja mõned maa põhjaosa asustavad etnilised grupid.

Birma budistide uskumuse kohaselt olevat juba Buddha Shakyamuni öelnud, et just Mandalay saab kunagi *Dharma*-õpetuse üleilmaliseks keskuseks. Ja XIX sajandi teisel poolel toimus Mandalays viies rahvusvaheline budistide konsiilium. 2400 munga ja budoloogi osavõtul võrreldi kanoonilise pühakirja "Tipitaka" (paali k "kolm korvi") erinevaid tekste ning tõlkeid. Mandalay kirikukogu järel raiuti need paalikeelsed pühad tekstid 729 kiviplaadile ning iga plaat paigutati spetsiaalselt selleks ehitatud miniatuursesse templisse. Kõik see kokku moodustab Kuthodow' templikompleksi.

PV

SHWEZIGONI TEMPEL.
BAGAN, BIRMA. 2005. TP

KOOLITUND KLOOSTRIS.
BIRMA. 2005. TP

shwedagon

Singuttara mäel asuv Shwedagon on Birma tuhandete stuupade seas vaieldamatult kuulsaim. Shwedagonil on birmalaste jaoks umbes samasugune tähendus nagu Eiffeli tornil prantslastele või Taj Mahalil indialastele. Singuttara mäge peeti pühaks paigaks juba ammu enne stuupa rajamist. Väidetavalt on sinna maetud ka kolme eelmise Buddha maised jäänused.

Legend pajatab: ligi viis tuhat aastat oli möödunud eelmise Buddha viibimisest maa peal ja Singuttara mägi oli juba minetamas oma pühadust. Mäge oli tarvis taas õnnistada järjekordse, seega juba neljanda Buddhaga seotud reliikviate abil. Seepärast veetnud kuningas Okkalapa suure osa ajast mäetipus mediteerides ja palvetades. Tema palved kandnud vilja, aset leidsid mitmed imepärased sündmused, nende hulgas Buddha kaheksa juuksekarva sattumine Singuttara mäele. Seks puhuks rajatud mäetippu hõbedast, tinast, vasest, rauast, marmorist ja kullast umbes 20-meetrine stuupa, millesse on paigutatud hinnaline reliikvia.

Varaseimad usaldusväärsed kirjalikud ülestähendused Shwedagoni kohta pärinevad alles XIV sajandi lõpust, kuningas Byinnya U paleekroonikast. Selles on öeldud, et Byinnya U lasi Dagoni-nimelise kaluriküla lähedale ehitada *shwe*. Birma keeles on sõnal *shwe* kahesugune tähendus: esiteks "kullast valmistatud" ja teiseks "suurepärane". Ajavahemikus 1455–1462 korraldas kuninganna Shinsawbu ulatuslikud ümberehitustööd. Rajati kapitaalne platvorm, lisati kõrgust, ehitis ümbritseti müüriga. Aeg-ajalt kahjustasid stuupat maavärinad, XVII sajandil koguni kaheksal korral.

Oma tänapäevase kõrguse – platvormilt mõõdetuna 99,5 meetrit – saavutas stuupa aastal 1774, mil kuningas Hsinyushin korraldas järjekordse, silmatorkavalt suurejoonelise ning kallihinnalise ümberehituse. Stuupa kaeti ehtsast kullast plaatidega. Kuigi stuupa tipp jääb juba sellisesse kõrgusesse, kus inimsilm vaevu midagi eristada suudab, paigutati sinna tuhandeid teemante, rubiine, safiire ja muid vääriskive, lisaks tohutul hulgal kullast kellukesi ning kõige tippu 76-karaadine teemant. Peastuupa ümber rajati hulk miniatuurseid stuupasid, templeid ja altareid. Lisaks budistlikele kultusesemetele leidub neis *nat*'ideks kutsutavate vaimude ja muude imetegijate kujutisi, soovetäitev kivi ja kõikvõimalikku budismieelse rahvausundiga seotud atribuutikat.

PV

SHWEDAGONI SUUR PAGOOD.
RANGOON, BIRMA. 2005. TP

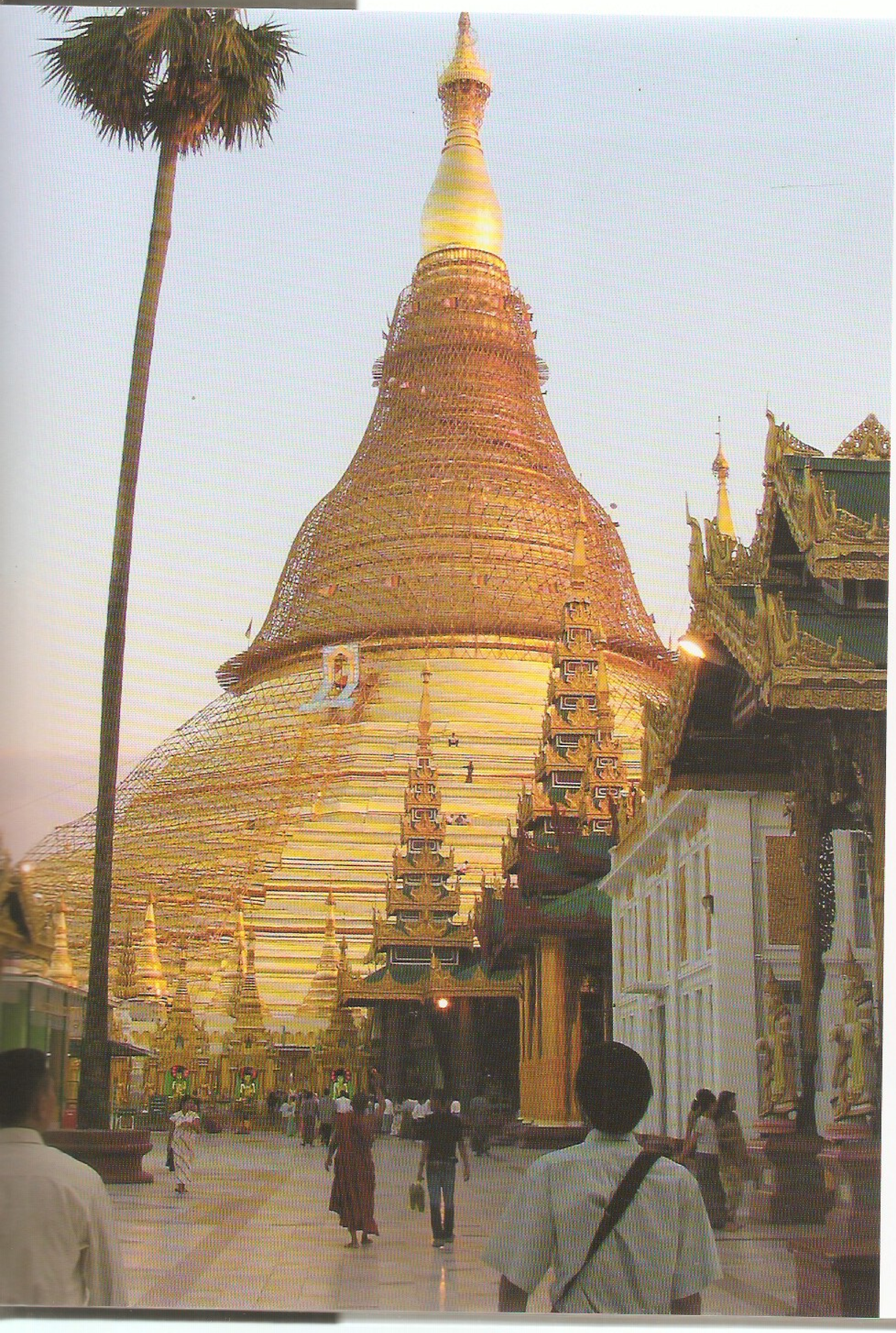

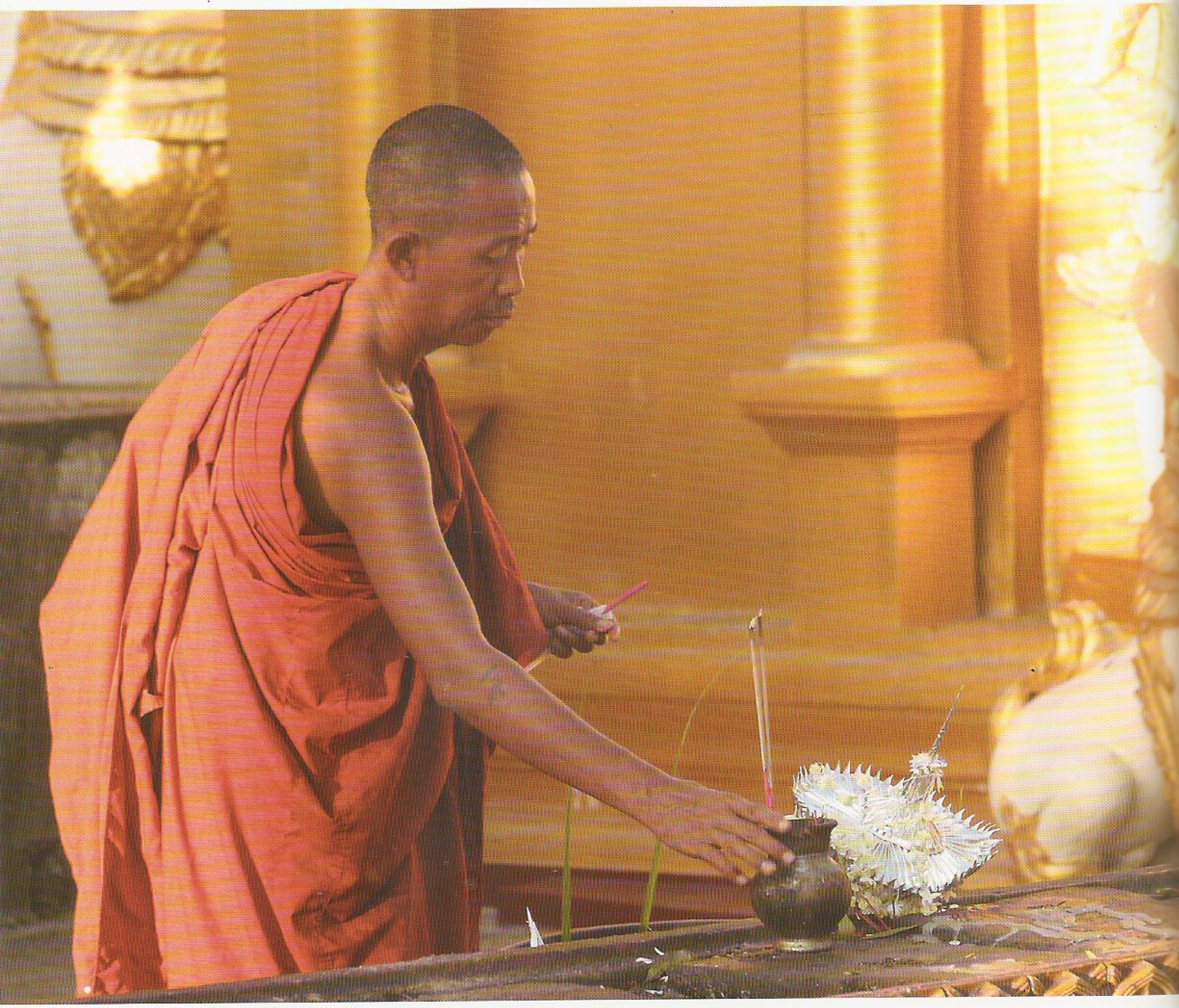

MUNK
SHWEDAGONI STUUPA JUURES.
RANGOON, BIRMA. 2005. TP

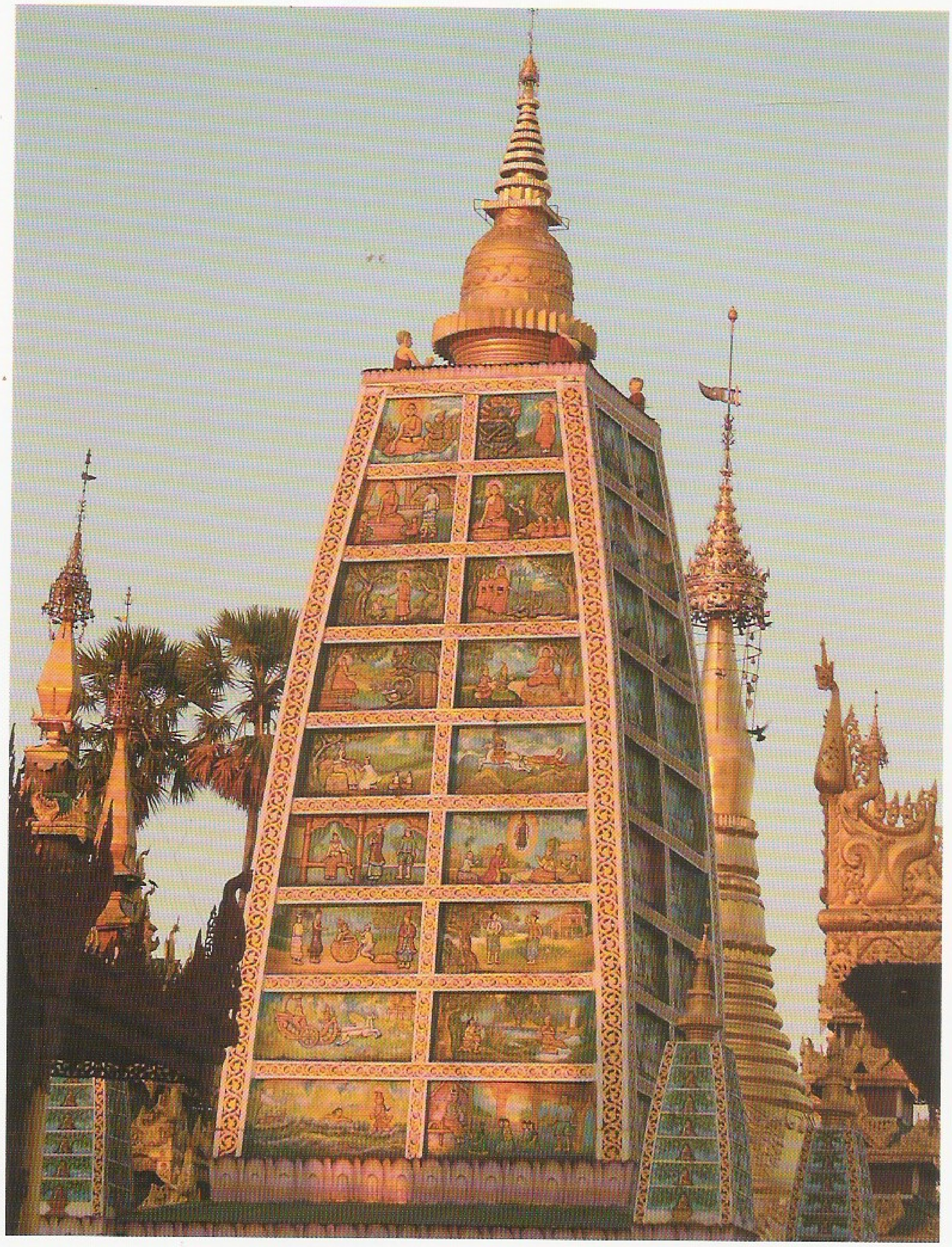

MAHABODHI PAGOOD
SHWEDAGONI KOMPLEKSIS.
RANGOON, BIRMA. 2005. TP

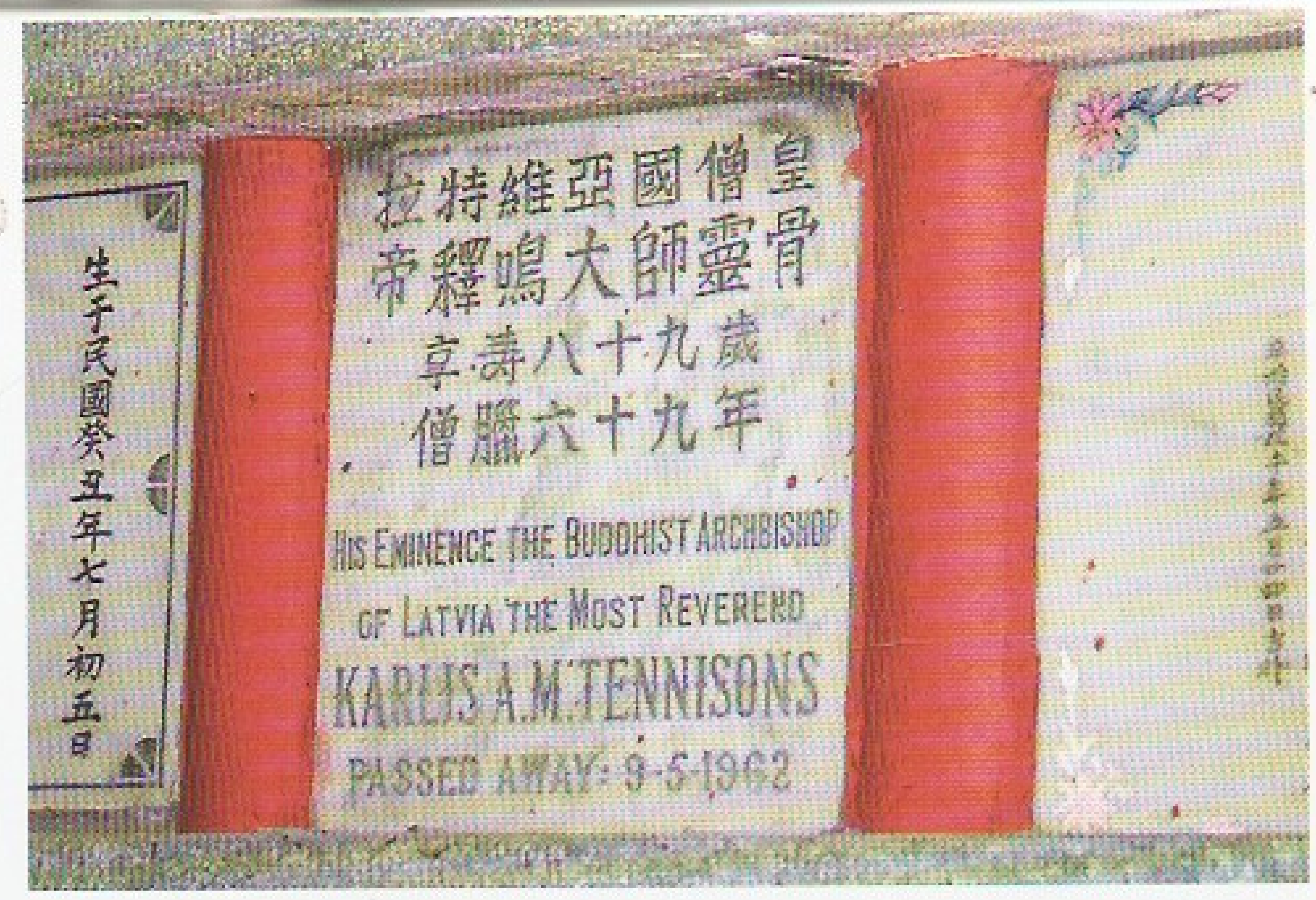

vend vahindra ja Ashin Ananda

On märkimisväärne, et Shwedagoni stuupa vahetus läheduses leidsid endale aastakümneteks peatuspaiga kaks Maarjamaalt pärit munka: vend Vahindra, kes ehk enam tuntud Paljasjalgse Tõnissonina, ja Ashin Ananda, kodanikunimega Friedrich V. Lustig. Nad jõudsid Birma tollasesse pealinna Rangooni pärast pikaleveninud eksirännakuid 1949. aastal. Baltimaade budausu "peapiiskopi" ja tema ustava järgija esimeseks peatuspaigaks sai Zeyatheingi klooster, hiljem asusid nad elama Shwedagoni kõrval asuvasse kloostrisse.

Jõudumööda avaldasid pika habemega veidravõitu Eestimaa mungad artikleid kohalikes budismialastes väljaannetes ning ajaga saavutasid nad birmalaste hulgas auväärsete pühameeste staatuse. Elu viimastel aastatel pühendus vend Vahindra oma õpilase abiga jäägitult budismi ajaloole ja pühakirjale. Tema sihiks oli anda välja mahukas teos "Budismi katekismus", mis küll tervikuna pole seni ilmunud.

Äkitselt halvenes "peapiiskopi" tervislik seisund ja 1962. aasta maikuus saabus aeg siit ilmast lahkuda. Surma järel leidis aset miski, mis üllatas paljusid ja aitas ilmselt kaasa tema pühakuks kuulutamisele. Hoolimata pealinnas valitsenud erakordsest palavusest, püsis tema surnukeha mõnda aega värskena. Sellele nähtusele püüti leida nii materialistlikke kui ka üleloomulikke seletusi. Mõned päevad hiljem tuhastati surnukeha pidulikult ning tuhk paigutati seks otstarbeks ehitatud mausoleum-pagoodi, mis paikneb Kwan Yin Shani kloostri territooriumil.

Pärast oma mentori surma hakkas Ashin Ananda enam luuletama ning birma luulet inglise keelde tõlkima. Nii nägidki ilmavalgust kogumikud "Burmese Classical Poems", "A Climpse of Contemporary Burmese Poetry" ja "Burmese Poems through the Ages". 1968. aastal Californias peetud luulefestivalil omistati Friedrich Lustigile *Lilac Laureate* tiitel panuse eest budistlikku poeesiasse.

Riigi keerulisest sisepoliitilisest olukorrast tingitud stress, kestev hirm võimaliku arreteerimise ees ning soliidne iga ei jätnud mõju avaldamata Ashin Ananda tervisele. Selgus, et juba mõnda aega oli ta põdenud tuberkuloosi ja suhkrutõbe. 1989. aasta aprillis heitis Friedrich V. Lustig budamunkade hospitalis hinge. Tema surnukeha kremeeriti vastavalt budistlikule tavale ning tuhk maeti väikesesse pagoodi kloostri territooriumile, kuhu 27 aastat varem olid sängitatud tema õpetaja, pühak Vahindra maised jäänused.

Oli möödunud üheksa aastat Ashin Ananda surmast. Sõitsime parajasti taksoga lennuväljalt Rangooni kesklinna poole. Uudishimulik autojuht tundis muuhulgas huvi, kust kandist tema kliendid pärit on. Vastasin, et Eestist. "Kas sealtsamast, kust see kuulus Friedrich Lustigki?" kõlas täpsustav küsimus.

PV

KARLIS TENNISSONSI EHK KARL TÕNISSONI HAUD HIINA TEMPLIS RANGOONIS.
BIRMA. 2005. TP

LUSTIGI PILT JA SHWEDAGONI ÜLEMMUNK.
RANGOON, BIRMA. 2005. TP

Tai

Naeratuste maa on kindlasti naerev paljus tänu budismile. Tais tundub, et budism on kõige lõbusam, kõige vabastavam ja kõige vabameelsem usk maailmas. Üle 60 miljoni tailase ehk 95% elanikest peab end budistiks. Mungaks on ordineeritud mõistagi ka Tai kuningas. Tais on kokku ligi 30 000 budistlikku kloostrit ja üle 300 000 munga-nunna.

Üks lõbusamaid pidustusi Taimaal on *songkran* ehk uusaastapidu. Samalaadset pidu peetakse ka Sri Lankal (kust budism Sukhothai kuningriigi aegadel Taisse jõudiski), Birmas, Laoses, Kambodžas, Yunnani provintsis Hiinas. Tais toimub see alati aprillikuu keskel, Sri Lankal on elus vana traditsioon, et uue aasta alguse määravad astroloogid. Nende kolme päeva jooksul käivad inimesed kindlasti korra *wat*'is ehk templis palvetamas ning munkadele toitu viimas. Ka on siis kombeks templites veega Buddha kujusid pesta, sest see toob uueks aastaks head õnne.

Aga veelgi rohkem näikse tänapäeval õnne toovat see, kui *songkran*'i ajal inimesed üksteist vana templikombe kohaselt jahuga määrivad või veega pritsivad. Kui mungad teevad seda austuse ja õnne žesti paari piisa veega, siin *songkran* ongi tegelikult üks suur veepidu või veesõda, kus usuline pool aastatega üha enam tahaplaanile jääb. Kõige suurem vee raiskamine toimub sel kuiva ja kuuma aastaaja lõpul Põhja-Tais asuvas Chiang Mai linnakeses. Vett ammutatakse üksteisele kaela kallamiseks vanalinna ümbritsevast kanalist, mööda linna sõidavad autod, mille kastis on kahesajaliitrised jääkülma veega tünnid, kust veepüstolite ja -pumpadega vett laiali pritsitakse, kastmisvoolikud on ühendatud otse linna veevärgiga.

TP

SONGKRAN.
CHIANG MAI, TAI. 2005. TP

WAT PHO STUUPAD.
BANGKOK, TAI. 2005. TP

Kambodža

Niivõrd kui budism enne IX sajandit Kambodžasse jõudis, oli tegu *hinayana* budismiga. Sealt edasi kuni XIII sajandini levis praeguse Kambodža alal *mahayana*. Siis toodi aga Tai kaudu koos paali keelega sisse Sri Lankalt pärit *hinayana*. Noil algaegadel püsis budism ses piirkonnas vaheldumisi ja paralleelselt koos hinduismiga. Kaks ilusat ja üllast usku, ometi võid sa juttu Kambodžast alustada budismi või uhkete templite või graatsiliste tantsudega, kuid varem või hiljem jõuad ikkagi lähiajaloo sünkmustade aastateni.

Kambodža puhul ei pane mind imestama mitte niivõrd see, millised koletused toimusid *Khmer Ruge*'i valitsemise ajal 1975–1979, vaid see, mis on inimeste teadvuses toimunud pärast demokraatia taastamist. Hiina kommunistide poolt toetatud punased khmerid tapsid enamiku budistlikest munkadest ja peaaegu kõik enam kui 3000-st templist hävitati. Arvatakse, et kokku hukkus üle 20% riigi elanikest. Aga pärast demokraatia taastamist ja seda, kui budismist sai taas riigiusund, püütakse kõik see ära unustada. Jah, Surmaväljadele ja tapmistehasesse S-21 on rajatud muuseumid, ent mitte keegi tollastest poliitjuhtidest pole vaatamata rahvusvaheliste organisatsioonide survele pidanud kohtus oma tegude eest vastust andma. Enamik võtmetegijaist on vahepealsetel aastatel ka rahulikult surra jõudnud. On see budistlik andestamisviis? On see psühholoogiline enesekaitse?

2006. aastal linastus dokumentaalfilm "Wanting to see the Truth", kus kirjeldatakse genotsiidi, nälga, töölaagreid, kogu inimvihkajalikku olukorda, mis Pol Pothi (1928–1998), "venna number üks" ajal riigis valitses. Masendav vaadata ja kuulata, kuidas inimesi tapeti, piinati, sunniti kodudest lahkuma; kuidas kogu elu tööst kuni seksini oli suure venna järelvalve all palju võikamalt, kui Orwell seda kunagi ette oskas kujutada.

Veelgi masendavam oli aga sellest filmist vaadata ja kuulata tänaste noorte kambodžalaste arvamust, et nad ei usu neid jutte õudustest, mis olevat justkui 30 aastat tagasi nende ilusal maal toimunud. Mõistagi on koolitundides mugavam rääkida sellest, kuidas kauged esivanemad Angkori aegadel valitsesid hiiglaslikke alasid Mekongi jõe ümber, kui sellest, et naabrimees tappis üsna hiljuti kirve ja riisilõikamise sirbiga süütuid inimesi.

Ajuti tundub, et mitteriiklikel annetustel põhinev ja tasuta jagatav khmerikeelne ajakiri "Tõde otsides" (ajakirjal on ka väikesetiraažiline ingliskeelne versioon) on ainuke institutsioon, kes tahab, et noored kambodžalased teaks, et Phnom Penhi kuningapalee katused pole mitte alati kuldselt säranud.

TP

VANGLA S-21.
PHNOM PENH, KAMBODŽA. 2003. TP

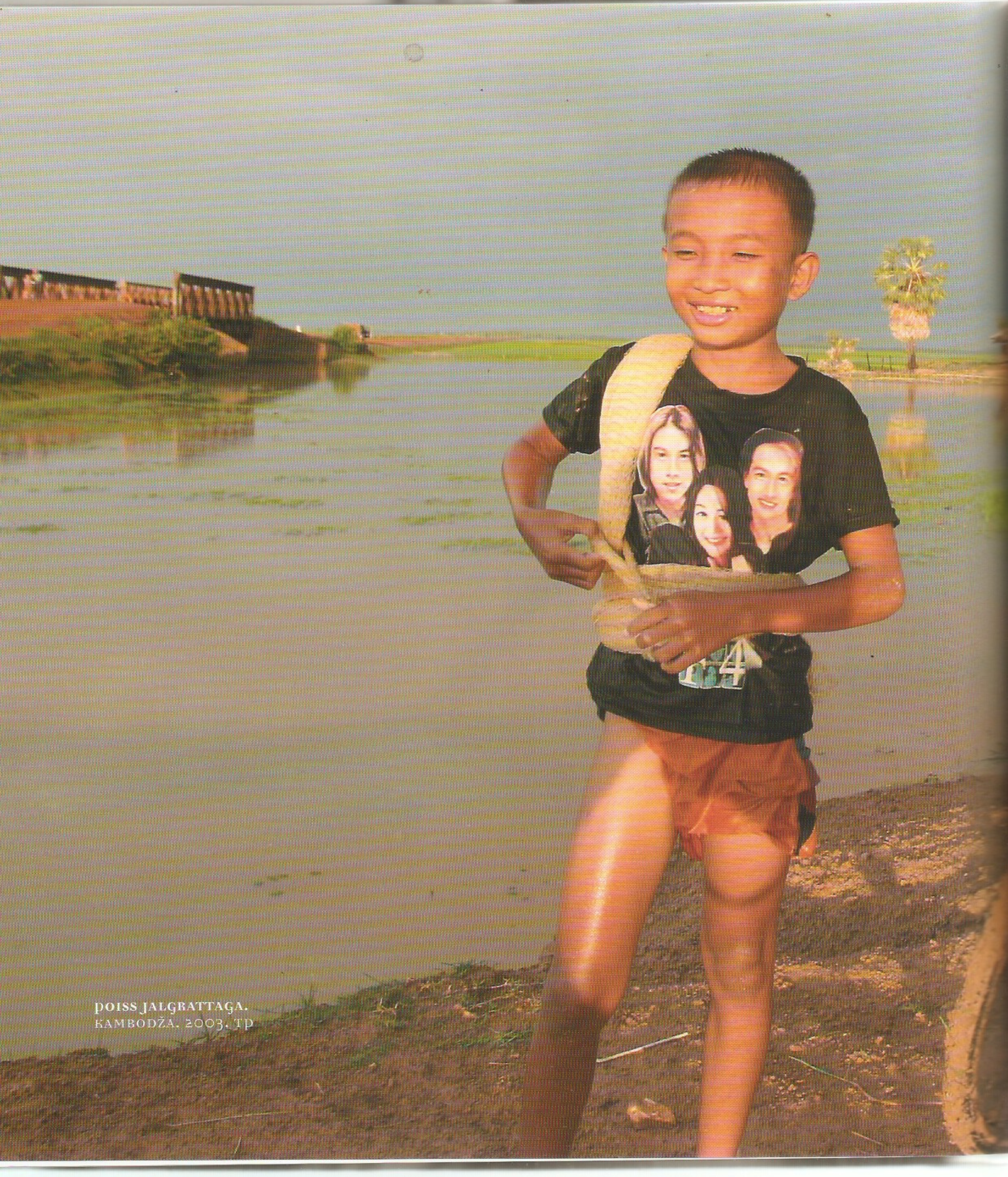

POISS JALGRATTAGA.
KAMBODŽA. 2003. TP

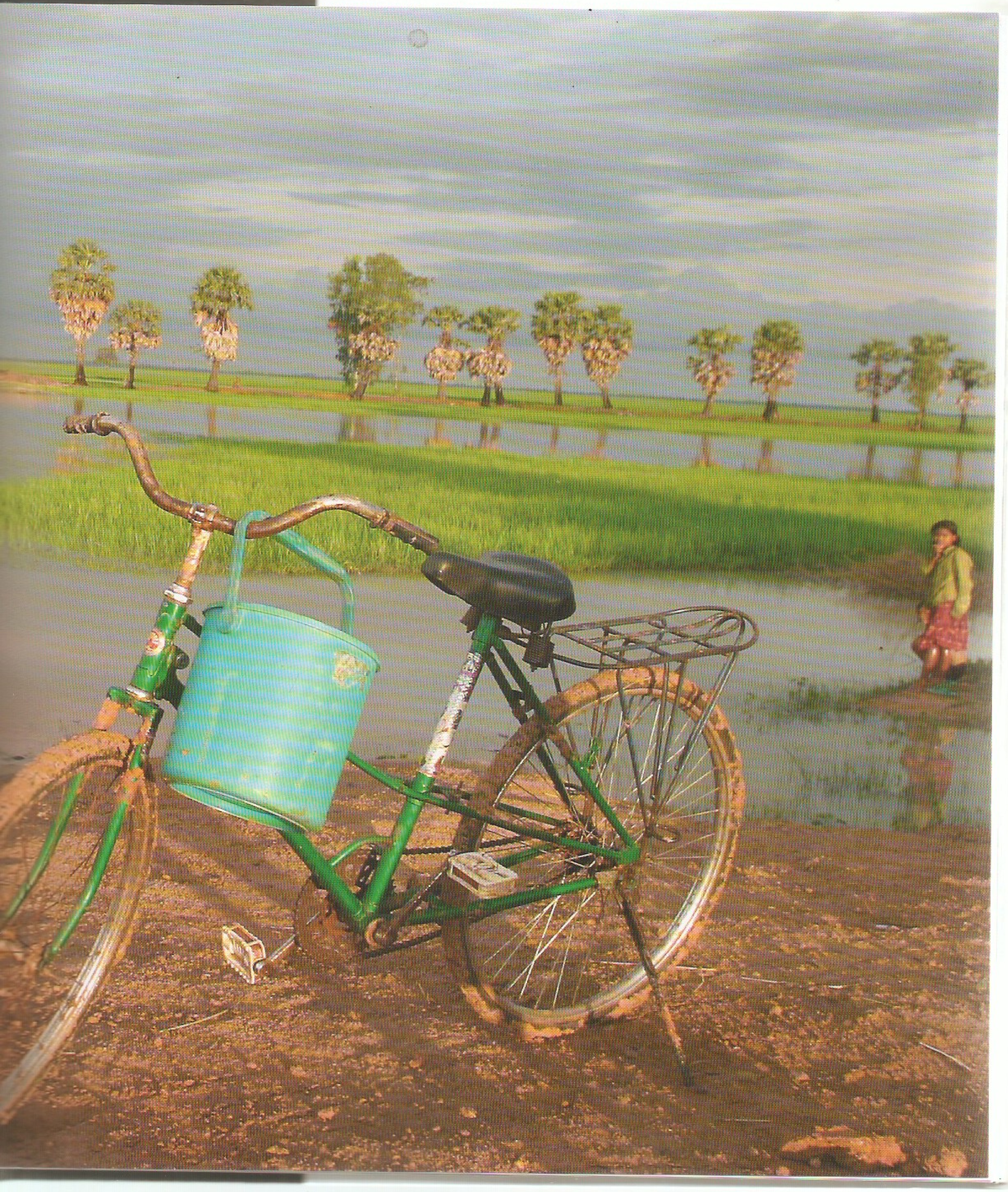

Angkor

... kontrollimatu turism ähvardab hävitada selle pärandi palju kiiremini ja otsustavamalt kui oht, mida kujutasid endast muistsed anastajad või mida tänapäeval kujutavad endast salarüüstajad. ... pärast enam kui sada aastat kestnud võitlust selle "kaheksanda maailmaime" vabastamiseks apla džungli meelevallast tuleb see nüüd päästa inimeste ahnusest.

(Michael Tauriac "Angkor")

Angkor – piirkond Tonle Sapi järvest põhjas – on justkui tohutu kunstimuuseum lageda taeva all. 1980. ja 1990. aastatel oli seal veel suhteliselt rahulik. Kambodža kohta hämmastava kiirusega kerkisid mõne aasta jooksul suured hotellikompleksid, märgistati turistide liikumistrajektoorid, paigaldati kõikvõimalikud sildikesed. Tänaseks on Angkorist saamas üks järjekordne turismitööstuse konveierliin.

Kuningas Jayavarman II ja tema järeltulijad saavutasid arvukates lahingutes ühe võidu teise järel, IX sajandi keskpaigaks oli Kambodža impeerium laienenud suurele osale Indo-Hiina poolsaarest. Kuningriigi pealinnaks sai Yashodharapura. Khmeride õitseajast annavad tunnistust sajad templid ja arhitektuurimälestusmärgid, mis paiknevad Angkori piirkonnas suhteliselt väikesel, umbes 18×13 kilomeetrisel maa-alal.

Angkor Wat on Kambodža väljapaistvaim arhitektuurimälestusmärk ja khmeride ajaloo sümbol. See suurejooneline templikompleks rajati kuningas Suryavarman II valitsusajal (1113–1150). Kirjalikud allikad väidavad, et Angkor Wati tegelikuks ehitajaks ja arhitektiks oli Suryavarman II poeg, kellele jumalad tegid ülesandeks "püstitada maa peale taevalik palee".

Tänapäeval elab Angkor Wat omapärast elu – see pole ei tegevtempel ega hingetu muuseum. Siin võib kohata ajaloolasi, kunstiteadlasi ja fotograafe, kohalikke elanikke ja turiste kaugemalt, kerjuseid ja Pol Pothi režiimi jalutuid ohvreid, tänavamuusikuid, munki ja nunnasid, lehmi ja muid pudulojuseid.

ANGKOR WAT.
KAMBODŽA. 1998. PV

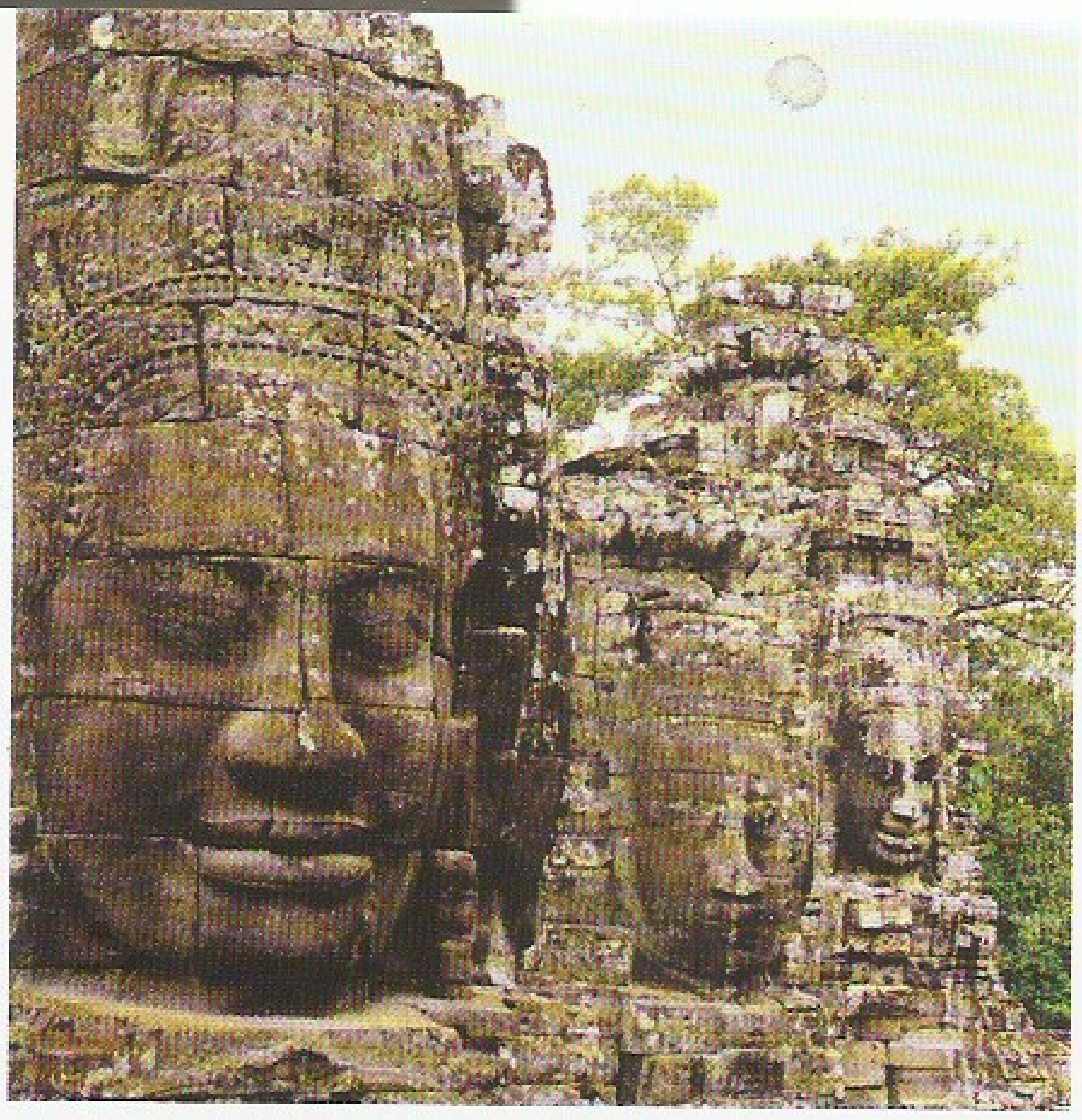

Siin ohverdatakse vett, suitsu, lõhnu ning värve Buddha Shakyamunile ja tulevasele Buddha Maitreyale, aga samuti tähtsamatele hindu jumalatele. Pidevalt kõlab templis vaikne paalikeelne pomin: "Namo tassa bhagavato arahato samma sambuddhassa, namo tassa bhagavato arahato samma sambuddhassa, namo tassa..."

Angkor Watist lahkudes turgatab pähe mõte: selle "maapealse taevaliku palee" ehitamise ajaks polnud piiskop Albert veel Liivimaa randa jõudnud ning Ümera-mehed polnud veel siia ilma sündinud.

XV sajandil vallutasid Tai sõdalased Angkori, kuid peagi hülgasid selle piirkonna. Pealinn ning selle ümbruses asuvad templid taandusid peagi džungli pealetungi ees. Iidse varemetevälja avastas läänemaailma laiem üldsus uuesti alles aastal 1860. Sest ajast peale on Angkor püsinud ajaloolaste, kunstiteadlaste ja fotograafide vaateväljas.

Bayon on Angkor Thomis asuvatest templitest kõige uuem, ehitatud kuningas Jayavarman VII valitsusajal (1181–1218?). Jayavarman VII oli viimane Khmeri riigi suurtest valitsejatest, tema järel sai alguse Angkori impeeriumi järk-järguline, ent lõplik allakäik. Jayavarman VII näol on meil tegemist ka tähtsa usureformaatoriga. Riigis, kus seni oli valitsevaks hinduistlik Vishnu kultus, hakkas nüüdsest *mahayana* budism tõusma ametliku riikliku religiooni positsioonile. See oluline pööre kajastub ka Bayoni välisilmes. Templit kroonivad igasse ilmakaarde vaatavad hiiglaslike mõõtmetega näokujulised tornid. Arvatavasti on tegemist Jayavarman VII näoga, keda on kujutatud kaastunde-*bodhisattva* Avalokiteshvara sarnasena.

Meie, eurooplased, oleme harjunud üsna selgete religioonidevaheliste suhetega. Enamasti ei aja me segamini juudi sünagoogi, islami mošeed ja ristiusu kirikut. Angkoris on asjad palju segasemad ja piir religioonide vahel udusem. Küllap on Bayon, Angkor Wat ja mitmed teisedki templid algselt püstitatud eelkõige hindu jumala Vishnu auks. Nagu eespool öeldud, oli tegemist pöördelise ajaga. Vishnu kultuse järel tuli *mahayana*, siis *theravada*. Seetõttu on üsna tavaline, et *theravada* nunn asetab viiruki esmalt Buddha, seejärel Vishnu altarile.

PV

AVALOKITESHVARA-NÄOLINE JAYAVARMAN VII.
ANGKOR THOM,
KAMBODŽA. 1998. PV

PIIBU JA SIBBIGA NAINE.
SEPON, LAOS. 2003. TP

LAOS

Räägitakse, et sügavalt budistlikes maades on kuritegevust vähem, aga Laoses on see peaaegu olematu. Ehk peitub põhjus ammuses tavas, mille kohaselt peaaegu iga poisslaps viibib kas pikemat või lühemat aega budistlikus kloostris, kui mitte enam, siis vähemalt sümboolsed neli nädalat. Selle aja jooksul õpetatakse noviitsidele muuhulgas viit või kümmet eetikaprintsiipi, millest olulisemad on mitte hävitada elusolendeid, mitte varastada ja mitte valetada. Säärane on sajandeid kestnud *theravada* traditsioon.

Kõige suurem budismi kontsentratsioon tundub olevat endises pealinnas Luang Prabangis ehk kuldse Buddha linnas, kus iga mõnesaja meetri järel asub klooster, tempel või stuupa, üks uhkem kui teine. Elu algab Luang Prabangis varahommikul, kloostrites tõustakse juba kell 4 või 5, enne päikesetõusu. Seejärel siirduvad mungad Mekongiäärsele ringkäigule, kerjakausid nööriga kaelas. Pea igast vähegi suuremast elumajast on väljunud keegi, et annetada pühameestele värskelt keedetud riisi ja midagi selle kõrvale. Kaks korda päevas, hommikul ja õhtul, kõlab templiseinte vahel laul ja paalikeelsete tekstide retsiteerimine. Oma suureks rõõmuks avastasin, et enamik palveid on tuttavad, nende hulgas kuulus varjupaiga palve "Buddham saranam gacchami, Dhammam saranam gacchami, Sangham saranam gacchami", mida retsiteeritakse *theravada* templites kõikjal Aasias.

Templiarhitektuuris kujunes juba XVI sajandiks välja niinimetatud Luang Prabangi stiil oma iseloomulike katustega, mis justkui pürgivad kõrgustesse ning tipnevad väänduvate draakonitega. Kesklinna templid ja stuupad on silmatorkavalt heas korras, enamasti äsja remonditud, rikkalikult kaunistatud kulla ja lilledega. Kohati tundub nende värske värvi järgi lõhnavate templite sajanditepikkune iga lausa uskumatu.

Palju askeetlikumad, arhailisemad ja aukartustäratavamad on valgustamata kaljutemplid, mis asuvad väljaspool linna, näiteks Pak Ou pühad koopad. Nendes leiduvad tuhanded Buddha-kujud on aja poolt puretud, poolkõdunenud. Võime vaid vaevu aimata, et kunagi olid nad kaetud lehtkullaga. Tähelepanu köidavad põlvedeni ulatuvate väljavenitatud kätega nn vihma väljakutsuvad Buddhad, mida võib vaid harva kohata väljaspool Laost. Teiste hulgast eristub nn suure kõhuga Buddha, kelle järgi on nime saanud üks pühadest paikadest – Tham Phoum. Neis koobastes püsib eriline aura, mida on raske sõnades väljendada ja millest on raske lahkuda. Ometi tuleb seda teha...

PV

THAT LUANG XVI SAJANDIST.
VIENTIANE, LAOS. 1998. PV

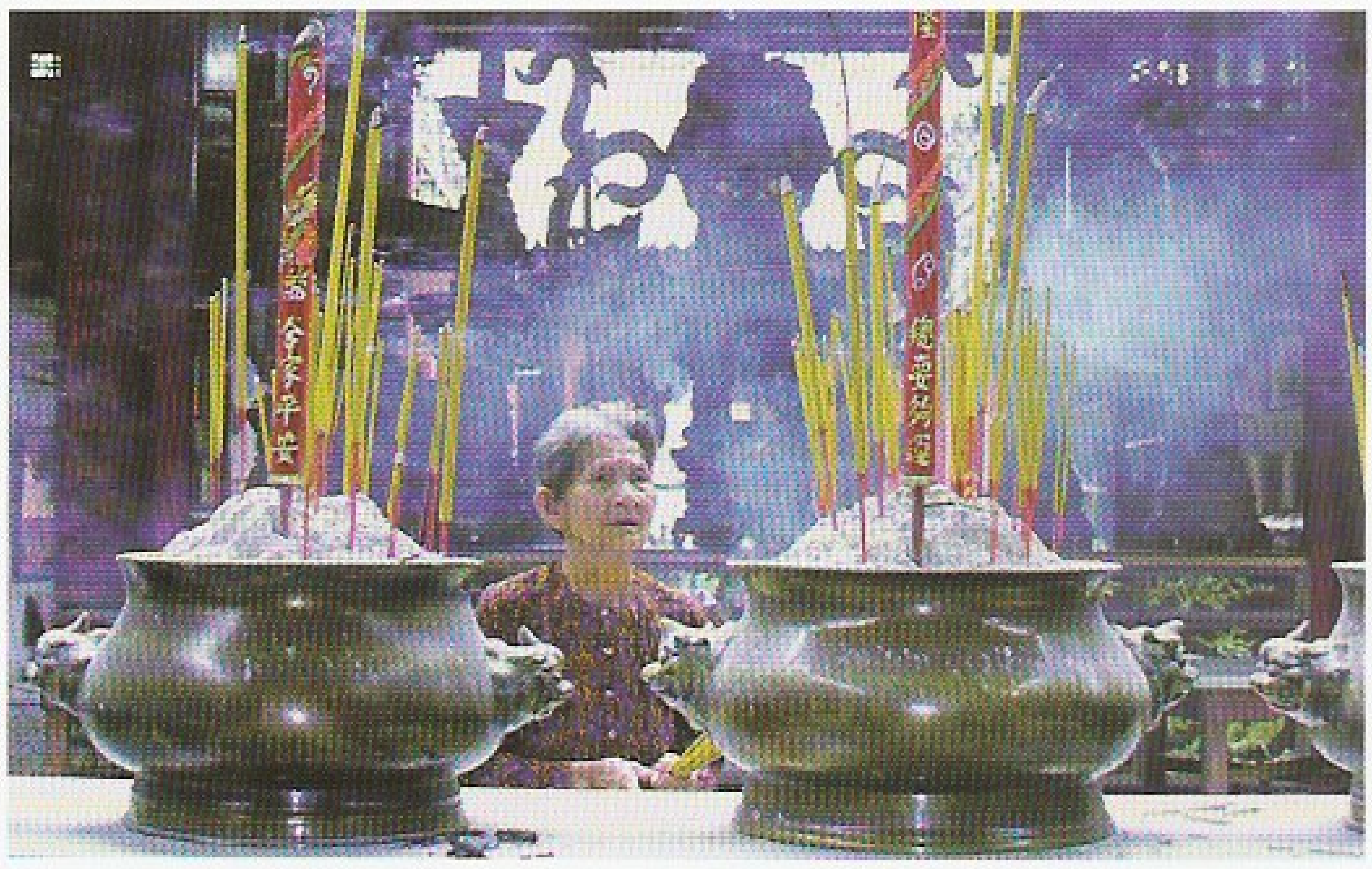

vietnam

Birma, Tai, Kambodža, Laos ja Vietnam on koondatud ühise nimetaja Indo-Hiina alla. Kui teiste nimetatud maade puhul on ülekaalus "indo", siis Vietnam on vaieldamatult enam oma suure põhjanaabri mõju all. Oleme ilmselt kõik kogenud solvumist, kui meie kallist Maarjamaad on peetud Vene impeeriumi osaks. Kartes küll sarnaselt riivata vietide identiteedi- ja rahvustundeid, oleksin ikkagi nõus Vietnamit teatud reservatsioonidega nimetama Hiina lõunaprovintsiks, seda loomulikult mitte administratiivses, vaid pelgalt ajaloolis-kultuurilises tähenduses. Muide, *viet nam* tähendabki lõunamaad just nimelt Hiina ehk täpsemalt öeldes Yunnani provintsi suhtes.

Kui heita põguski pilk Vietnami ajaloole, siis näeme, et enam kui 1000 aastat kestnud Hiina okupatsioon (111 eKr – 939 pKr) ei saanud mööduda mõju avaldamata. Hiinast ei tulnud mitte ainult sõdalased, vaid ka õpetlased, kaupmehed, kunstnikud ja vaimulikud. Kõige tähtsamaks ehk tulekski pidada hiinaliku mõtlemise ekspansiooni, mis tungis vietide alale kolmes olulises vormis: konfutsianismi, taoismi ja *mahayana* (vieti k *dai thang*) budismina. Hiina kõrgeltarenenud religioossed õpetused juurdusid hästi Vietnami pinnases, sest need olid võimelised endasse assimileerima ka vietide kohalikke primitiivseid uskumusi.

Raskem on ehk veenvalt selgitada hiinaliku mõtteviisi omaksvõtmist, ent käegakatsutavatest ilmingutest nimetagem kas või hieroglüüfkirja kasutuselevõttu. Tõsi küll, Hiina okupatsiooni perioodil jõudis Kesk-Vietnamis asunud Champa riiki lõunapoolset mereteed kaudu ka India päritolu hinduism, samuti *hinayana* (vieti k *tieu thang*) budism, kuid see püsis laiemalt vaid mõned sajandid. Tänapäeval on *hinayana* pooldajateks jäänud üksnes mõned mägihõimud ning Vietnami territooriumil elavad khmerid, hindu usk on säilinud vaid ajaloomälestistena.

Nagu öeldud, Hiina budismi mõju ühiskonnaelule ja kultuurile oli tohutult suur, isegi riigivalitsejad olid Buddha õpetuse andunud austajad. XI sajandi esimesel poolel eraldasid valitsejad ning õukond raha ja kulda 950 templi ehitamiseks, aastast 1129 pärineb fakt, mis pajatab koguni 84 000(!) savistuupa rajamisest. Kuigi Vietnamist on aegade jooksul üle käinud mitmeid laastavaid sõdu, pole need siiski suutnud hävitada aastasadade kestel loodud tohutut kultuuripärandit. Endiselt on templites varjul loendamatu hulk skulptuure, bareljeefe ja freskosid: Buddhad oma mitmesugustes vormides, kaastundejumalus Quan-am.

PV

IGAVIKU MÄRK KEELATUD LINNAS.
HUE, VIETNAM. 2003. TP

PALVETAJA SAIGONI HIINA TEMPLIS.
VIETNAM. 2003. TP

學而不厭

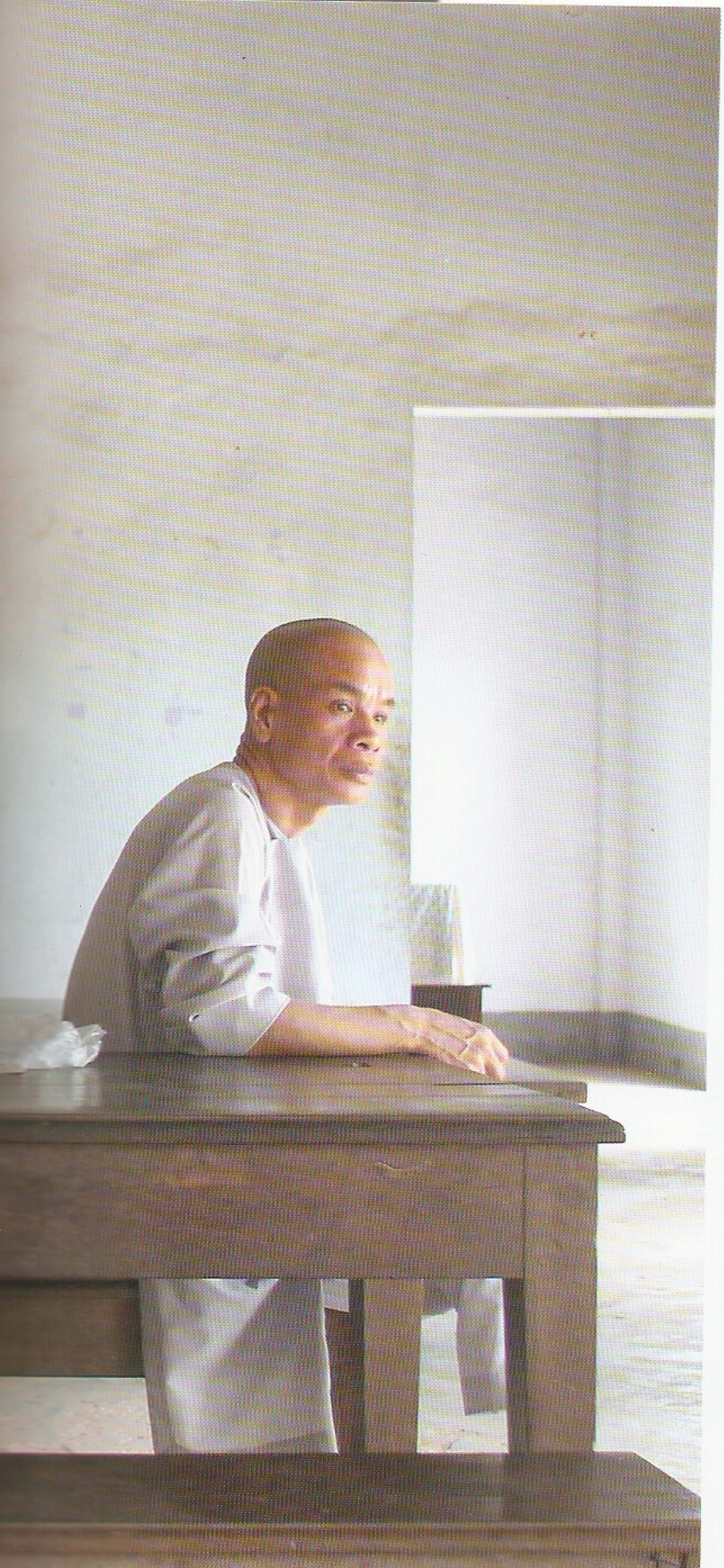

KLOOSTRIKOOL. NOVIITSID JA MUNK.
HUE, VIETNAM. 2003. TP

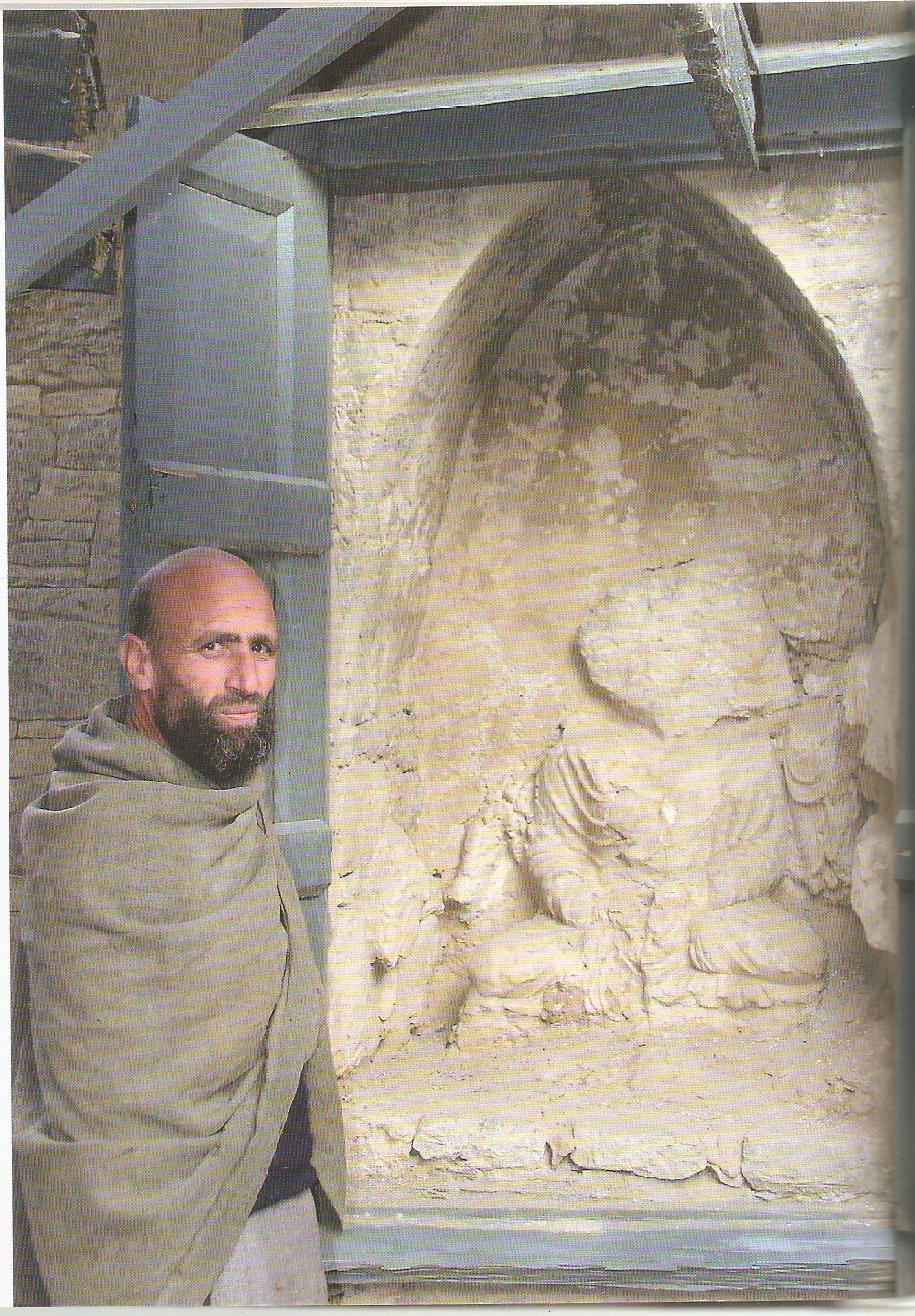

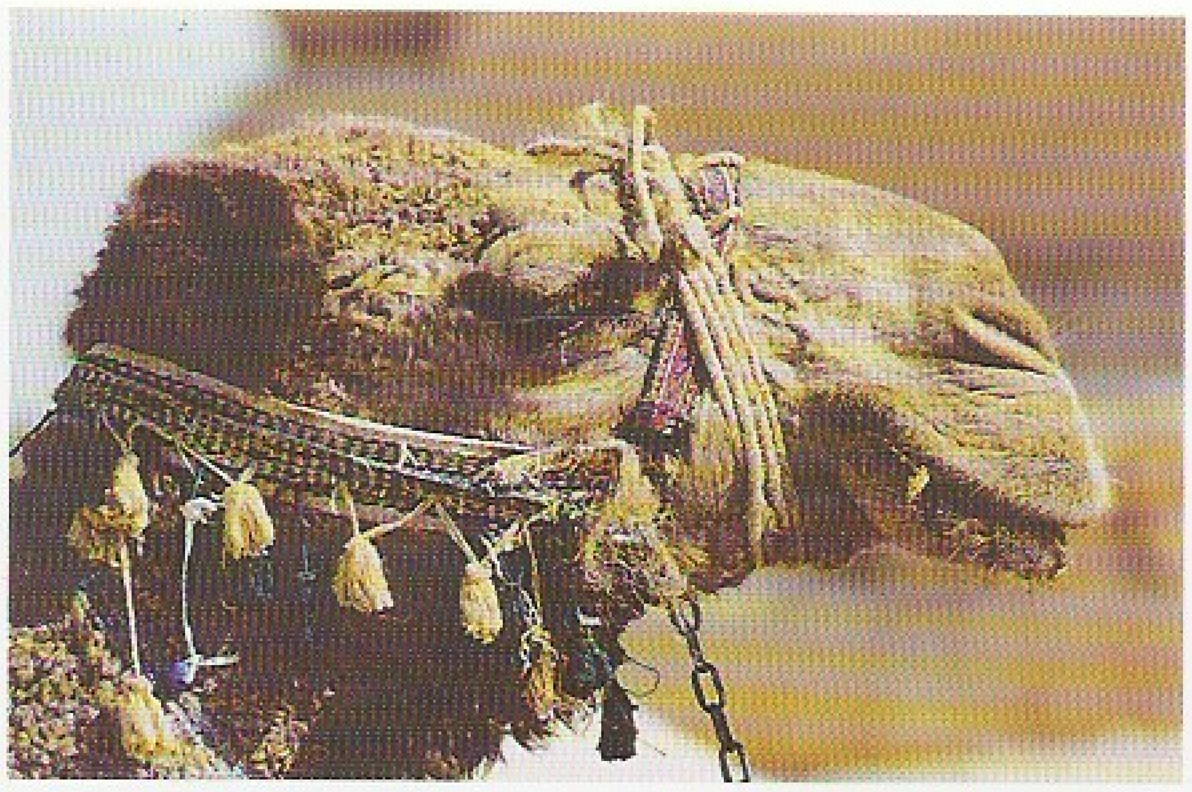

siiditee

On kahetsusväärne, et kirjutan neid kirjaridu just nüüd, pool aastat enne seda, kui siirdun enam kui kolm kuud kestvale reisile Silk Road Tour 2007, mille jooksul läbitakse koos kõrvalepõigetega üle 17 500 kilomeetri alates Hiina endisest pealinnast Chang'anist kuni Istanbulini.

Mõte suurest siiditeest kutsub esile aukartuse – kunagi on neid radu mööda käinud suured valitsejad ja rännumehed: Hammurabi, Nebukadnetsar II, Aleksander Suur, Tšingis-khaan, Batu-khaan, Hubilai-khaan, Marco Polo, Nikolai Prževalsky, Nikolai Roerich.

Võimatu on ajaliselt määratleda siiditee algust mingi sajandiga, veelgi vähem konkreetse aastaarvuga. Juba V sajandil eKr funktsioneeris Ahemeniidide impeeriumis nn kuninglik tee, kuid kaubavahetus kui niisugune käis neis paigus juba palju varem. Omavaheline kauplemine haaras Vahemeremaid ja Pärsiat, Kesk-Aasiat ja Kashmiri, Hiinat ja Ida-Turkestani. Esialgu olid mõningaseks takistuseks kõrgmäed, eriti Karakorum ja Himaalaja. Detailidesse laskumata võime siiski siiditee hiilgeaegu umbkaudselt määratleda: vahelduva eduga õitses karavaniteedel kaubandus II sajandi lõpust eKr kuni XV sajandi lõpuni pKr. Hiljem siiditee tähtsus taandus, uued võimalused kaubanduseks avas Vasco da Gama avastatud meretee ümber Aafrika lõunatipu.

Tegelikult pole see Hiinat Vahemeremaadega ühendav trajektoor kunagi kujutanud endast mingit konkreetset teed tavapärases tähenduses. Pigem oli tegemist kauba- ja rännuteede võrgustikuga, mille arvukad harud kulgesid mööda Lähis-Ida, Kesk- ja Sise-Aasia kõrbe- ja mägipiirkondi. Kaupu vahetati kindlates piirkondades kurseerivatest kaameli-, muula- ja jakikaravanidest moodustunud ketti pidi. Harvad olid juhud, kui mõni kaubakaravan võttis ette teekonna algusest lõpuni, asudes siidi- ja portselanilastiga Chang'anist teele, jõudes lugematuid ohte trotsides umbes aasta pärast Istanbuli, Alexandriasse või Rooma.

Siiditeega seotud kaubanduse puhul väärib tähelepanu üks mõnevõrra ebaloomulik joon. Enamasti eeldab kaubavahetus ju kaupade vahetamist, siiditeel oli aga valdav Euroopa-suunaline kaubavoogude kulgemine. Lähis-Ida, Rooma impeerium ja Euroopa vajasid siidi, portselani, vääriskive, teed, vürtse. Kuid mida oli Läänel vastu pakkuda? Polnud ju Rooma ja Euroopa käsitöötoodete kvaliteet kuigi kõrge. Nõnda kujunes olukord, et läänest itta rändas peamiselt raha, täpsemalt öeldes kuld- ja hõbemündid. Mõnikord tasuti kauba eest ka orjadega, eriti hinnas olid kreeka ja slaavi päritolu noored naised.

Käesoleva raamatu kontekstis on sobiv rääkida veel ühest nn kaubaartiklist, mis liikus siiditeed mööda. Selleks oli budism. Ajal, mil suur osa Kesk-Aasia, Loode-India, Põhja-Pakistani, Afganistani ja Kashmiri alasid kuulus Kushani impeeriumi koosseisu, jõudis Buddha õpetus sealt Ida-Turkestani kaudu Hiinasse. On andmeid, et tunduvalt varem, Pataliputra III konsiiliumi järel, olevat kuningas Ashoka saatnud usukuulutajad ka lääne poole kuni Aleksandria ja Makedooniani välja. Küllap polnud sealne pinnas budismi kinnistumiseks soodne. Meenutagu see Süüria kõrbes tehtud foto toda läänesuunalist misjoniretke.

pv

BUDDHA KAPIS.
TAXILA, PAKISTAN.
2003. TP

"KÕRBEAUTO" SIIDITEEL.
SÜÜRIA. 2004. PV

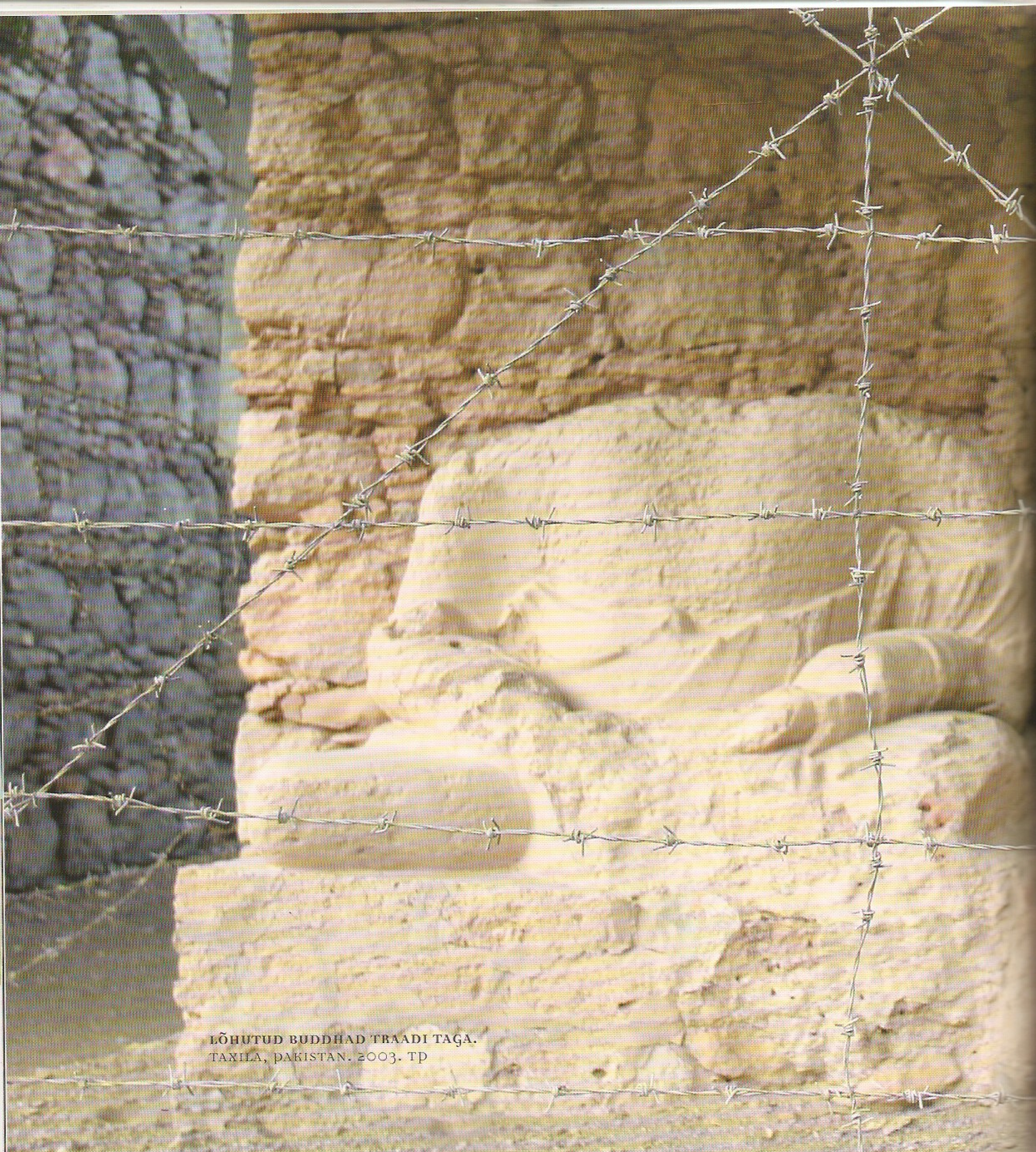

LÕHUTUD BUDDHAD TRAADI TAGA.
TAXILA, PAKISTAN. 2003. TP

Hiina

Üleüldist ja puhast budismi ei ole mõistagi olemas. Mööda maailma rännates on budistlik mõte hargnenud mitmesse suunda, paljudesse koolkondadesse. Ta on võtnud kaasa olulisima oma algkodust, midagi ajaloolistest vahepeatustest ja on kuhugi kohale jõudes kaasatud iga konkreetse paikkonna kultuuri- ning usundiloo koloriiti.

Hiinas on budism elanud koos kohaliku rahvusliku suurusundi, loodusesse ja individualismi süüviva taoismiga ning esivanemate kultusel põhineva konfutsianismiga. Nii on moodustunud sünkretistlik mosaiik, kus taoist võib palvetada budistlikus templis, pöördudes seal eelkõige oma esivanemate poole.

Budismi levikul Hiinasse oli oluline roll siiditeel, mida mööda liikusid karavanid Hiina, India ja Rooma impeeriumi vahel.

I sajandi keskel saavutas budism Hani impeeriumi valitseja Mingdi tähelepanu, väidetavalt alguses unenäolise ennustusena. Ta saatis oma saadikud läände ja need naasid aastal 67 Indiast budistlike käsikirjade, Buddha kujutiste ja kahe indialasest mungaga. Suur mõju budismi arengule Hiinas oli ka palverändurist mungal Xuangzangil, kes VII sajandil käis Indias ning kirjutas seejärel mõjuvõimsa teose "Teekond läände".

Tangi dünastiast (618–907) alates peetakse Hiinat erinevate uskude suhtes üsnagi sallivaks. Ju on siin oma osa olnud paindlikul konfutsianistlikul eetikal, ju on siin roll olnud vanade hiinlaste ja esimees Mao tarkusel, et pole tähtis, mis värvi on kass...

Suurt Hiinat iseloomustab ka budistlike koolkondade paljusus. Siin on nii *mahayana* (mida seal kutsutakse tihti han-budismiks), *hinayana* (mida seal kutsutakse tihti paali-budismiks) kui ka *vajrayana* budiste. Lisaks kvaasi-budistlik *faun gong*.

Kindlasti hämmastab neid välismaalasi, kes praegu just-kui-kommunistlikus Hiinas ringi liiguvad, uute templite rohkus. Samas pole ametlik ateismipoliitika karvavõrdki muutunud. Nii nagu pikkade sajandite jooksul ennegi, leiame me ka tänases Hiinas ühekorraga kultuuri-imperialistlikke ambitsioone ja kultuuriliste ideede mitmekesisust, leiame retoorikat, mis on kaugel tegelikkusest, leiame, et tegelikkus on hoopis midagi muud, kui me seda ette oleme kujutanud.

TP

JIUHUA SHANI MUNGAD.
ANHUI PROVINTS, HIINA. 2003. TP

Korea

Noil aegadel, mil Buddha õpetus jõudis Hiinast Korea poolsaarele, eksisteerisid seal kolm suuremat kuningriiki: põhjas Koguryo, edelas Baekje ja kagus Silla. Ajalookroonikates on ära nimetatud üks väga konkreetne daatum, aasta 372, mil üks Hiina munk olevat toonud Koguryo kuningale Sosurimile kingituseks budistlikud tekstiraamatud ja pühakujud. Uus usk kinnistus tugevate šamanistlike traditsioonidega maal kiiresti, levis peagi poolsaare lõunaossa ning juba vähem kui kahe sajandi pärast oldi valmis eksportima budismi tollal madalama arengutasemega Jaapanisse. Aegu hiljem tasus Jaapan oma "võla". Nimelt, vahepeal esilekerkinud neokonfutsianism pole Korea budismi käekäigule kuigi soodsalt mõjunud, ent XIX sajandil asetleidnud Korea alistamine Jaapani poolt näis budismi taastõusule tublisti kaasa aitavat.

Valge mehe ambitsioonikas kohalolek Aasias pole enamasti endaga head kaasa toonud. Loomulikult on kulgenud Aasia maade arengud omal erineval viisil, ent üsnagi tüüpiline on olnud järgmine asjade käik. Kunagised õitsvad kuningriigid sattusid ühel või teisel moel valgete koloniaal- või okupatsioonivõimu alla. Pärast vallutajate lahkumist – olgu need hispaanlased, portugallased, prantslased, hollandlased, britid, venelased või ameeriklased – osutus monarhia taastamine endisel moel võimatuks, veelgi vähem oldi aga valmis Lääne tüüpi demokraatia ülevõtmiseks. Üpriski loogiliseks tulemuseks olid kodusõjad, punane terror, sotsiaalne ja/või majanduslik kaos. Praeguseks on Vietnami ja Kambodža probleemid oma aktuaalsuse minetanud, see-eest on Põhja-Korea üks markantsemaid ja drastilisemaid näiteid valgete abistava käega rajatud maapealsest põrgust.

Täna eksisteerivad kaks väga erineva elukorraldusega riiki – Lõuna- ja Põhja-Korea. Kui lõunas räägitakse umbes 11 miljonist budistist, siis põhjas on asi üsna segane. Pyongyangi ideoloogia on ateistlik ja silmnähtavalt eitav igasuguse religiooni, eriti protestantismi suhtes. Korea Rahvademokraatliku Vabariigi ametlikel andmetel on riigis 10 000 praktiseerivat budisti. Olen kohtunud neist umbes paarikümnega – iseenesestki mõista, järelvaatajate valvsa silma all – ja sageli oli üsna raske aru saada, kas tegu on päris mungaga või munga rolli etendava ametimehega.

Juuresolev foto on tehtud Põhja-Koreas. Nagu näha, on templid väga hästi restaureeritud. Siin tundub olevat justkui vastuolu valitsuse ateistliku ideoloogiaga!? Kas need templid on taastatud kui üksnes arhitektuursed mälestusmärgid? Või kulutab valitsus raha, et luua illusiooni usuvabadusest? Minu tarkusest ja isegi fantaasiast jääb puudu neile küsimustele vastamiseks.

Põhja-Korea on looduse poolest imekaunis maa. Ja ometi, kui tegin jalgsiretki maalilistele mägedele ja puhkepause kärestikuliste jõgede ääres, siis varjutas mu positiivse emotsiooni ja esteetilise elamuse üüratu kaastunne sealse rahva vastu. Kas ei peaks kaastunde-*bodhisattva* reinkarneeruma just seal?

PV

MUNK VÕI NÄITLEJA?
PÕHJA-KOREA. 2005. PV

Jaapan

See oli VI sajandil, mil üks hiinlane, jaapanipäraseks muudetud nimega Shiba Tatto, asus elama Yamatosse ning sai loa austada oma kodus Hiinast kaasatoodud veidraid kujukesi. Mõned aastad hiljem saatis Korea poolsaarel asunud väikeriigi Baekje valitseja Yamato keisrile Buddha Shakyamuni kullatud pronksskulptuuri ja mõned suutratekstid, mis tundusid jaapanlastele kahtlastena ning olevat tahetud algul isegi tagasi saata. See oli algus.

Sageli on avaldatud arvamust, et jaapanlased on suurepärased jäljendajad. Nad võtavad midagi võõrapärast ja adopteerivad selle vastavalt kohalikele oludele, hiljem ei suuda või ei taha nad kaitsta imporditut šinto mõjude eest, arendavad selle täiuseni ning lõpuks imetleb maailm saadud tulemust kui aegade algusest Jaapanile omast kunsti. Meenutagem siinkohal lilleseade, võitluskunstide, kalligraafia, teetseremoonia või *gagaku*-muusika algset päritolu. Sarnaselt on toimunud budismi areng alates selle esimestest kokkupuudetest korea ja hiina munkadega.

Indiast pärit esoteerilistest õpetustest kujunes *shingon*, hiina *tian-tai* koolkonnast kujunes *tendai*, Avatamsaka-suutra põhjal kujunes üks Jaapani filosoofilise mõtte õisi *kegon*, Hiina Puhta Maa koolkonnast sai edasise arengu tulemusena märksa jaapanlikum *jodo-shu*, poollegendaarse Bodhidharma poolt Indiast kaasatoodud *yogachara* ja Lankavatara-suutra ideedest arenes lõpuks välja jaapanipärane *zen*.

PV

BUDDHA.
TOKYO, JAAPAN. 2006. TP

KINKAKU-JI — KULDNE PAVILJON.
KYOTO, JAAPAN. 2003. PV

ŠINTO TEMPLI VÄRAV.
NIKKO, JAAPAN. 2006. TP

Budism ja šinto

Šinto on jaapanlaste rahvuslik maausk. Jumal asub kõikjal – jões, metsas, kivi sees, meres, põllul. Kõikjal. Šinto tegeleb jaapanlaste, nende maa ja nende jumaluste (*kami*'de) vaheliste suhetega. Just *kami*'d sünnitasid Jaapani saared ja panid aluse jaapani rahvale. Päikesejumalanna Amaterasu on näiteks imperaatorliku perekonna esivanem.

Šinto neli püha teemat on perekonna kui traditsioonide aluse väärtustamine, loodusearmastus, füüsiline puhtus, esivanemate hingede ning *kami*-jumaluste austamine. Šinto on väga rahvuslik (nagu konfutsianism Hiinas) – vahepeal oli see koguni ametlik riigiusk.

Budismi Jaapanisse saabudes asusid kaks religiooni teineteist täiendama, mõlema usu panteonid laiendasid vastastikku teineteist.

Tavaline jaapanlane ei pea tihti vahetegemise vääriliseks seda, kas ta on Buddha või šinto usku. Oma igapäevaseid religioosseid talitusi võib ta näiteks toimetada šinto templis, aga matused laseb korraldada budistlike tavade kohaselt. Enamik jaapanlasi järgib ühel või teisel viisil mõlema usu traditsioone. Eeskujuks on neile seejuures seegi, et šinto templites korraldavad rituaale sageli Buddha mungad.

Pöördumised jumala poole jätab jaapanlane tihti pühakoja, kas budistliku templi või mõnele kindlale *kami*'le pühendatud šinto templi juurde. Ta kirjutab oma soovid ja tunded puutahvlile *ema*'le ning tema jaoks pole vahet, kas seda pöördumist loeb mõni *kami* või mõni Buddha. Budism ja šinto on üks näide ilusast kooskõlast. Nii nagu ka budism ja bön, budism ja šamanism, budism ja taoism.

TP

SOOVID TEMPLIS.
TOKYO, JAAPAN. 2006. TP

zen

Kui kohtad Buddhat, tapa ta.
(Lin-ji Yi-xuan, jaapanipäraselt Rinzai Gigen)

Selles esmapilgul šokeerivas epigraafis pole tegelikult midagi budismivaenulikku ega põlastusväärset, kui sellele läheneda uuest vaatevinklist. Sellele uuele paneb aastal 1191 Jaapanis aluse Myoan Eisai ja mõnikümmend aastat hiljem naaseb Hiinast uute ideedega geniaalne munk Dogen. See on *zen*'i algus.

Lääne inimestele valmistab raskusi mõtlemine ilma dualistlike vastanditeta hea – halb, valgus – pimedus, elu – surm, mina – maailm jne. *Zen* pakub võimaluse sellise dualismi ületamiseks. Sellest tulenevalt muutub mõttetuks ka *nirvaana* mõiste, sest see eeldaks vastandi olemasolu. Seega, inimeksistentsi kõrgeimaks eesmärgiks pole nirvaana ega paradiis, vaid *satori* (sõna-sõnalt: äratundmine, mõistmine) – seisund, mis pole teoorias ega sõnades väljendatav ja on saavutatav üksnes teadvuse vabastamisega mõttestampidest n-ö seesmise hüppe abil.

Budismi vooludest on just *zen* kõige enam mõjustanud jaapani kultuuri, eriti Muromachi ajastul, mil võrreldes eelnenud Kamakura perioodiga leidsid jaapanlaste mõtlemises aset radikaalsed muutused. Religioosse vabanemise eelduseks sai *mina* ja ümbritseva looduse ühtsuse tunnetamine, looduslikes materjalides ja lihtsuses püüti näha ilu. *Zen*'i esteetika põhines kolmel olulisel kategoorial: *sabi* (nähtuste varjatud kooskõla), *wabi* (rustikaalne lihtsus) ja *yugen* (verbaalselt väljendamatu tõde).

Tähtsuse kaotasid budade antropomorfsed kujutised, keerulised altariehitised ja filigraansed ikoonimaalid. Esmakordselt sai religioosse kunstiloome tähtsaimaks objektiks loodus: mäed, kivid, veekogud, kosed, linnud, puud. Uut tüüpi mõtlemine ja esteetika väljendus arhitektuuris, *haiku*-poeesias, tušimaalis, ikebanas, võitluskunstides, vibulaskmises, *no*-teatris, *shakuhachi*-flöödi mängus, teetseremoonias. Täiesti uue tähenduse omandasid templeid ümbritsevad aiad. Need polnud enam pelgalt paigad jalutuskäikudeks, vaid pigem kompositsioonid, mida kontemplatiivselt templi sisemusest vaadeldi.

Aed kui looduse harmooniline osa sai üheks meditatsiooniobjektiks, omamoodi altariks. Koos sellega muutus aedade ülesehitus – neid hakati rajama maastikumaali põhimõtete eeskujul. Lilled asendusid põõsaste ja samblaga, küürukujulised sillakesed asendusid kohati looduslike kividega. Aia iga komponent omandas sümboolse tähenduse.

PV

AED KUI ALTAR.
HONSHU, JAAPAN. 1997. PV

ZEN-RITUAAL VIBUGA.
KAMAKURA, JAAPAN. 2006. TP

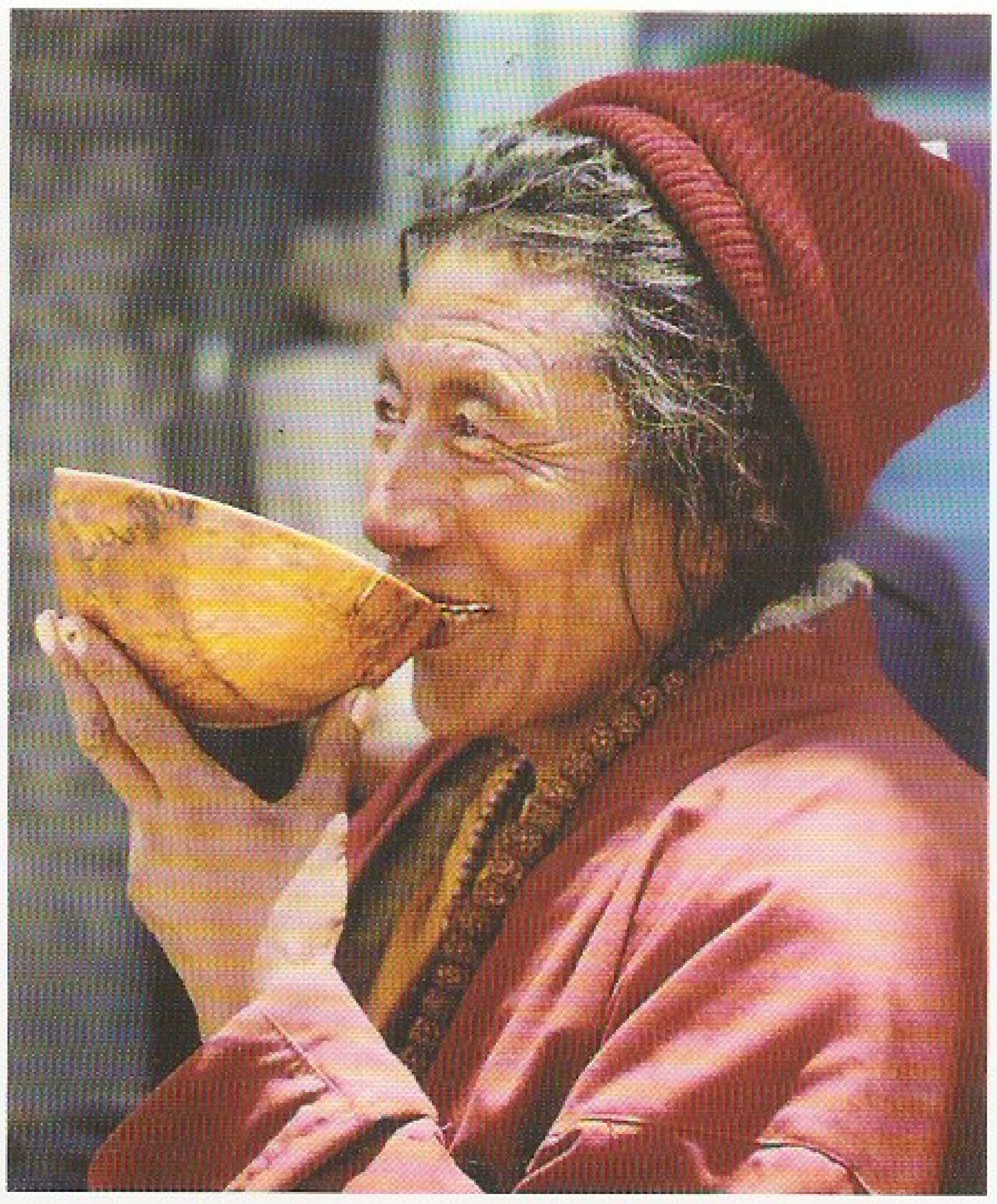

Tiibet

Tuleb möönda, et oludest tingituna pole tiibetlaste üldine haridustase kuigi kõrge. Enamasti piirdub see kuue kooliaastaga, lamba- ja jakikasvatajate lapsed satuvad koolipinki vaid üliharva. Kirjaoskamatus on nomaadide hulgas igapäevane nähtus. On väheusutav, et 1000 aastat tagasi omandasid mägilased enam koolitarkusi. Ja ometi – *mahayana* ülikeerulist filosoofia- ja psühholoogiaalast kirjandust, mis oli Indias arusaadav põhiliselt kloosterülikoolide müüride vahel ja mis on raskesti mõistetav isegi tänapäeva koolitatud budoloogidele, hakati tollal tõlkima tiibeti keelde.

Kirjaoskamatutel nomaadidel tekkis äkitselt tarve Asanga puhta teadvuse doktriini ja Nagarjuna tühjuseteooria järele!? Tekkis vajadus nende baasil välja arendada oma filosoofia ning komplitseeritud meditatsioonide süsteem! Püüdkem otsida analoogiat Läänest. Miks ei kujunenud Hegeli ja Kanti ideede edasikandjateks näiteks laplastest või komidest põhjapõdrakasvatajad?

Aeg-ajalt tuleb ette olukordi, mil tingimused mõne religiooni edasikestmiseks on ebasoodsad. Nõnda ka Indias – juba alates VII–VIII sajandist hakkasid Nalanda ja Vikramashila kloostrite kõrgestiõpetatud mungad koos oma loogika, *prajnaparamita* ja tantrismiga järk-järgult eemalduma lihtsatest budistidest, veelgi enam kaugenema lihtsurelike massist.

Seevastu lihtsakoelisemalt väljenduv hinduism toetus laiale pinnale. Umbes X–XI sajandiks kujunes olukord, kus India ei vajanud enam budismi ja see pidi otsima endale uue koha edasipüsimiseks, sest täiuse lähedale arenenud vaimne õpetus ei saanud lihtsalt maa pealt kaduda ja lakata eksisteerimast. Buddha Shakyamuni olevat kord öelnud, et tema õpetus jääb edasi kestma lumemaal.

Tunnen end seejuures küll pisut ebakindlalt, aga ikkagi tahaksin välja öelda arvamuse: budismi tulek lumemaale polnud niivõrd seotud tiibetlaste valmisolekuga vastu võtta *mahayana* ja *vajrayana* filosoofiat – pigem oli India juba liigagi valmis seda eksportima.

pv

RÕÕMSAD TIIBETLASED.
LHATSE, TIIBET. 2003. TP

JOOGI KOLBAKAUSIST RÜÜPAMAS.
SAMYE KLOOSTER, TIIBET. 2001. PV

Guru Rinpoche

Seitsmerealine palve Padmasambhavale:

ཨོ་རྒྱན་ཡུལ་ནུབ་བྱང་མཚམས༔	Oddiyana-maa kagupiiril
པདྨ་གེ་སར་སྡོང་པོ་ལ༔	lootoseõie keskel
ཡ་མཚན་མཆོག་གི་དངོས་གྲུབ་བརྙེས༔	saavutasid imevõimed Sina,
པདྨ་འབྱུང་གནས་སུ་གྲགས༔	kes oled tuntud kui Lootoslillest Sündinu,
འཁོར་དུ་མཁའ་འགྲོ་མང་པོས་བསྐོར༔	dakinite aupaistest ümbritsetu.
ཁྱེད་ཀྱི་རྗེས་སུ་བདག་བསྒྲུབ་ཀྱིས༔	Sind järgides saavutan ma täiuse.
བྱིན་གྱིས་བརླབ་ཕྱིར་གཤེགས་སུ་གསོལ༔	Palun tule ja õnnista!

Pärimuse kohaselt sündis Guru Rinpoche ehk Padmasambhava (tõlkes lootoslillest sündinu) Oddiyanas kaheksa aastat pärast Buddha lahkumist nirvaanasse ja saabus enam kui 1000 aastat hiljem Shantarakshita kutsel Tiibetisse. Tema üheks esmaseks ülesandeks oli Tiibeti esimese kloostri Samye ehituse lõpuleviimine. Juba Shantarakshita oli alustanud ehitustöid, ent need kulgesid edutult. Mis päeval sai ehitatud, selle hävitasid öösel kurjad vaimud. Vaid võimas *siddha* Padmasambhava suutis alistada pahatahtlikud vaimud ning lõpetada ehitustööd inimeste ja nendesamade "endiste pahade" olendite abiga. Guru Padmasambava kohta on liikvel tohutu hulk lugusid ja legende – selliseid, mis pretendeerivad ajaloolisele tõele, ja samuti selliseid, mis ilmselt kuuluvad mütoloogia valdkonda.

Räägitakse, kuidas kuningas Trisong Detsan korraldas dispuudi, milles Padmasambhava vastaseks oli böni õpetlane. Valitsejat veensid enam Guru Rinpoche argumendid ja ta asus ametlikult budismi poolele. On säilinud rohkeid kirjeldusi "lootoslillest sündinu" imetegudest: ta muutnud kõrbe viljakandvaks maaks, vee nektariks, pannud Tsangpo jõe voolama teises suunas. Tuntud on lugu, kuidas riigiametnikud levitanud Guru Rinpoche kohta laimu, et ta käivat intiimselt läbi kuninganaga. Trisong Detsan ei suvatsenud ära kuulata Padmasambhava selgitusi ning suur guru oli sunnitud kuninga valdustest lahkuma. Samuti on meieni jõudnud "fakte" Padmasambhava viibimise ja tegevuse kohta Ladakhis, Sikkimis, Bhutanis. Usutakse koguni, et ta on veel praegugi elus ning saadab oma päevi õhtusse kusagil müütilisel maal.

Kus lõpevad ajaloolised faktid ja kust algavad legendid? Kuhu me peaksime tõmbama piiri? Kas peaksime pimesi uskuma kõike ning võtma tõe pähe ka mütoloogilisi jutustusi? Või vastupidi – kahtlema ka tõestisündinud lugude paikapidavuses? Siin saab olla vaid üks soovitus. Kui tahame osa saada Padmasambhava kaugeleulatuvast mõjust, siis võtkem tema elulugu lihtsalt niisama, küsimata seejuures, kas see kõik toimus ikka päriselt või ainult mängult.

PV

ALTARIKOMPOSITSIOON PADMASAMBHAVAGA.
UTTARANCHAL, INDIA. 1998. PV

Milarepa

Ilmamõnu ihkajad
tühja-tähja toimetavad.
Mina, rahu leidnu,
vaatlen ülalt puhta kalju pealt:
himud on vaid virvendused,
elu – petlik unenägu.
Mõtlen kaduvuse peale,
tunnen kaasa õnnetuile.
("Sadatuhat laulu", fragment, Linnart Mälli tõlge)

Milarepast on saanud tiibetlaste rahvuskangelane, tema elulugu on üks kõige armastatumaid ja loetavamaid, tema püüdlikkus, askees ja muutumine mustast maagist pühakuks on omandanud sümboolse tähenduse, tema kaudu on meieni jõudnud kagyu koolkonna meditatsioonitehnikate ülimad saavutused *mahamudra* ja Naropa kuus joogat.

Aastal 1989, kui viibisin koos heade kolleegide ja sõpradega poolteist kuud filmi "Milarepa" võtetel, mõtlesin sageli: miks me ei võiks filmi teha päris Tiibetis, miks peame otsima sarnaseid koopaid, tiibeti stiilis stuupasid ja altareid Mongoolias ning Burjaatias? Möödusid mõned aastad, väljasõidupiirangud Nõukogude Liidust jäid minevikku, Tiibet, Bhutan ja Himaalaja muutusid meile kättesaadavaks. Paari ameeriklasest turisti kannul sai lõpuks ka päris Milarepa koopasse ronitud. Pean siiski möönma, et burjaatide püha Alhanai mäe kaljulõhedes ja koobastes oli Milarepa kohalolek palju selgemini tajutav. See kõik on muidugi nii subjektiivne.

PV

MILAREPA.
KATHMANDU, NEPAL. 2003. PV

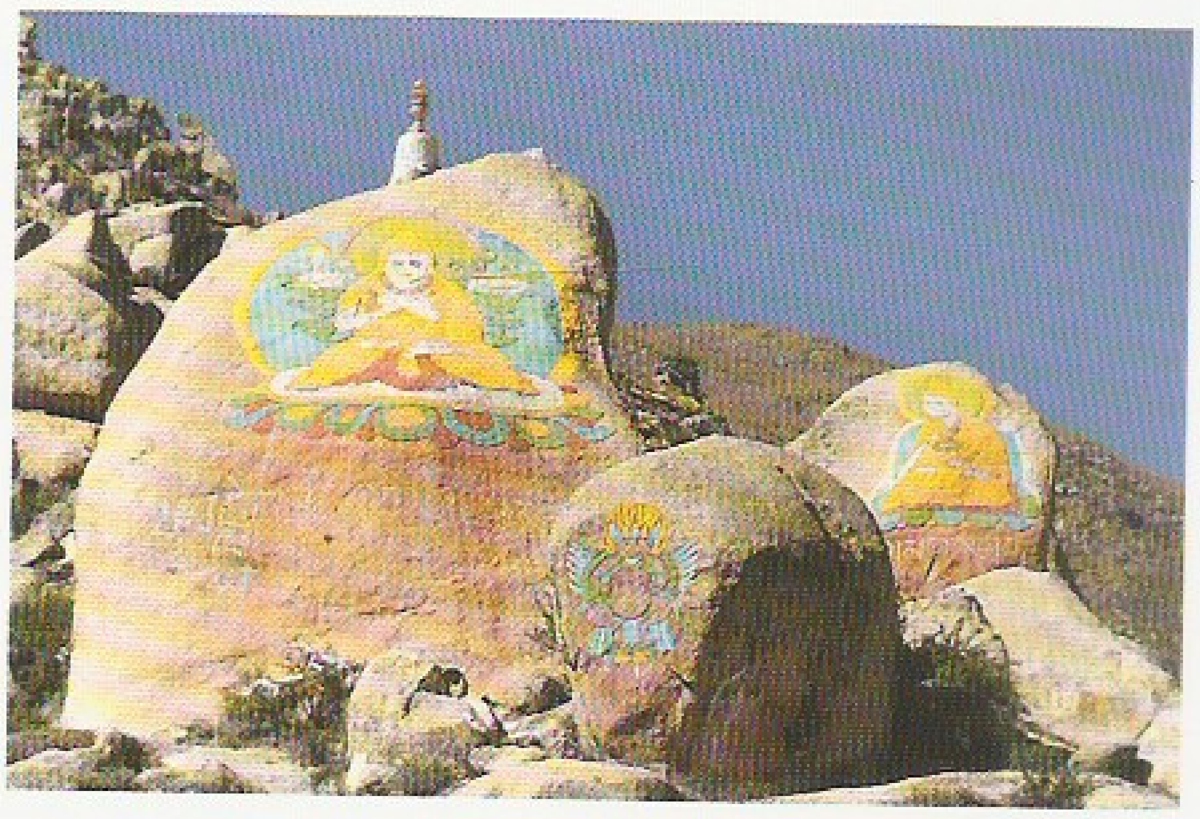

Tsongkhapa

See kaamera ette jäänud gelugi koolkonna sugupuud kujutav *thangka* pärineb väidetavalt XVIII sajandist. 1980. aastate lõpus polnud Mongoolia tollieeskirjad veel kuigi ranged, nii oli võimalik kunsti seisukohast väärtuslikke pühapilte ka Eestimaale kaasa tuua.

Thangka'l on kujutatud umbes 200 figuuri, kelle hulgas võib hea tahtmise korral ära tunda Alg-Buddha, *bodhisattva* Manjushri, raevukad kaitsejumalused, Buddha Shakyamuni, kadami koolkonna alusepanija Atisha, gelugi koolkonna tähtsad laamad ning pühamehed. Kesksel kohal, budadest allpool, kõikide ülejäänud laamade kohal on teistest suuremana maalitud auväärne Je Rinpoche Tsongkhapa, *bodhisattva* Manjushri maine kehastus. Suur õpetaja ja usureformaator on piltidel kergesti äratuntav – vastavalt tiibeti ikonograafia traditsioonidele on ka mongoli pühapiltidel tema atribuudid samad mis Manjushrilgi: paremal käel nõmedusepilvi laialiajav leegitsev mõõk, vasemal käel tarkust sümboliseeriv raamat. Peas kollane peakate, mille järgi kogu koolkonda sageli kollasemütsilisteks nimetatakse.

Tsongkhapa viibis paljudes kloostrites ning tutvus kõikide olulisemate Tiibetis levinud budismi suundadega. Ta uuris *hinayana*'t ja *mahayana*'t, *yogacara* filosoofiat ja tantrismi, erilist huvi tundis ta Atisha õpetuste vastu. Tsongkhapa püüdis lülitada Buddha õpetuse erinevad voolud ühtsesse süsteemi, väites, et budismi kolm komponenti – *hinayana, mahayana* ja *vajrayana* – esinesid juba Gautama Buddha jutlustes.

Need ideed on formuleeritud ning põhjalikult kommenteeritud tema ulatuslikus peateoses nimega "Lamrim chenmo" (ligikaudses tõlkes "Suur tee mööda virgumise astmeid"), mis saigi kollasemütsiliste teoreetiliseks aluseks. Suure osa tema pärandist moodustavad mungadistsipliini ja rituaali ülidetailsed ettekirjutused. Fikseeriti laamade täpne hierarhia, viidi läbi kloostrikoolide reform, munkadele kehtestati abielukeeld, samas lubati omada varandust. Je Rinpoche õpilastest väärivad erilist esiletõstmist Khädrub ja Gedün Drub, kes hiljem tunnistati postuumselt vastavalt esimeseks pantšen-laamaks ja esimeseks dalai-laamaks.

Aastal 1409 tulid õpilased pärast uusaastapidustusi Tsongkhapa juurde palvega rajada uus klooster. Seepeale palvetanud Je Tsongkhapa Buddha kuju ees, valinud välja sobiva mäe, pühitsenud selle ja võtnud vastu otsuse rajada sinna Gandeni klooster. Mõni aasta hiljem rajas ta veel teisegi kloostri – Drepungi, mis kujunes üheks suurimaks Tiibetis. Tema elutöö oli tehtud, aastal 1419 oli tal aeg lahkuda maisest kehast ning siirduda nirvaana-sfääri.

PV

GELUGPA SUGUPUUGA THANGKA.
ULANBAATAR, MONGOOLIA. 1989. PV

TSONGKHAPA KIVIL.
DREPUNGI KLOOSTER, TIIBET. 2003. TP

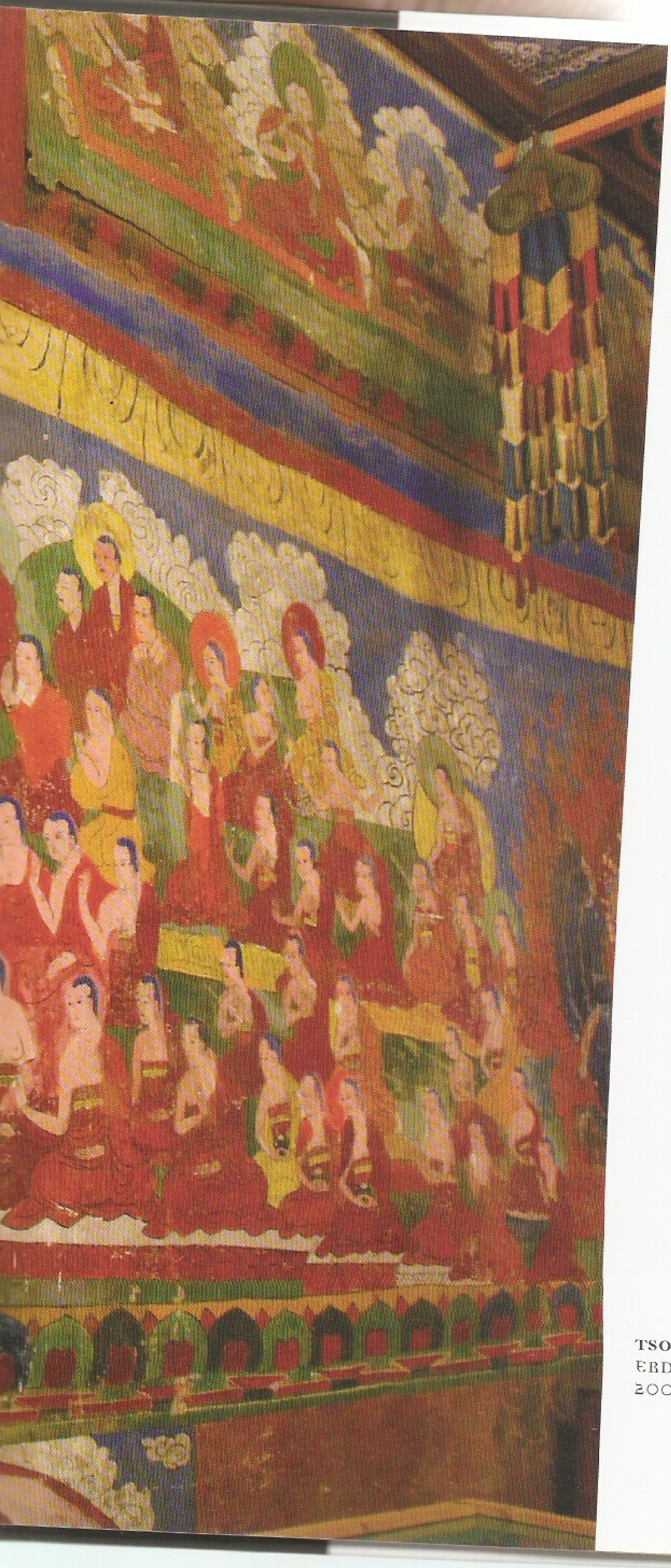

TSONGKHAPA SEINAMAALINGUL.
ERDENE ZUU KLOOSTER, MONGOOLIA.
2005. TP

pantšen-laama

Pantšen-laama ja dalai-laama vahekorda on XII dalai-laama Thupten Gyatso kirjeldanud kui isa ja poja suhet. Pantšen-laamad kujutavad endast Tiibeti kõrgeimat usulist autoriteeti dalai-laamade järel. Samas on nende kahe teineteist täiendava usujuhi vahel tihti valitsenud ka selge rivaliteet. Nagu isade ja poegade vahel mõnikord ikka. Poliitiliselt on püüdnud üht teise vastu välja mängida näiteks nii britid XX sajandi algul, Venemaa kommunistid 1920. aastail kui ka Hiina kommunistid mõned aastakümned hiljem. Jaapanlased plaanisid temast enne Teist maailmasõda teha Sise-Mongoolia kuningriigi juhti.

Pantšen-laamade institutsiooni lõi V dalai-laama Ngawang Lobsang Gyatso. Juba I dalai-laama Gendün Drubi ajal 1445–1447 oli Shigatse linna lähedale ehitatud Tashilhünpo klooster. Just selle kloostri hilisemast ülemast Lobsang Chökyi Gyältsenist (1570–1662) sai tänuks V dalai-laama õpetamise ja võimuleaitamise eest esimene pantšen-laama. Õieti sai temast IV pantšen-laama, sest I pantšen-laama tuvastati tagantjärele ja selleks olevat olnud Tsongkhapa üks õpilasi Khädrub Je (1358–1438). Pantšen tähendab suurt õpetlast.

Eelmist, IX pantšen-laamat iseloomustab oma raamatus "Vabadus paguluses" põhjalikult XIV dalai-laama. Ta kiidab noort pantšen-laamat kui ausat ja usaldusväärset meest, kes on aga saanud hiinameelse kasvatuse ning uskus, et Hiina Rahvavabariigi võim võib tõepoolest elu Tiibetis parandada. Seetõttu pääses ka Tashilhünpo klooster tuhandete teiste pühakodade saatusest ning säilis tervena. Kui IX pantšen-laama aga oli selle võimu tegelikku palet näinud ning uusi isandaid kritiseerima asunud, esimees Maole memorandumi kirjutanud ning tunnustanud avalikes esinemistes dalai-laama suurust, pidi ta peaaegu kümme aastat vangistuses veetma.

Ta vabanes 1978. aastal. Tehes mõningaid kompromisse tollaste valitsejatega, julges ta siiski rääkida sellest, mis Tiibetis tegelikult toimus. Kokkuvõttes on XIV dalai-laama veendunud, et "oma südames on pantšen-laama jäänud truuks oma usule, rahvale ja maale". IX pantšen-laama suri 1989. aastal.

1995. aastal kinnitas paguluses viibiv dalai-laama otsimiskomisjoni otsuse – pantšen-laama reinkarnatsioon on kuueaastane tiibeti poiss Gedün Chökyi Nyima. Mõni nädal pärast seda teadet poiss kadus. Sama aasta lõpus teatas Hiina valitsus, et on hoopis ise leidnud taassündinud pantšen-laama. Ja peagi tuli uus teade, et hiinlased hoiavad Gedün Chökyi Nyimat Pekingis varjul, et teda kaitsta ja vältida võimalikke provokatsioone. Seega oli tiibetlastel õigus öelda, et tegu on maailma noorima poliitvangiga.

Pantšen-laama on oluline veel seetõttu, et just temal on määrav roll dalai-laama reinkarnatsiooni määramisel. Mõistagi tahaksid hiinlased sel teemal tulevikus sõna sekka öelda.

TP

IX PANTŠEN-LAAMA PLAKAT MÜÜGILETIL.
LHASA, TIIBET. 2003. TP

XIV DALAI-LAAMA POOLT VALITUD X PANTŠEN-LAAMA FOTO.
ELISTA, KALMÕKKIA. 2006. TP

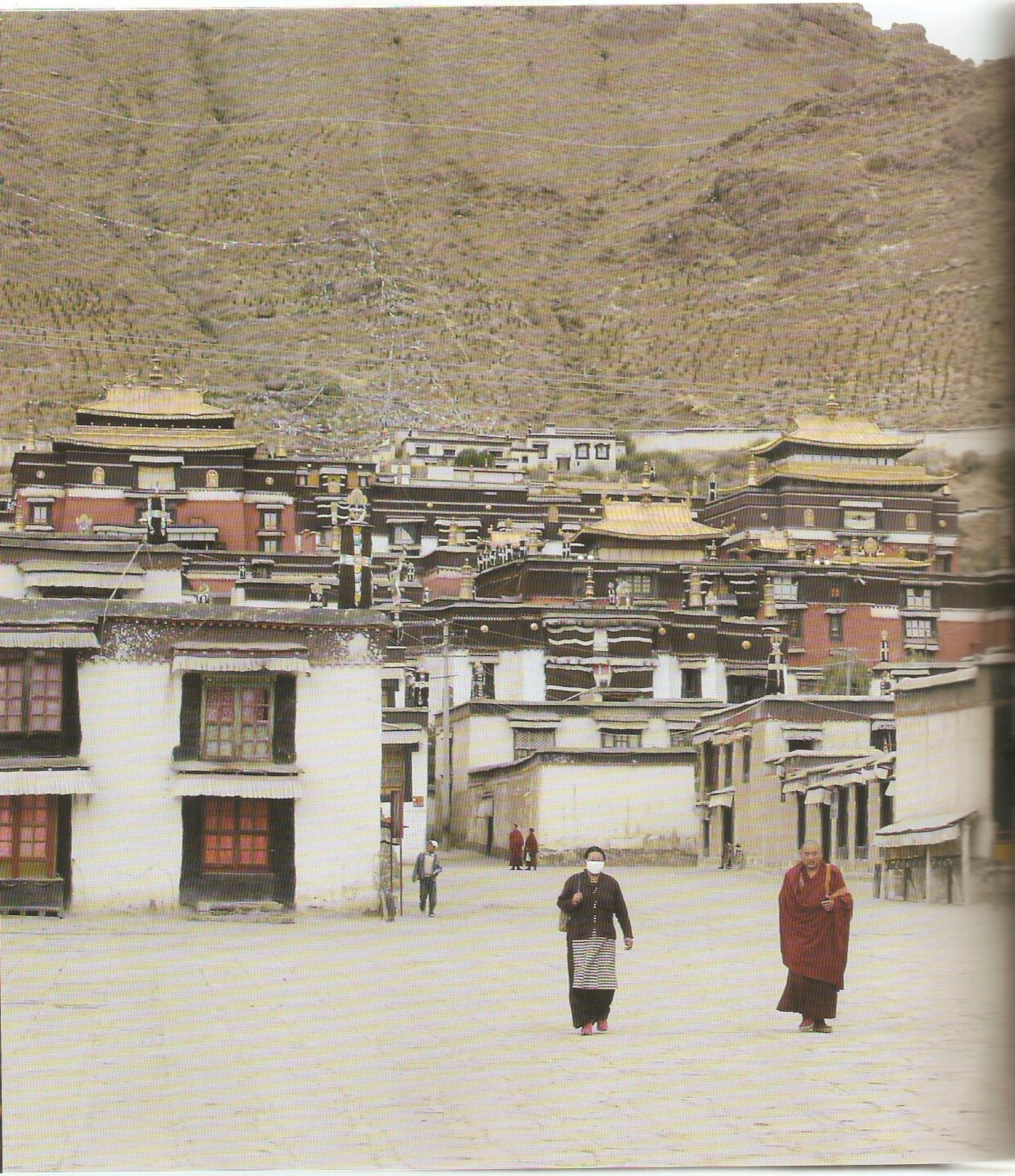

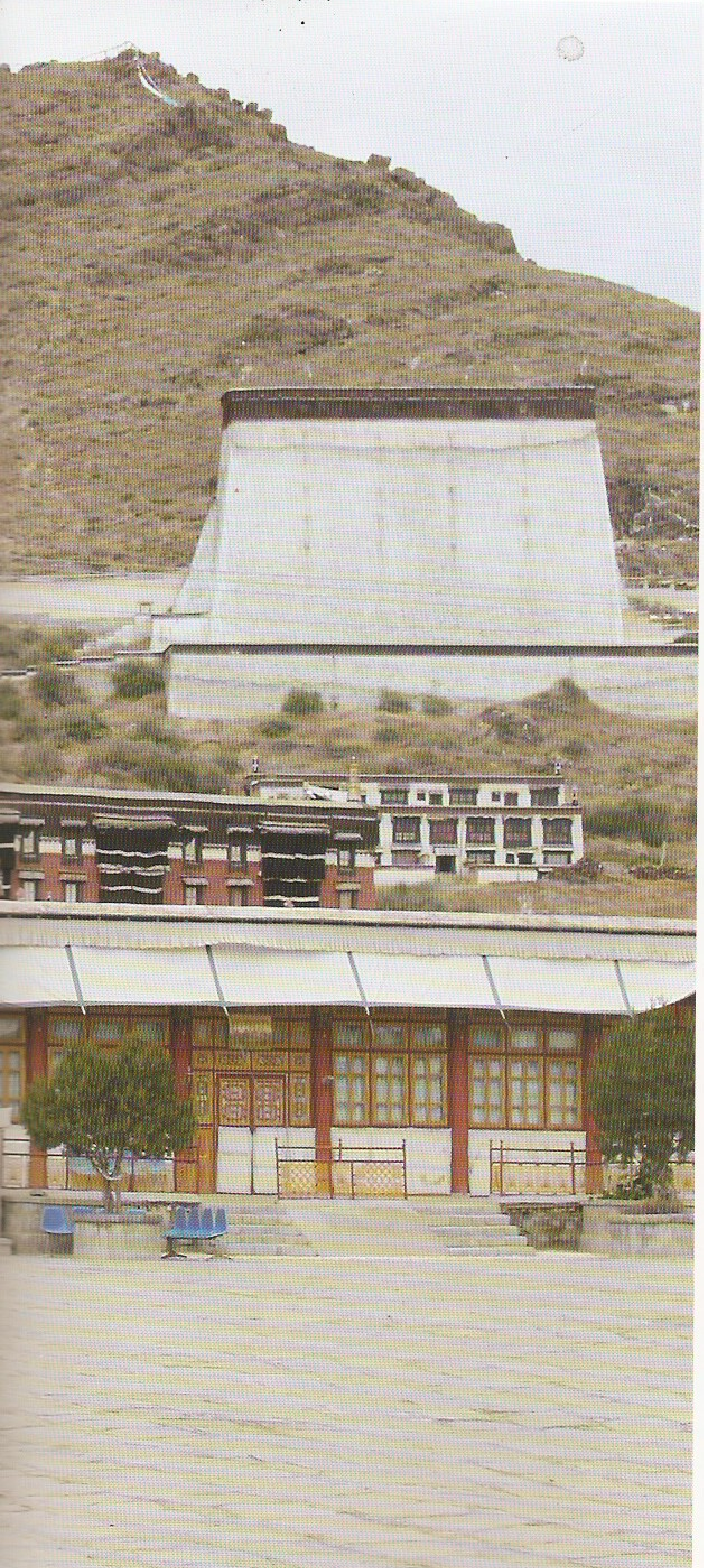

TASHILHÜNPO KLOOSTER.
TIIBET. 2003. TP

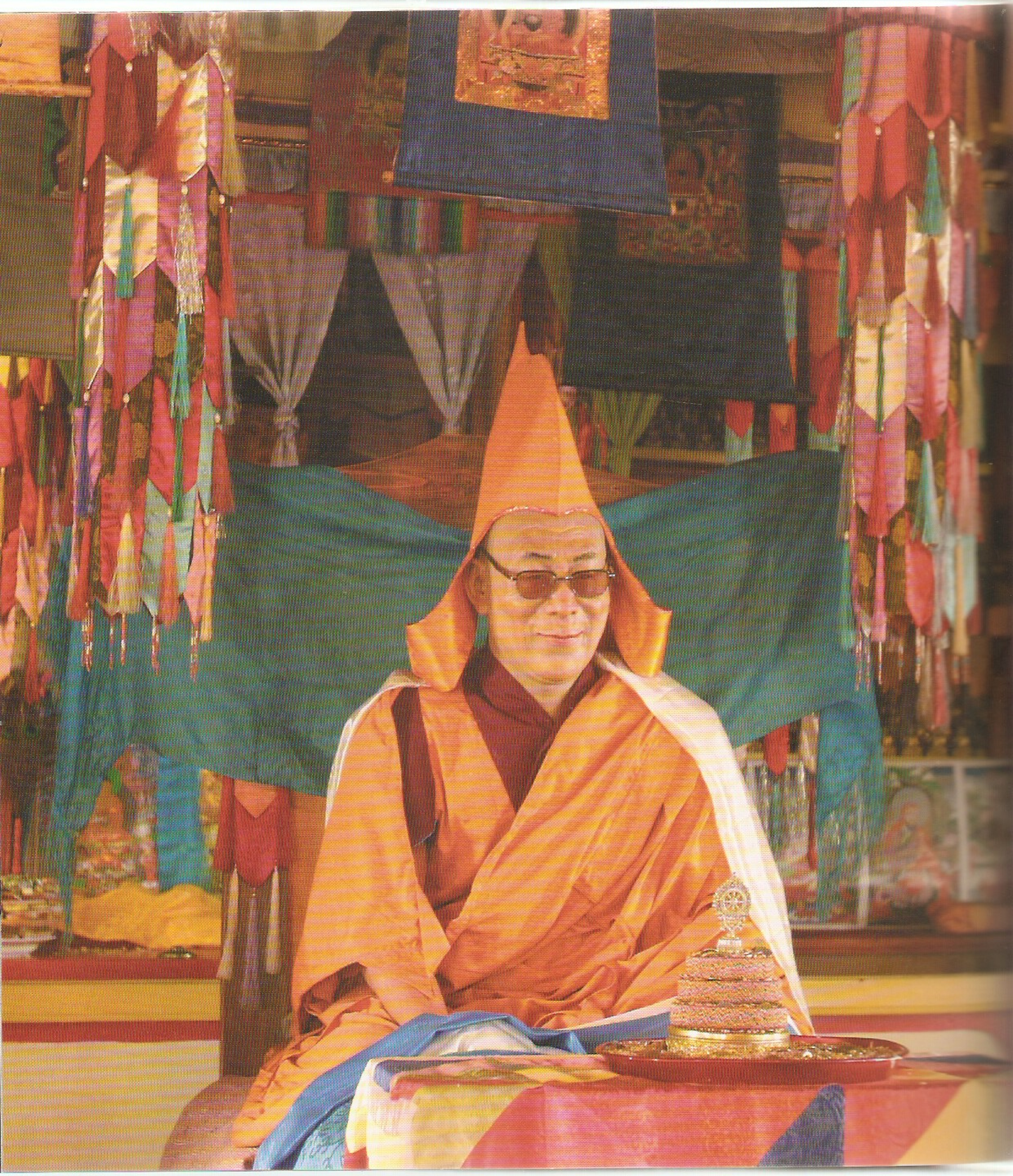

Dalai-laama

Kui pantšen-laamasid peetakse gelugi koolkonnas ja üldse Tiibeti budismis buda Amitabha kehastusteks, siis dalai-laamad on Avalokiteshvara inkarnatsioonid. Amitabha ja Avalokiteshvara omavaheline suhe on *mahayana*'s selgelt fikseeritud: teine on esimese emanatsioon. See asjaolu tõstab vaimses hierarhias pantšen-laama dalai-laamast kõrgemale. Tegelik ajalookulg ei lähtu doktriinsetest tõekspidamistest ja nii kujunesid teokraatliku Tiibeti juhtideks hoopiski dalai-laamad.

Tõsi küll, mitte päris algusest peale – kahele esimesele dalai-laamale omistati see tiitel postuumselt. Aga juba Suur Viies ehk Ngawang Lobsang Gyatso omandas nii vaimuliku kui ilmaliku liidri rolli. Dalai-laama kui võimuinstitutsioon on peaaegu muutumatuna püsinud mitu sajandit ja tegelikult püsib praegugi, kuigi 1950. aastad tõid endaga kaasa vajaduse kohaneda uue olukorraga.

Praegune, Tema Pühadus XIV dalai-laama Tenzin Gyatso on *bodhisattva* Avalokiteshvara kuuekümne neljas kehastus. Põgeniku staatus, naeratav nägu sadade raamatute ja ajakirjade esikaantel, Nobeli rahupreemia, filmid "Seitse aastat Tiibetis" ja "Kundun" on teinud temast läänemaailma jaoks mitte üksnes Tiibeti, vaid budismi kui religiooni sümboli.

Kui püüame hoolikalt vaadata meid ümbritsevat maailma, pole raske märgata, et kaastunde-*bodhisattva* pole oma missiooni veel lõpuni viinud. Kas ja kus kavatseb dalai-laama järgmisena ilmale tulla, näitab tulevik.

PV

XVI DALAI-LAAMA VAHAKUJU.
AZAGAT, BURJAATIA. 2005. TP

XIV DALAI-LAAMA ONUTÜTAR RAAMATUGA "VABADUS PAGULUSES".
TAKSTER, QINGHAI, HIINA. 2003. TP

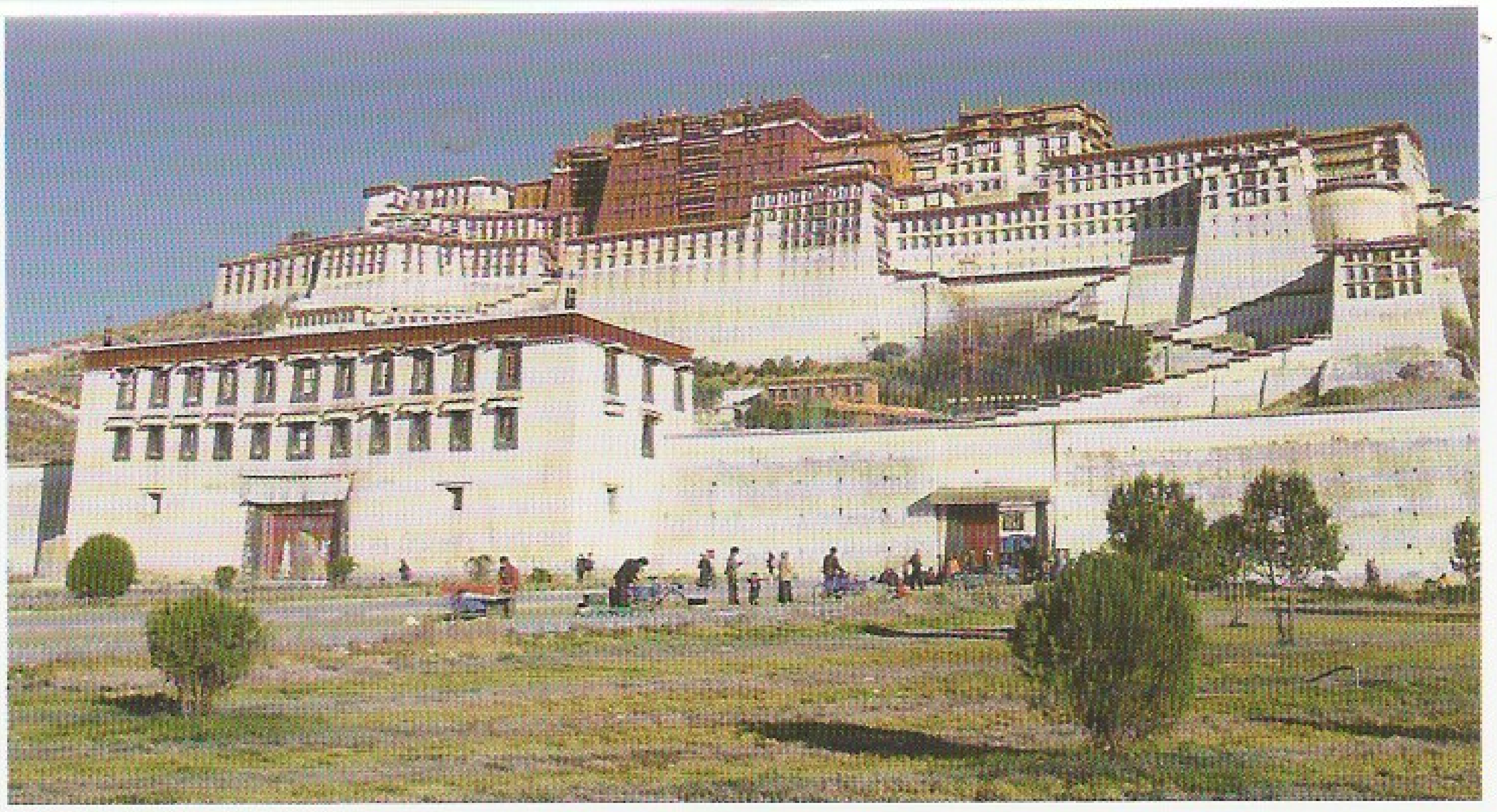

potala palee

Potala palee Lhasas on üks suursugusemaid näiteid budistlikust ehituskunstist. Potalal on budistidele samasugune tähendus kui Püha Peetri katedraalil Vatikanis katoliiklastele või Kaljumošeel Jeruusalemmas muslimitele. Seejuures pole Potala pelgalt sakraalehitis, vaid osati on ta täitnud kindluse, osati administratiivkeskuse, osati kloostri funktsioone. Kuni 1959. aastani, mil XIV dalai-laama eksiili siirdus, juhiti siit Tiibeti poliitilist ja usuelu. Hiina Rahvavabariik on Potalast teinud muuseumi. Muuseumi ümber kulgeb aga endiselt tiibetlastest palverändurite arvutu rivi ja see on turistide lemmikpaiku Tiibetis.

Valge ja pruunikaspunane paleekompleks paikneb Marpo Ri mäel Lhasa linna kohal. Selle mäe pühadus algab juba vähemalt VII sajandist, mil siin asus Tiibeti ühendaja, kuningas Songtsen Gampo residents, mis küll sõdade ja äikese tõttu hävis ja valitsejate poolt hüljati. Praeguse palee ehitus algas V dalai-laama ajal, aastal 1645. See sai gelugi koolkonna ja Ngawang Lobsang Gjatso võitude sümboliks, justkui kokkuvõtteks Lobsang Gjatso ülesandel rajatud teistest Tiibeti pühakodadest, võimsaimaks keskaegseks ehitiseks kogu maailmas.

Esmalt valmis üheksakorruseline Valge palee, milles asusid laamade töö- ja eluruumid.

V dalai-laama suri tõenäoliselt 1682. aastal. Tema surmast ei teatatud aga rahvale enne – öeldi lihtsalt, et ülemlaama on sügavas mõtluses –, kui 1694 valmis Punane palee. Punasesse paleesse maeti nii viies kui talle järgnevad dalai-laamad. Siin paiknevad ruumid usutalitusteks, mediteerimiseks ja budistlikuks uurimistööks.

Potala nime saamise osas on mitmeid versioone, kõige levinum neist kinnitab, et palee nimi on tuletatud ühe budistliku paradiisi, Potalaka nimest. Potalaka asuvat kusagil Indiast lõuna pool ja see on paik, kus elavad Tara ja Avalokiteshvara.

Potalas on ka XIV dalai-laama tuba. Võtsin fotoaparaadi, et seda vargsi pildistada. Keegi tiibetlane lähenes mulle ja püüdis millestki märku anda. Selge – pildistamine keelatud! Aga ei, tiibetlane näitas mulle, millise nurga varjus saaksin fotoaparaadi kiiresti üles sättida, nii et miilitsamehest valvur mu tegevust ei märkaks.

Potala juures ütlevad tiibetlased oma keeli: “Aga ükskord algab aega...”

TP

POTALA PALEE.
LHASA, TIIBET. 2003. TP

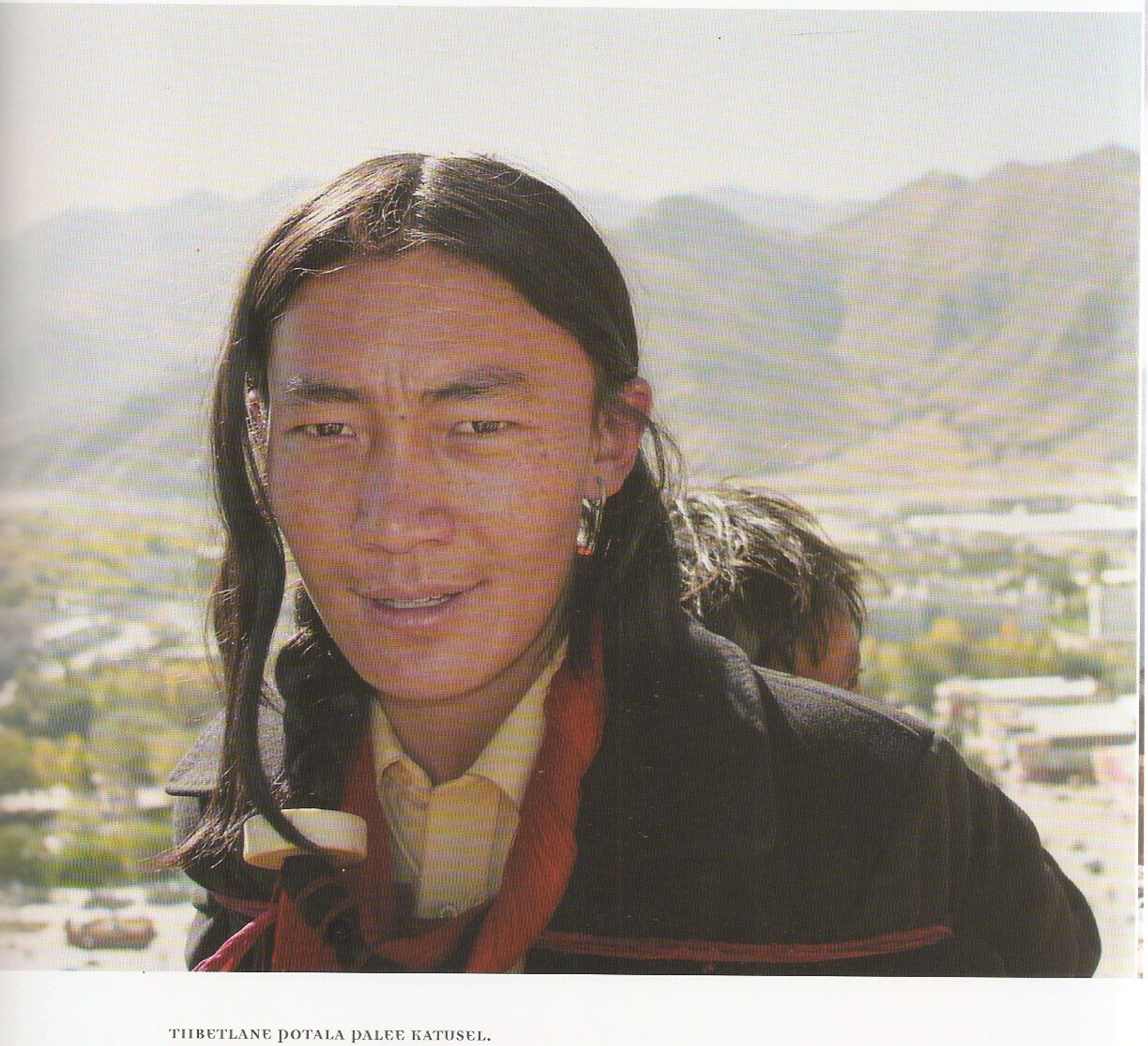

TIIBETLANE POTALA PALEE KATUSEL.
LHASA, TIIBET. 2003. TP

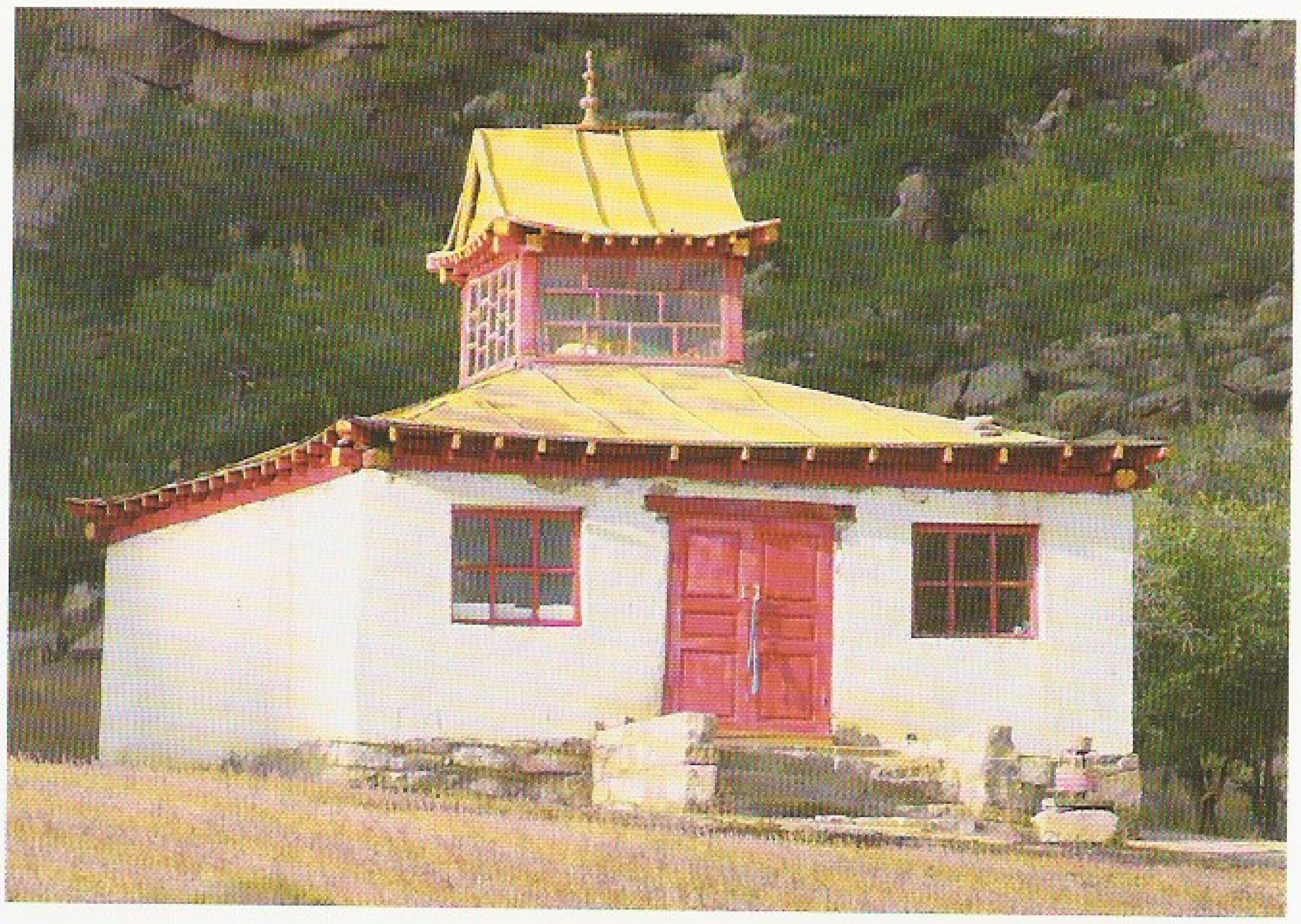

mongoolia

Rännates kiirustamata läbi Mongoolia, tajud kõiksust – mõõtmatut avarust stepis ja kõrbes, päris sini-sinist taevast, lumiseid mäetippe, silmapiiril ratsutavaid karjuseid, kel pole kuhugi kiiret, harvadest geridest tõusvaid suitsuvinesid ja koos selle suitsuga üle maa vajuvat ühtlast laulu.

Budism kinnistus Mongoolias siis, kui impeeriumi parimad päevad olid juba möödas, kui Tšingis-khaan oli surnud ning salapaika maetud, kui Ugedei tohutu ratsaarmee oli Euroopast tagasi kapanud ja hiigelriik jagatud "maailmade valitseja" järeltulijate vahel. Tšingis-khaan oli religioossetes küsimustes üsnagi tolerantne, ta toetus eelkõige oma oraaklitele ja šamaanidele. Tema pojapoeg Hubilai-khaan kinnitas Tiibeti päritolu budismi oma Yuani impeeriumi, Hiinat ja Mongooliat hõlmava suurriigi riigiusundiks. Ent sel korral ei andnud traditsiooniline šamanism oma positsioone veel lõplikult käest.

XVI sajandil lõpul, kui Altan-khaan kohtas Tiibeti üht vaimset juhti Sönam Gyatsot, saabus otsustav murrang. Sönam Gyatso sai esimeseks, keda hakati kutsuma dalai-laamaks ning mongolite abil kindlustas ta oma võimu Tiibetis. Mongoolia omakorda leidis Tiibeti kollasemütsiliste ehk gelugi ("vooruslike") koolkonnas oma vaimse kindluse.

Mongoolia on määratu suur – üle pooleteise miljoni ruutkilomeetri. Ja budismi rolli selle maa elanike jaoks läbi ajaloo on raske üle hinnata. Aga Mongooliagi budism on rängalt kannatanud. XX sajandi kahekümnendail-kolmekümnendail aastail hävitasid kommunistid pea kõik 700 kloostrit ja templit, üksikud pühakojad säilisid muuseumide või propagandaasutustena. Kümned tuhanded usklikud tapeti. Ometi on budismi taassünd olnud üllatavalt kiire. Suurtes kloostrites, nagu Gandantegchinlen, Erdene Zuu, Amarbayasgalant, Baldan Bereeven, käib taas elu, taas lehvivad palvelipud maailma kõige sinisema taeva taustal.

TP

AMBARBAYASGALANTI KLOOSTRI PALVESAAL. MONGOOLIA. 2005. TP

ÖVGÖNI KLOOSTER. MONGOOLIA. 2006. TP

TRADITSIOON JA POLIITIKA.
DALAT, VIETNAM. 2003. TP

Budism ja kommunism

Üllatavalt palju Aasia budistlikke riike on allunud kommunistlikule ideoloogiale ja terrorile. Aastasadu Hiina ja Venemaa vahel heidelnud Mongoolia oli esimene, kes võttis vastu seltsimeheliku abi Moskvast (1921). Seltsimehed tapsid kümneid tuhandeid laamasid ja hävitasid sisuliselt kogu budistliku traditsiooni.

Külma sõja üks avalööke, Korea konflikt, jagas jaapanlasi vihkavad korealased kaheks ja Põhja-Koreast sai (1948) kõige ustavam stalinistlik riik, kus juba 1970. aastateks oli kogu usupraktika välja juuritud. Paradoksaalne, aga nii nagu Mongoolias ja Koreas, mängisid kommunistide esiletõusus oma rolli rahvuslikud probleemid, mis ühe või teise budistliku riigi ees tollal seisid. Nii Hiina (1949) kui ka Vietnami (1975) kommunistid lubasid oma rahvale vabanemist eurooplastest kolonisaatoritest ja välismaistest kapitalistidest. Kambodža hullumeelsete võimuvõitluses oli oma osa viha õhutamisel põlatud vietnamlaste vastu.

Laose kommunistid pääsesid võimule (1975) tänu Põhja-Vietnami ja Nõukogude Liidu massiivsele abile.

Peagi pärast võimulesaamist on aga kommunistid enamasti avanud oma kaardid usuküsimuses. Hiinas keelati kohe vaimulike ordinatsioonid ja kultuurirevolutsiooni ajal 1960. aastatel püüti hävitada kogu religioosset tegevust. Kohe pärast võimuvõtmist alustasid *viet kong*'id pagoodide lõhkumise ja konfiskeerimisega. Kambodžas oli 1975. aastal 60 000 munka, 1982. aastaks oli neid järele jäänud 3200. Tiibeti 6000-st kloostrist jäi pärast kultuurirevolutsiooni tegutsema umbes 20. Teisal on kommunistid püüdnud olemasolevaid tugevaid budistlikke institutsioone igasuguseid survevahendeid kasutades oma kontrolli alla saada (Laos).

Kommunismiohu vastu võideldes on mõnes budistlikus riigis kehtestatud vastupidise märgiga terrorirežiim (Birma), mõnes demokraatlikke vabadusi oluliselt piiratud (Tai).

Kommunismi populaarsuse põhjusena budistlikes riikides on välja toodud mitmeid ilusaid ühisjooni – kummaski ideoloogias pole loojajumalat, mõlemad pooldavad tuliselt üleüldist egalitarismi, *sangha* ja Marxi-Engelsi tuleviku kommunistliku ühiskonna kirjeldus olevat äravahetamiseni sarnased.

Suurim vahe kommunismi ja budismi vahel seisneb aga selles, et üks on ilus ainult paberil, teine on oma ilu tõestanud aastatuhandete pikkuse praktikaga. Mis ongi ju teadupärast tõe kriteerium.

TP

Bhutan

Himaalaja viimane iseseisev kuningriik Bhutan ehk tõlkes draakoni maa on üsna palju oma põhjapoolse naabri, lumemaa Tiibeti moodi. Aga üsna erinev ka. Siingi on valitsevaks usundiks budism, ent Bhutanis on valdavaks drukpa kagyu koolkond. Bhutangi asub Himaalajas, ent madalamal kui Tiibeti platoo ja on seetõttu metsasem, rohelisem, lopsakam. Nii nagu Tiibet isoleeris end aastasadadeks välisilmast, nii pääses Bhutanigi kuni 1960. aastateni mitte-indialasest välismaalane vaid kuningliku perekonna kutsel. Esimesed kommertsturistid lubati riiki alles 1974, praeguseni kehtivad kvoodid, mille alusel saab aastas Bhutani umbes 7000 läänlast. Siiani nimetatakse Bhutani jumalate mägikindluseks, ta on ainuke iseseisev lamaistlik riik maailmas. Tänini peidab Bhutan endas saladusi ja salapära.

Bhutan on oma rahvast (alla 700 000 inimese) ja kultuuri välismõjude eest hoolega kaitsnud. Kümmekond aastat tagasi oli keelatud videokaamerate kasutamine ja satelliittelevisiooni vaatamine. Välismaalt naastes tuleb välispass lennujaamas ametivõimudele ära anda ja lasta veretest teha, et ega patuselt välismaalt HIVi ei ole kaasa toodud. Jakari teemajas kohatud kohtunik rääkis, et tema seitsme aasta pikkuse praktika jooksul on ette tulnud ainult üks tapmisjuhtum, kriminaalasju tuleb üldse väga harva ette. Aga möönis, et pealinnas Thimphus (50 000 elanikku) on asi natuke halvem, sest „sinna voolab igasugust rahvast kokku, see on nagu New York, *you know*".

Riiki juhib kuningas Jigme Singye Wangchuck, kes on võrreldes oma eelkäijatega siiski ette võtnud olulisi demokraatlikke reforme. Paljud kehtivatest seadustest (rahvusvahelised lastekaitsekonventsioonid, inimõiguste lepped, vangide liberaalne kohtlemine jms) on vastu võetud välismaiste doonorriikide survel. Paljud aga kätkevad kohalikku eripära (igast perest üks liige peab valimas käima, polügaamia olemasolu, alkoholijoove võib olla süütegu kergendav asjaolu).

Üsna palju on Bhutanis India välist mõju. Alates sellest, et turuletid on täis Indiast pärit helikassette ja toidukonserve, kuni selleni, et India on võtnud endale Bhutani välispoliitilise ja kaitsealase kureerimise. Hindusid võib rohkem kohata Paro ümbruses, kus asuvad mitmed suured sõjaväebaasid.

Nii nagu tiibetlased, on ka bhutanlased rõõmsameelsed ja siirad. Nad austavad oma laamasid, söövad tšilli ja juustuga valmistatud kartulirooga, laulavad rahvuspilli *dramyen*'i saatel lugusid oma maast ja esivanematest.

TP

JAKIVÕIST TORMA KAUNISTUS.
BHUTAN. 2003. TP

ÜKSIK STUUPA MÄEKURUL.
BHUTAN. 1998. PV

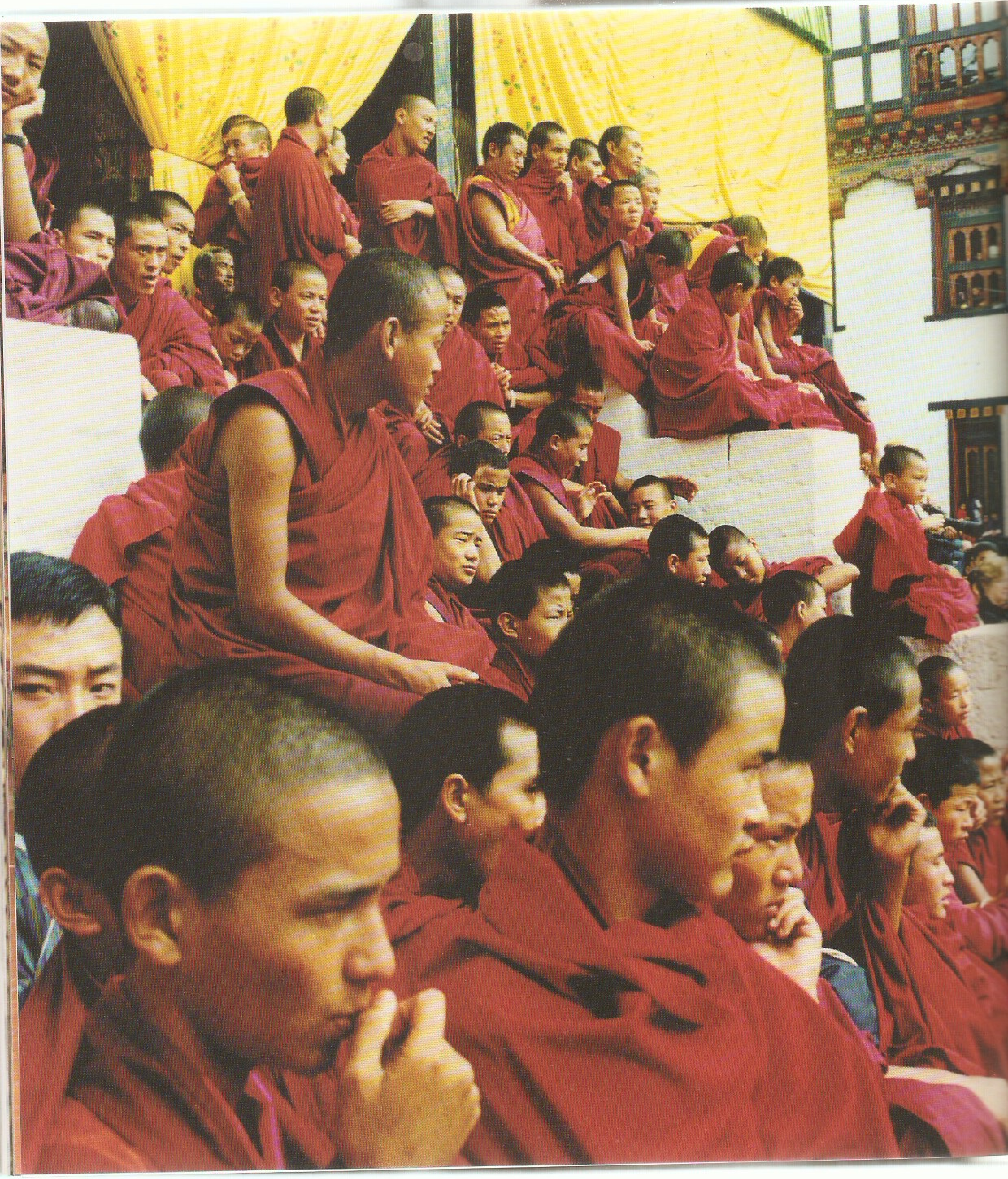

Thimpu Tshechu

Thimphu Tshechule pani aastal 1670 aluse Bhutani neljas asevalitseja Tenzin Rabgye, tähistamaks sellega Tiibeti budismi alusepanija ja legendaarse tantristliku guru Padmasambhava sünnipäeva. Sest ajast toimuvad pealinnas Thimphus need pidustused regulaarselt iga aasta kaheksandal kuul idamaise kuukalendri järgi. 1998. aastal sattus meie Thimphus viibimine just pidustuste ajale.

Mis on Tshechu? Nagu öeldud, tegemist on religioossete pidustustega, aga aja jooksul on need muutunud üldrahvalikuks ja väliselt meenutavad nad mõneti meie laulu- ja tantsupidusid. Palvelippude ning pühapiltidega ehitud tohutu kloostrihoov, templiorkester, pühasid tekste retsiteerivad, laulvad ning tantsivad mungad, ilmalikud linnaelanikud narride osas, hirmuäratavad maskid, värviküllased kostüümid, üleüldine pühalik-pidulik meeleolu, tuhanded pealtvaatajad ja muidu edasi-tagasi sagijad, argipäevast pidulikumad rahvarõivad... Eraldi äramärkimist väärib meeste riietus. Ükski mees ei kanna pikki pükse – neid asendab triibuline või mustriline *gho*, millele on raske eestikeelset vastet leida.

Minu kui muusiku tähelepanu keskendus iseenesestki mõista orkestrile. Selle koosseis oli enamvähem sama, mida olin varem näinud sellistes Tiibeti budismi maades nagu Nepal, Ladakh, Burjaatia, Mongoolia. Oboe-sarnased nasaalse tämbriga *gyaling*'id, mitmemeetrised ülimadalaid helisid tekitavad *dung-chen*-pasunad, suure läbimõõduga *nga*-trummid, läbilõikava heliga *silnyen*-taldrikud ning *drilbu*-kellukesed – kõik see kokku moodustas üsnagi militaarse iseloomuga muusika tantsude saateks ning retsitatiivide vahemängudeks. Löökpillimängijatel on orkestris lisaks rütmifunktsioonile veel teinegi, vaimsem roll. Löökpillide mäng – see on justkui südamepõhjast tulev kutse, pöördumine kaitsejumaluste poole. Trummide ja taldrikute valjud helid on palve selleks, et budad, *bodhisattva*'d ja teised taevased olendid ilmuksid oma täies hiilguses tantsijatena meie ette.

Ent mis on ikkagi Tshechu tantsude sisuks? Millest nad jutustavad? Prantslannast tibetoloog ja Bhutani-spetsialist Françoise Pommaret jagab tantsud nelja kategooriasse. Esiteks õpetliku ja moraliseeriva sisuga tantsudraamad; teiseks tantsud, mis sammhaaval puhastavad tantsuplatsi deemonitest ja kurjadest vaimudest; kolmandaks budismi võitu ülistavad tantsud; ning neljandaks tantsud Padmasambhava auks. Pean tunnistama, et minu jaoks jäi suur osa toimunust üsnagi arusaamatuks. Et asja kohta täpsemat teavet saada, oleks hea osata kohalikku dzongkha keelt, vestelda munkadega nende emakeeles, elada kohapeal pikemat aega, tutvuda kohalike kommete ja tõekspidamistega.

PV

THIMPHU TSHECHU.
BHUTAN. 1998. PV

Taktsang

Säärast nime – tõlkes tiigri üsa – kannab Bhutani üks auväärsemaid kloostreid. Pärimuse järgi saabus Padmasambhava VIII sajandil Taktsangi üleloomulikul moel, ematiigri seljas lennates. Tõsi, kui heita pilk eemalt sellele 900-meetrise(!) kuristiku kohal kõrgel kaljul paiknevale kloostrile, siis ei tundugi jutt tiigri seljas lendavast pühakust enam sedavõrd ebareaalne. Suur guru mediteerinud Taktsangi koopas kolm kuud ja seejärel pööranud kohalikud Paro oru elanikud Buddha usku. Hilisematel aegadel on ses auväärses paigas mediteerimas käinud mitmed Tiibeti pühamehed, nende hulgas legendaarne XI–XII sajandi joogi Milarepa. Isegi tänapäeval on pääsemine Taktsangi mitmeski mõttes keeruline.

Esiteks, Paro linnakesest tuleb alustuseks ette võtta mõne tunni pikkune ratsateekond. Tõsi küll, mitte tiigri, vaid hobuse või hobueesli seljas. Edasi muutuvad kaljud ikka järsemaks ja järsemaks ning hobustega on juba võimatu edasi liikuda. Paaritunnise ronimisega on siiski võimalik kohale jõuda. Teiseks, veelgi tõsisem probleem on seotud valitsuse kehtestatud keeldudega. Nimelt, aastal 1988 kehtestati kord, mis keelab välismaalastel enamike templite, kloostrite ja kindluste külastamise. Põhjuseks on kunstiväärtuste hoidmine, kloostrite kaitsmine kommertsi sissetungi eest ja usutalituste pühaduse säilitamine. Need keelud ei kehti Buddha-usuliste palverändurite suhtes.

Varsti pärast Taktsangis viibimist jõudis meieni kurb teade: klooster põles maatasa. Tänaseks on see õnneks taastatud.

pv

TAKTSANG — TIIGRIÜSA KLOOSTER.
BHUTAN. 1998. PV

GEDEN SHEDDUP CHOIKORLING.
ELISTA, KALMÕKKIA. 2006. TP

Budism Venemaal

Kõneldakse, et juba kuningas Ashoka saatnud budismikuulutajaid Siberi aladele. Veenvaid tõendeid selle kohta pole.

Esimesed dokumenteeritud andmed budismi kohta Taga-Baikalimaal pärinevad Vene kroonuametnike aruannetest XVII sajandi keskpaigast. Umbes samal ajal oli budism koos kalmõkkidega jõudnud levida Džungaariast Vene impeeriumi Alam-Volga aladele. Kui algul suhtus tsaarivalitsus budismi levikusse ükskõikselt või isegi tõrjuva hoiakuga, siis juba 1741. aastal seaduspärastati budistlik kirik Burjaatias.

Kaks aastat pärast võimuletulekut lõi Katariina II Baikalimaal elavate budistide ülemvaimuliku ehk *bandido hambo*-laama ametikoha. Tänutäheks heasoovliku suhtumise eest kuulutasid budistid Vene imperaatorid alates Katariina Suurest elavateks jumalateks, Tsagaan Dara Eke (Valge Tara) maisteks kehastusteks. Kuigi Õigeusu Kiriku Püha Sinod oli vahepeal püüdnud ristiusustada burjaate ning seadusandlikult piirata budistide õigusi, suhtus ka tsaar Nikolai II budistidesse soosivalt nagu Dara Eke kehastusele kohane. Veel enne tsaaririigi lõppu jõuti Agvan Doržievi osaval kaasabil ja Tiibeti rahalisel toel pealinna ehitada üks Euroopa uhkemaid budausu pühakodasid – Kalachakra tempel.

Nagu teisteski kommunistlikes maades, nii tuli ka Nõukogude Liidus budismil üle elada raskemaid aegu. Alates 1990. aastatest on olukord normaliseerunud: Burjaatias, Tõvas ja Kalmõkkias taasavatakse kloostreid ning templeid, uus budoloogide põlvkond jätkab Oldenburgi, Štšerbatskoi ja Tsõbikovi alustatut.

PV

PETERBURI BUDISTLIK TEMPEL.
VENEMAA. 2006. TP

Budism Eestis

Budismi leviku alguseks Indias peetakse Buddha esimest jutlust Sarnathi Hirvepargis. Hiina, Korea, Jaapani, Tiibeti ja mitmete teiste maade puhul on alguse märgiks esimeste pühakirjade ja budakujude maaletoomine ning vastavad konkreetsed aasta-arvud.

Mida lugeda Buddha õpetuse leviku alguseks Eestis? Võib-olla sobiks selliseks tähiseks eestikeelse brošüüri "Tunnike Buddha templis" ilmumine 1895. aastal? Või Paljasjalgse Tõnissoni naasmine Eestimaale 1927. aastal? Või hoopiski tema fantaasiaküllase ja egotsentrilise raamatu "Tulevane Pan-Baltoonia Ilmariik ja selles kuldses riigis asuvate Buddha-, Päärkonsi-, Pikse- ehk Taarausu preestrite seadus" ilmumine? Vaatamata faktile, et juba 1934. aasta rahvaloendusel nimetasid 20 eestimaalast end budistideks, pole "Pan-Baltoonia..." soovunelm Baltimaade budistlike ühendriikide loomisest tänini täitunud.

Nõukogude okupatsiooni perioodil oli avalik budismiga tegelemine raskendatud, sellega kaasnes KGB tähelepanuorbiiti sattumine. Vaevalt et Eesti NSV-s oleks enne 1980. aastaid saanud teostuda mõte budistliku koguduse, templi või kloostri rajamisest. Erinevalt Lääne-Euroopast ja USA-st ei sattunud siia ka Idast väljarännanud gurusid ega *New Age* ajastule iseloomulikke pseudogurusid, vähemalt esialgu mitte.

Teatud ringkondades liikusid poolsalaja ringi vaid mõned kirjutusmasinal läbi kopeerpaberi paljundatud budistlike tekstide tõlked, millel arusaadavatel põhjustel puudus tõlkija nimi. Mõnevõrra leebemalt suhtus nõukogude ideoloogia orientalistikasse ja nii osutus Tartu Riiklikus Ülikoolis teaduse kattevarjus võimalikuks ka budoloogia ja/või budismiga tegelemine. Ent alustada tuli peaaegu nullist, sest erinevalt näiteks Venemaast, kus eksisteeris juba traditsioonidega budoloogiakoolkond, ei tekkinud krahv Hermann von Keyserlingi, Alexander Staël von Holsteini ega Akadeemilise Orientaalseltsi esimese perioodi tegevusest olulist järjepidevust. Mõningaid impulsse huvi tekkimiseks andsid küll Uku Masingu loengud ja käsikirjad, kuid tänase Tartu budoloogiakoolkonna tegelikuks rajajaks võiksime teatud reservatsioonidega pidada Linnart Mälli, kelle kirjutised ja tõlked on ilmunud väikeriigi kohta erakordselt suurtes tiraažides ning kes on suutnud oma teadmisi edastada mitmetele pühendunud õpilastele (Märt Läänemets, Maret Kark jt).

Oli vist aasta 1983 või 1984, mil otsustasin külastada ühte Nõukogude Liidus tollal tegutsenud kahest budistlikust kloostrist, Taga-Baikalimaal asuvat Ivolga *datsan*'i. Seal ootas mind ees suur üllatus – vastu jalutas neli eestlast eesotsas Vello Väärtnõuga, kes paistsid end kloostris üsnagi koduselt tundvat. Tegemist oli fanaatiliselt pühendunud inimestega Eestimaa Budistlikust Vennaskonnast (Taola), kelle eksistentsist mul seni aimugi polnud.

Hilisemad, juba Eestis toimunud põgusad kohtumised vennaskonna liikmetega kinnitasid mu veendumust, et aeg budismi sissevoolu uueks laineks on küpsemas. Lisaks ühele olemasolevale stuupale püstitati Läänemaal asuvasse Tuuru külasse veel kolm, mõni aasta hiljem alustas tegevust Eesti Budistlik Liit. Nii 1988. aastal taasloodud Eesti Akadeemiline Orientaalselts kui ka 1989. aastal ilmumist alustanud kuukiri Sõnumitooja olid rõhutatult budismimeelsed.

Praegu tegutsevad taasiseseisvunud Eesti Vabariigis mitmed budistlikud kogudused, õppeasutused ja organisatsioonid: Drikung Kagyu Ratna Shri Keskus, Tiibeti Meditatsiooni Keskus Sangye Ling, Tiibeti Budismi Nyingma Eesti Kogudus, FWBO Sulevimäe Budakoda, Tallinna Dzogcheni Ühing, Budismi Instituut, Tibetoloogia Instituut, kirjastus Dharma. Juba kuuendat aastat elab ja õpetab Tallinnas laama Könchok Sangye. Olgu nad kõik edukad Buddha õpetuse levitamisel!

PV

DRIKUNG KAGYU RATNA SHRI KESKUS.
TALLINN, EESTI. 2007. TP

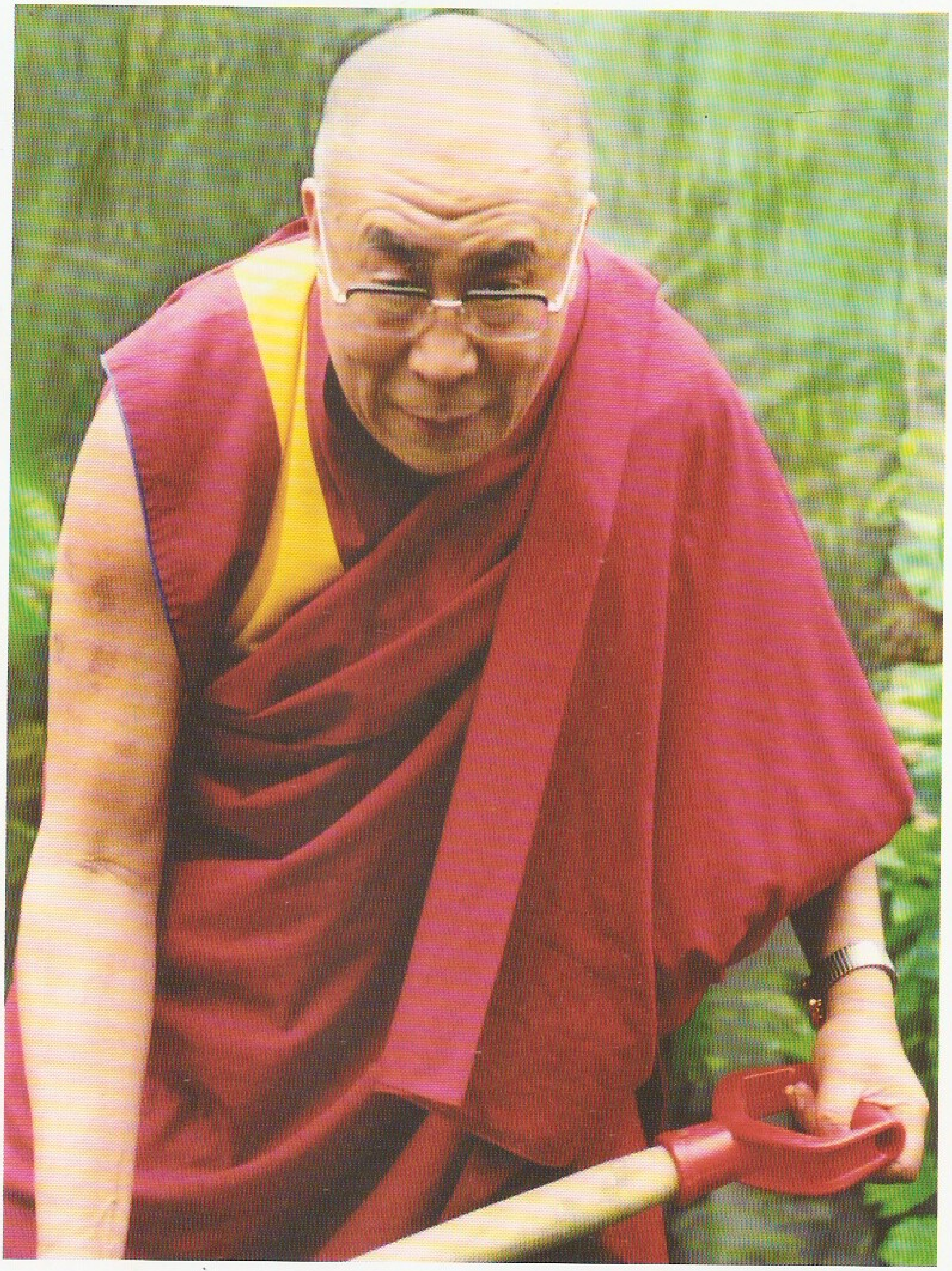

STUUPAD TUURU KÜLAS.
EESTI. 2007. TP

TEMA PÜHADUS TARTUS.
EESTI. 2001. PV

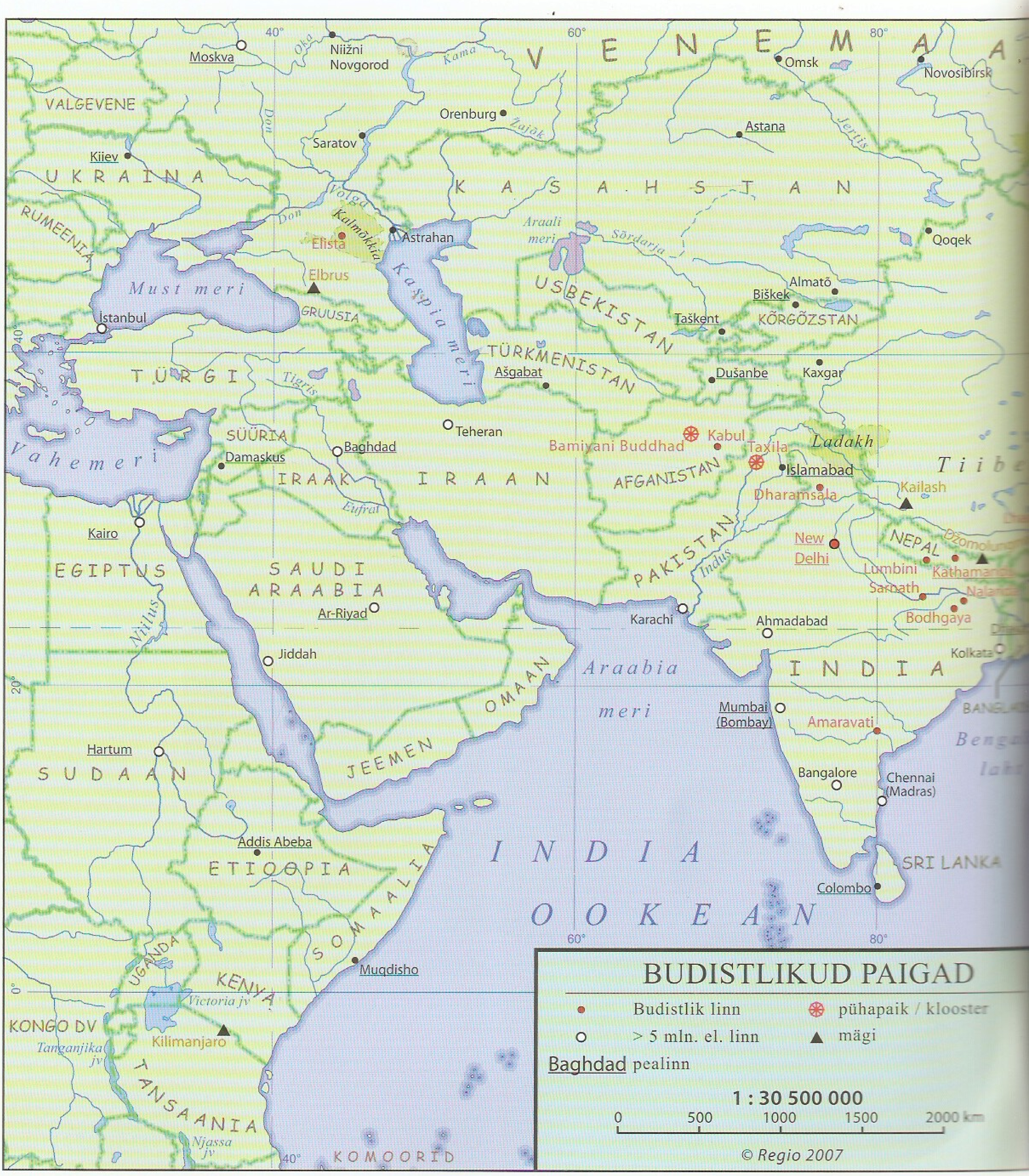
BUDISTLIKUD PAIGAD
Budistlik linn
pühapaik / klooster
> 5 mln. el. linn
mägi
Baghdad pealinn
1 : 30 500 000
0 500 1000 1500 2000 km
© Regio 2007
VENEMAA
Moskva
Niižni Novgorod
Omsk
Novosibirsk
VALGEVENE
Orenburg
Astana
Saratov
Kiiev
UKRAINA
KASAHSTAN
RUMEENIA
Elista
Astrahan
Kalmõkkia
Araali meri
Qoqek
Must meri
Elbrus
GRUUSIA
Kaspia meri
USBEKISTAN
Almatõ
Biškek
Taškent
KÕRGÕZSTAN
İstanbul
TÜRGI
TÜRKMENISTAN
Ašgabat
Dušanbe
Kaxgar
Teheran
Ladakh
SÜÜRIA
Damaskus
Baghdad
Bamiyani Buddhad
Kabul
Taxila
Vahemeri
IRAAK
IRAAN
AFGANISTAN
Islamabad
Kailash
Dharamsala
Kairo
EGIPTUS
New Delhi
NEPAL
Lumbini
Kathmandu
Sarnath
Nalanda
Bodhgaya
SAUDI ARAABIA
PAKISTAN
Ar-Riyad
Karachi
Ahmadabad
Kolkata
Jiddah
Araabia meri
INDIA
OMAAN
Mumbai (Bombay)
Amaravati
Hartum
SUDAAN
JEEMEN
Bangalore
Chennai (Madras)
Addis Abeba
ETIOOPIA
INDIA OOKEAN
SRI LANKA
Colombo
SOMAALIA
Muqdisho
UGANDA
KENYA
Victoria jv
KONGO DV
Kilimanjaro
Tanganjika jv
TANSAANIA
Njassa jv
KOMOORID
Volga
Don
Oka
Kama
Žajak
Jertis
Sõrdarja
Tigris
Eufrat
Niilus
Indus

Ohhoota meri
Baikali jv
Burjaatia
Irkutsk
Ivolga
Ulan-Ude
Amuur
Tšita
Kõzõl
Blagoveštšensk
Ulaanbaatar
MONGOOLIA
Altaj
Jargalant
Sahhalin
Južno-Sahhalinsk
Kuriili s-d
Changchun
Vladivostok
Sapporo
Baotou
Peking (Beijing)
Yumen
Jaapani meri
Pyongyang
Tianjin
Dalian
Soul
JAAPAN
Tokyo
Kyoto
Osaka
Nara
Kamasura
Huang He
Xian
HIINA
Wuhan
Jangtse
Shanghai
Ida-Hiina meri
Chengdu
Chongqing
Ghangsha
klooster
Lupanshui
Fuzhou
Taibei
Taiwan
Xi Jiang
Guangzhou
Hongkong
Mandalay
Bagan
Hanoi
VAIKNE OOKEAN
LAOS
Hainan
Rangoon
KAMBODŽA
Mekong
TAI
Bangkok
Manila
FILIPIINID
Filipiini meri
Lõuna-Hiina meri
Angkor
Phnom Penh
VIETNAM
Ho Chi Minh
MIKRONEESIA
BRUNEI
MALAISIA
Medan
Kuala Lumpur
Sumatra
Kalimantan
Samarinda
Sulawesi
Jaya
INDONEESIA
PAAPUA UUS-GUINEA
Jakarta
Jaava
Borobodur
Port Moresby
Saalomoni saared
100°
120°
140°
160°
40°
20°
0°

Buddham saranam gachhami
Dhammam saranam gachhami
sangham saranam gacchami

Buddha kaitse alla lähen
õpetuse kaitse alla lähen
vennaskonna kaitse alla lähen